

**SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT**

ÅRGÅNG 2004–2005

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT

ÅRGÅNG 2004–2005

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY



UPPSALA 2005

REDAKTÖR
GUNNAR BROBERG
LUND

BITRÄDANDE REDAKTÖR
DAVID DUNÉR
LUND

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*
ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Grahns Tryckeri AB, Lund 2005

INNEHÅLL

EVA NYSTRÖM, "Om Natural Historiens tilstånd i Ryssland". Johan Anders Lexells brev till Linné 1772–1776	7
ANN-MARI JÖNSSON, Linné och påven. Om Correia da Serra, en bortglömd länk i Linnés vetenskapliga revolution	57
INGVAR SVANBERG, En folklig lek med växter. Kämpar (<i>Plantago media</i>) i Linnés Skånska resa	79
INGVAR SVANBERG, Fångst av tumlare (<i>Phocoena phocoena</i>) i Sverige	85
KJELL LUNDQUIST, Liljor till Norge och hjortronsylt till Nederländerna. Utbytet av naturalier mellan Carolus Clusius och Henrik Høyer 1597–1604	99
PER M. JØRGENSEN, Om Linnés okända norska ursprung	121
KARIN MARTINSSON, Linneanska spår i namnstatistiken	127
<i>Smärre meddelanden</i>	139
GUNNAR BROBERG, DAVID DUNÉR & INGVAR SVANBERG, Diverse notiser och meddelanden	139
AINA NØDING, Den linneanske fabelen – en europeisk vagabond	152
KRISTIINA SAVIN, Neo-Latin Literature in Sweden	154
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	159
EVA NYSTRÖM, Verksamhetsberättelse för 2003, 2004	159
Svenska Linnésällskapets styrelse 2005	162

EVA NYSTRÖM

”Om Natural Historiens tilstånd i Ryssland”

Johan Anders Lexells brev till Linné 1772–1776

I sin omfattande korrespondens brevväxlade Carl von Linné med ett stort antal svenskar i utlandet, inte bara sina berömda lärjungar.¹ En av de sista i den långa raden av utlandskorresponderande svenskar var astronomen och matematikern Johan Anders Lexell (1740–1784), från 1769 verksam vid den kejserliga Vetenskapsakademien i S:t Petersburg, som under perioden 1772 till 1776 skrev ett antal brev till Linné, fyllda av ett ytterst fängslande, för att inte säga dramatiskt innehåll. Samtliga brev publiceras och kommenteras för första gången i denna artikel. Här publiceras dessutom ett brevfragment från Linné till Lexell som tidigare har utgivits och översatts till ryska.² Innehållet i breven domineras av vad som inträffade inom Akademien och främst av vad Lexell kunde berätta om de stora, så kallade fysikaliska forskningsexpeditionerna. Därför ges först en kortfattad bakgrund om den ryska Akademiens historia och inriktning fram till omkring 1770, samt om Lexell, hans verksamhet och betydelse.

Den ryska vetenskapsakademien och de stora forskningsexpeditionerna

Den ryska Vetenskapsakademien, *Academia scientiarum imperialis Petropolitanae*, var ett verk av tsar Peter I (1672–1725) och ingick i hans planer att reformera det ryska samhället vad gällde ekonomi, förvaltning, armé och utbildning.³ Han hade besökt västerländska vetenskapliga institutioner, främst brittiska, i början av sin regeringstid och senare även *Académie des sciences* i Paris, men den huvudsakliga inspiratören var filosofen Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646–1716), med vilken Peter korresponderade om tillståndet inom den ryska vetenskapen, och var den som i praktiken drog upp riktlinjerna för hans berömda plan för bildandet av en akademi som kunde realiseras även om tsaren själv hade hunnit avlida före invigningen i december 1725. Med Akademien hoppades han kunna bryta med förhårs-

kande utbildningsvägar i Ryssland, samt göra upp med hela den nedärvda kulturen av ultrakonservativa och antirationella, rysk-bysantinska intellektuella traditioner och i stället öppna dörren för västeuropeiska influenser. En förutsättning för det rationellt välordnade och mäktiga rike han eftersträfvade var bland annat en ökad kunskap om det väldiga ryska territoriet, vilket kom att prioritera den geografiska undersökningen och därmed angränsade kunskapsområden. Till detta behövdes vetenskapligt utbildade naturforskare, och eftersom framväxten av en inhemsk rysk vetenskap var en fråga på längre sikt, var man tvungen att lita till utländska kontakter. En värvning av ledamöter inleddes redan 1724, de flesta rekryterade av Leibniz' lärjunge Christian von Wolff (1679–1754). Merparten av dessa var tyskar, ofta på nyckelpositioner, en tendens som i stort sett skulle bestå århundradet igenom.

Den vetenskapliga verksamheten, som även inkluderade undervisning, organiserades i olika klasser där matematiken med astronomi, geografi och kartografi blev något av ett huvudämne. Nära hälften av de första ledamöterna var matematiker. Den mest berömde av dessa var schweizaren Leonhard Euler (1707–1783) som verkade inom Akademien i två omgångar, den första perioden från 1727. Andra viktiga områden var fysik, anatomi och botanik samt historisk forskning kring Rysslands historia, folk och språk. En centralgestalt här blev tysken Gerhard Friderich Müller (1705–1783), historiker, etnograf och geograf, senare även Linnékorrespondent. Müller knöts till Akademien redan före 1730, och kom under fem decennier och på olika positioner att involveras i dess verksamhet. Det interna vetenskapliga arbetet ledamöterna emellan ägde rum inom den så kallade konferensen som sammanträdde två gånger i veckan. Därtill kom flera utåtriktade aktiviteter, där ledamöterna skulle hålla offentliga föreläsningar samt regelbundet publicera sig i Akademiens actaserie, *Commentarii academiae scientiarum imperialis Petropolitanae*. Denna utkom 1726–1746 (i ny följd 1750–1776 som *Novi commentarii academicae scientiarum imperialis Petropolitanae*, därefter 1777–1782 som *Acta academiae scientiarum imperialis Petropolitanae*), den första tiden även publicerad i korta sammanfattningar översatta till ryska.

Det vetenskapliga studiet av de inhemska naturresurserna fick sitt främsta uttryck i de stora forskningsexpeditionerna som inleddes redan innan Akademien grundades. Det skedde genom de av den ryska regeringen understödda expeditionerna till Sibirien respektive Konstantinopel som leddes av tyskarna Daniel Gottlieb Messerschmidt (1685–1735) och Johann Christian Buxbaum (1694–1730). Hit hörde även dansken Vitus Bering (1680–1741) som 1725 företog den första expeditionen till Kamtjatka.⁴ Den fort-



"T. A. Landkarte zur Übersicht der Acad. Reisen im Russ. Reich", ur Johan Peter Falck, *Beyträge zur topografischen Kenntnis des Russischen Reichs*, 3 vol. (1785–1786), I, med bland annat de fysikaliska expeditionernas färdvägar inlagda.

satta kartläggningen och utforskningen av Sibirien blev därefter tveklöst Akademiens alltigenom största företag. Den andra Kamtjatka expeditionen (1732–1742) ägde rum i form av flera olika expeditioner ledda av Bering, samt tyskarna Georg Wilhelm Steller (1709–1755) och botanisten och medicinaren Johan Georg Gmelin (1709–1755). Tillsammans med Müller tillbringade Gmelin, även han Linnékorrespondent, nära tio år med en systematisk insamling av naturalhistoriska, historiska, geografiska och arkeologiska data, resulterande i för Gmelins del bland annat den omfattande *Flora Sibirica*,⁵ samt för Müllers del publikationer av ryska historiska urkunder och dokument.⁶

När korrespondensen mellan Linné och Lexell inleddes 1772 var Vetenskapsakademien sedan flera år tillbaka inne i sin andra stora utvecklingsfas. Vid Katarina II:s (1729–1796) trontillträde ett decennium tidigare, var den kraftigt försvagad av interna strider och hade förlorat i internationell prestige, vilket försvårade möjligheterna att attrahera och rekrytera etablerade lärde från väst.⁷ I likhet med Akademiens grundare insåg Katarina emellertid vetenskapens betydelse för att stimulera handel och kolonisation. Hon var därför angelägen om att återupprätta dess rykte och på så sätt skapa bättre förutsättningar för en nyrekrytering av vetenskapsmän. Den förste att lockas till Petersburg, var dock den gamle veteranen Euler, som efter en mer än tjugوårig vistelse vid den preussiska Vetenskapsakademien i Berlin återkom till Akademien år 1766. Eulers återkomst betraktades som en triumf. Han behandlades som något av en kunglig med förmånliga materiella villkor. Dessutom kunde han snart utverka ett löfte om en omorganisation av Akademien, i akt och mening att tillförsäkra den större självständighet. Den nya organisationen kom dock att representera kejsarinnans snarare än akademiledamöternas intressen. I ledningen fanns en direktör, greve Vladimir Orlov (1743–1831), handplockad av Katarina själv och bror till hennes gunstling Grigorij Orlov (1734–1783), samt direkt ansvarig inför henne. Akademiledamöterna blev alltså mer än någonsin beroende av hovets välvilja. Däremot kom Eulers inflytande till uttryck i urvalet av nya ledamöter och i dess forskningsinriktning, där matematiken åter fick en framträdande plats med den ytterst produktive Euler själv som den ledande, omgiven av ett antal yngre medarbetare, däribland Lexell, som assisterade honom i att samla och bearbeta material.

Akademiens huvuduppgift blev emellertid den fortsatta geografiska och ekonomiska utforskningen av landet som ägde rum under åren 1768 till 1774 i de fem stora fysikaliska expeditionerna.⁸ Deras uppgift var att insamla

botaniska, mineralogiska, zoologiska, samt demografiska, etnografiska och geografiska data. Det var Akademiens största satsning någonsin, inte bara i omfattning, utan också vad avser planering, genomförande och resultat. En förutsättning för expeditionerna var de båda Venuspassager som framträdde på 1760-talet, och som resulterade i ett internationellt utbyte av observationsdata och kalkyler mellan de vetenskapliga akademiernas astronomer. Inför den andra Venuspassagen 1769 mobiliserade den ryska Akademien avsevärda resurser. Dess ledande astronom, Stepan Rumovskij (1734–1812), skickades åter österut, denna gång i spetsen för ett team till Kolahalvön. Inte mindre än åtta observationsplatser lokaliserades och utrustades med egna expeditioner. Hela företaget dirigerades och finansierades av Katarina, som här såg ytterligare en möjlighet att sprida den ryska vetenskapens resultat till en större europeisk publik.

Under förberedelserna växte behovet av tillförlitliga geografiska beskrivningar av olika platser, och därmed av en fortsatt geografisk utforskning av Sibirien och det östra Ryssland. I samband därmed framfördes om inte, förutom astronomer, även forskare inom "naturens tre riken" borde engageras till de utvalda observationsplatserna i Astrachan och Orenburg. På så sätt kom uppdraget med de astronomiska expeditionerna att utvidgas, även om de båda typerna av expeditioner kom att verka oavhängiga av varandra. De fysikaliska expeditionerna indelades i två grupper beroende på destination, varav den ena gick till Orenburg med tre expeditioner och den andra med två expeditioner till Astrachan. Uppdraget var tvåfaldigt. Genom en inventering av de sibiriska och östryska naturresurserna skulle expeditionerna tjäna den ryska statens ekonomiska intressen och dess handel med utlandet. Därtill skulle nya vetenskapliga resultat insamlas, registreras och publiceras. Expeditionerna, som påbörjades i juni 1768 och avslutades sex år senare, var organiserade som separata enheter med forskningsledare, studenter, tecknare samt jägare och konservatorskunniga personer. Arbetet reglerades efter instruktioner utfärdade utav Akademien samt detaljerade resplaner som skulle uppdateras alltefter omständigheterna. Därtill kom specialuppdrag av olika slag, i regel i form av omfattande vetenskapliga observationer.

De fysikaliska expeditionernas självklara auktoritet och huvudsakliga organisatör var den tyskfödde naturforskaren och geografen Peter Simon Pallas (1741–1811), formellt i ledningen för en av de tre orenburgska expeditionerna.⁹ Pallas, som hade studerat i Halle, Göttingen och Leiden där han även disputerat, kallades till Petersburg 1767 för en anställning som ordinarie ledamot vid Akademien, senare även med professors namn. Där engage-

rades han snart i förberedelserna av expeditionerna, och sedan dessa avslutats stannade Pallas i rysk tjänst fram till året före sin död, verksam inom naturforskningens samtliga fält. Pallas' expedition sträckte sig över Volga till södra Ural samt över västra Sibiriens stäppmarker, Altaj, Transbajkalien och Bajkalsjön.

Den andra av de orenburgska expeditionerna leddes av den ryske botanisten och geografen, tidigare Linnéstudenten, Ivan Ivanovitj Lepechin (1740–1802), med uppdrag att utforska det mellersta och nedre Volga. Efter några år återvände han därifrån till S:t Petersburg och fick tillstånd av Akademien att i stället resa till Archangelsk och Vita havet dit han begav sig 1772. Efter återkomsten ledde Lepechin dessutom en längre expedition till Vitryssland.¹⁰ Den tredje orenburgska expeditionen leddes av linnélärjungen Johan Peter Falck (1732–1774) som från 1763 var i rysk tjänst. Året dessförinnan hade planerna att som Peter Forsskåls medhjälpare följa med på den stora expeditionen till Sydarabien gått om intet. När Falck till slut lämnade hemlandet var det för att på Linnés rekommendationer bli intendent för den kejserlige livläkaren, den tyskfödde Carl Friedrich Kruses (d. 1799) naturaliekabinett i S:t Petersburg. 1765 utnämndes han till professor i botanik och medicin vid Collegium medicum i S:t Petersburg samt till intendent för dess medicinalträdgård. Ett par år senare fick Falck uppdraget att leda en av de orenburgska expeditionerna, med löfte om dubbel lön samt att vid återkomsten återinträda på sin tjänst. Det skedde på förslag av den tyskfödde, ryske militärläkaren och botanisten Johan Jacob Lerche (1703–1780), i sin tur kontaktad av Linné.¹¹ Till Falcks expedition och på hans initiativ knöts efter en tid dessutom den tyskfödde apotekaren och sedermera geografen Johann Gottlieb Georgi (1729–1802), som han tidigare träffat i samband med dennes studier i Uppsala där Georgi även studerat för Linné. På grund av alla problem med den Falckska expeditionen skulle Georgi även bitvis komma att medfölja Pallas på dennes expedition.¹²

Inom den andra avdelningen, med destination Astrachan, leddes den ena expeditionen av Samuel Gottlieb Gmelin (1744–1774), medicinare, botanist och kemist samt Linnékorrespondent som sin farbror, Johann Georg Gmelin. Hans uppdrag var att utforska områdena kring Kaspiska havet och Kaukasus. I likhet med Falck gick han dock ett tragiskt öde till mötes under sin expedition.¹³ Den andra expeditionen leddes av Johann Anton Güldenstädt (1745–1781) från Riga, vilken efter medicinstudier i Berlin och Frankfurt an der Oder kallades till S:t Petersburg för den expedition som gick till Kaukasus.¹⁴

De fysikaliska expeditionerna var inte bara omfattande, utan också nydanande till sin organisation. Deras respektive ledare förberedde de olika forskningsinsatserna, det vill säga insamlandet av det empiriska materialet. Det konkreta arbetet utfördes dock som ett modernt teamwork, av Vucinich liknat vid en slags mobila universitet i liten skala, där studenter i olika åldrar, med skilda bakgrunder och utbildning, integrerades och handledes till att prestera konkreta resultat.¹⁵ Den internationella sammansättningen inom Akademien återspeglades även här. Med undantag för Falck var deltagarna och deras studenter så gott som uteslutande av tysk eller rysk börd. Av expeditionernas ledare krävdes att de omgående skulle rapportera de nya forskningsresultaten till Akademien för vidare publicering. I ett speciellt direktiv, riktat till samtliga expeditionsledare, instrueras dessa efter något år av sekreteraren, astronomen och matematikern Johann Albrecht Euler (1734–1800), son till Leonhard Euler, att överge rapporterna till förmån för reseberättelser i Linnés och Pehr Kalms (1716–1779) anda.¹⁶ Samtliga författade också egna arbeten, eller efterlämnade material som redigerades och publicerades av andra. Dessa reseberättelser, samtliga utom Lepechins publicerade på tyska, fick omedelbart stor uppmärksamhet på grund av sitt eftertraktade etnografiska och geografiska innehåll, med översättningar till engelska, franska och ryska som följd.¹⁷

Expeditionerna i sig själva var synnerligen riskfyllda företag som genomfördes över ett enormt territorium under mycket svåra omständigheter. Vägarna var dåliga eller rentav obefintliga. Därtill kom andra, mer eller mindre oförutsedda faror på vägen, såsom överfall, risken att hamna mitt i en konflikt mellan rivaliserande stammar etc. Åtminstone två av expeditionerna drabbades på detta sätt. Från Akademiens sida var det mycket som stod på spel, ytterst naturligtvis den ryska nationens ekonomiska intressen och kejsarinnans ära. De fysikaliska expeditionerna följdes därför av den akademiska konferensen i S:t Petersburg med största noggrannhet och vaksamhet, stundtals stegrad till oro och ångslan. Från det att den första expeditionen lämnat staden (Pallas först och Falck sist), fram till och med sommaren 1774, samlades ledamöterna ett par gånger i veckan för att, förutom övriga ärenden, ta del av de reserapporter som ledarna för expeditionerna var ålagda att insända till sekreteraren. En omfattande korrespondens utväxlades dessutom hela perioden igenom mellan flera av expeditionsdeltagarna och Akademiens sekreterare och direktör. Merparten av all denna kommunikation registrerades i Akademiens berömda protokoll. Lexell, invald i Akademien år 1771, var följaktligen en av de ledamöter som hade möjlighet att ta del av denna information.



Anders Johan Lexell (1740–1784). Silhuett av F. Anting 1784. Originalen finns i den ryska Vetenskapsakademiens arkiv. Bilden är hämtad från Genos. Tidskrift utgiven av Genealogiska Samfundet i Finland, 32 (1961).

Johan Anders Lexell

Anders Johan Lexell föddes i Åbo 1740 som son till rådmannen, guldsmeden och juveleraren Jonas Lexell och hans hustru Magdalena Catharina Biörckegen.¹⁸ Vid nära femton års ålder skrevs han in vid Åbo Akademi, där han först studerade fysik, sedan matematik och astronomi, samt disputerade för magistergraden redan 1760. I januari 1763 skrevs Lexell in vid Uppsala universitet, där han också disputerade på en dissertation, och ska ha knutit kontakter med såväl Fredrik Mallet som Daniel Melanderhjelm,¹⁹ eventuellt också med Vetenskapsakademiens sekreterare Pehr Wilhelm Wargentin (1717–1783), men återvände snart till Åbo där han blev docent i matematik hösten samma år.

Efter att år 1768 ha insänt ett par forskningsresultat rörande integralkalkylen till den ryska Vetenskapsakademien, kallades Lexell till S:t Petersburg för en befattning som observator vid det astronomiska observatoriet där. Den andra Venuspassagen skulle snart inträffa, och det rädde ett stort behov av folk som kunde utföra avancerade matematiska kalkyler. Lexell, som egentligen saknade utbildning som praktisk astronom, lärde sig dock snart observationstekniken. Efter det att Venuspassagen passerat 1769, utförde han beräkningar på solparallaxen på grundval av egna och internationellt insamlade observerade data. Det huvudsakliga ansvaret för beräkningarna föll på Euler, och det var som hans assistent Lexell utförde kalkylerna. Resultaten publicerades först i den svenska Vetenskapsakademiens handlingar, medan den definitiva, delvis polemiska redovisningen där beräkningarna korrigerats något, publicerades 1772.²⁰ Något år tidigare utnämndes

han till professor i astronomi i S:t Petersburg och invaldes som ledamot av Akademien. Han fortsatte att biträda den vid den här tidpunkten helt blinde Euler och föredrog hans resultat vid Akademiens sammanträden. Själv var Lexell också oerhört produktiv, i Akademiens handlingar publicerades ett sextiotal smärre avhandlingar i astronomiska och matematiska ämnen.²¹ Sin största berömmelse, förutom beräkningarna av solparallaxen, fick han i samband med undersökningarna av den så kallade Lexells komet och kometbanornas föränderlighet. Lexell kunde också, som en av flera vid denna tid, visa att den nyupptäckta Uranus verkligen var en planet.²² Via sina kontakter med Wargentin blev Lexell på ett tidigt stadium dessutom en viktig förbindelselänk mellan de båda akademierna. Han verkade där som en slags kommissionär, mottog och översände brev och andra försändelser, distribuerade boksändningar samt administrerade rekvisitioner av de åtråvärda Åkerman-ska globerna för ryska forskares räkning.

Lexell hade emellertid inte helt lämnat tankarna på en akademisk karriär i det gamla hemlandet. År 1775 sökte och erhöll han den lediga professuren i matematik i Åbo, men tillträdde aldrig tjänsten. Hösten 1780 begärde han avsked efter att ha begärt uppskov med tillträdet ett antal gånger. Dessförinnan hade Lexell också sökt professuren i matematik vid Uppsala universitet, därtill uppmanad av Linné. Skälen till varför Lexell aldrig tillträdde i Åbo kan ha varit flera. Den främsta orsaken var nog ändå de resurser och kontakter som den ryska Akademien erbjöd. Ytterligare en anledning var den omfattande utlandsresa till Tyskland, Frankrike och England som Lexell företog åren 1780 till 1781. Ett villkor för resan, som ägde rum på uppdrag av Akademien, var nämligen kravet att Lexell aldrig mer skulle överväga någon befattning i Sverige eller Finland. Resan, som Lexell även företog för att söka bota sin vacklande hälsa, blev mycket innehållsrik. Han studerade den astronomiska forskningen vid de ledande universiteten i Europa och knöt kontakter med tidens främsta experter inom området i Berlin, Leipzig och Göttingen. Bäst trivdes Lexell i Paris där han stannade i nära ett halvt år, men han vistades också en tid i London. Hemresan gick genom holländska och tyska städer, Köpenhamn, Stockholm, där han sammanträffade med Wargentin, samt Uppsala och Åbo. Åter på rysk mark erhöll Lexell bland annat det hedersamma och krävande uppdraget att ge ut Johannes Keplers (1571–1630) efterlämnade manuskript som nyligen förvärvats av Akademien. År 1783 efterträdde han Euler som professor i högre matematik vid Akademien, men hann inte verka så länge på den posten, utan avled i slutet av år 1784.

Lexells liv och verk vore onekligen värt en större studie, och initiativ i den riktningen saknas heller inte. För drygt hundra år sedan förberedde Wilhelm Lagus en större biografi över Lexell, men fick aldrig tillfälle att fullborda den.²³ Frågan aktualiserades på nytt av Sten Lindroth i dennes studier över svensk-ryska vetenskapliga kontakter under 1700-talet.²⁴ Ännu har dock ingen anammat hans uppmaning. Den angelägna och spännande uppgiften att sammanställa och bearbeta detta digra källmaterial återstår därmed. Hit hör främst Lexells femton år långa korrespondens med Wargentin, med dryga hundratalet brev, samt den med Johann Albrecht Euler.²⁵ Brevnen till Wargentin, en vetenskaplig kommunikation på flera olika plan, vore rentav värda en egen utgåva. Här finns förutom diskussioner rörande matematiska kalkyler av parallaxfenomen och liknande, dessutom, vilket redan Lindroth påpekat, mycket annan värdefull information, inte minst om de inbördes rivaliserande grupperingarna inom Akademien, vilket gör breven synnerligen intressanta även ur ett ryskt akademihistoriskt perspektiv.²⁶ Brevnen rymmer dessutom många värdefulla detaljer rörande den kommissionärsverksamhet Lexell utövade mellan de båda akademierna, i samband med skeppsfarten på Östersjön och i Finska vikens vatten, den logistik som var en förutsättning för den intensiva vetenskapliga kommunikationen mellan Sverige och Ryssland.

Korrespondensen med Linné

Det var Linné som tog initiativet till korrespondensen, och frågan är naturligtvis varför han vände sig till astronomen och matematikern Lexell för att inhämta vad som tilldragit sig på naturalhistoriens område. Lexell var ju inte bara en av de sista av Linnés utlandskorresponderande svenskar, utan också en av de sista i en lång rad av korrespondenter från Ryssland. Ända sedan Hollandstiden hade Linné nämligen haft en nära nog kontinuerlig kontakt via brevväxling med flera framträdande gestalter inom den ryska naturforskningen eller medicinen.²⁷ Till dessa kontakter hörde i ett första skede schweizaren Johann Amman (1707–1741/1742), från 1733 fram till sin död professor i botanik vid Akademien, tillhörande det internationella nätverk av naturalhistoriker, botanister och medicinare som Linné knöts till under dessa år, samt Linnés hätske kritiker, tysken Johann Georg Siegesbeck (1686–1755), som vid tiden för den kortvariga korrespondensen med Linné (avslutad redan 1737) var föreståndare för den botaniska trädgården i S:t Petersburg.²⁸

På 1740-talet inleddes korrespondensen med sibirienforskarna Gmelin och Müller, därtill kom brevlades rapporter från svenskar på forskningsresor i Ryssland på 1740-talet, såsom Sten Carl Bielke (1709–1753) och Kalm.²⁹ Under 1750-talet tillkom, förutom den kejserlige livläkaren, holländaren David De Gorter (1707–1783), för första gången flera ryssar, såsom professor i naturalhistoria vid Akademien Stepan Krasjeninnikov (1713–1755), dess tämligen nyutnämnde preses, Kirill Grigorjevitj Razumovskij (1728–1803), ingen av dessa dock med någon omfattande korrespondens, samt bröderna Grigorij och Pavel Demidov (1738–1826), båda studenter till Linné 1760–1761, den senare involverades i korrespondensen först nästa decennium.³⁰

Under 1760-talet skedde en markant ökning i antalet avsända brev från Ryssland. Utav de cirka 150 brev som nådde Linné totalt därifrån från 1730-talet fram till 1777, var dryga 50 från detta årtionde, varav de flesta från S:t Petersburg. Ökningen kunde dels tillskrivas brevväxlingen med nya korrespondenter, framförallt Falck (12 brev), vilken anlät till S:t Petersburg 1763, samt snart ännu en finlandssvensk naturforskare, Erik Laxman (1737–1796), som efter studier i Åbo, prästvigsel samt undervisning i naturalhistoria begivit sig till S:t Petersburg dit han kom 1762 och blev korresponderande ledamot av den ryska vetenskapsakademien samt inledde brevväxlingen med Linné.³¹ Andra nya korrespondenter detta decennium var den ovannämnde Lerche och Samuel Gottlieb Gmelin.³² De tidigare påbörjade korrespondenserna med De Gorter, Müller samt bröderna Demidov fortsatte även in på detta decennium. Under nästa årtionde, minskade dock antalet korrespondenter från Ryssland betydligt. De dryga 20 brev som nådde Linné därifrån detta hans sista decennium hade endast fem avsändare, med flest brev från Lexell, Lerche (7 vardera) samt Laxman (5 brev). De övriga två var Pallas med ett brev från 1776, samt den schweiziske botanisten och läkaren Frédéric Allamand (1736–1795), bosatt i Holland, men i S:t Petersburg år 1776.³³

Det är mycket som talar för att Linné i början av 1770-talet kan ha upplevt bristen på kontinuerlig information från någon som var direkt involverad i den ryska Akademiens verksamhet eller vetenskapliga aktiviteter i det ryska riket överhuvudtaget, som både besvärande och oroande. Han måste ha velat ha information från någon som kände till vad som pågick inom den ryska naturforskningen i allmänhet och om vad som hänt Falck i synnerhet. Redan 1766 hade klagat han i brev till Wargentin över att han inget hört från "Ryska academien, sedan Hr Müller kom där ifrån".³⁴ Det sista brevet

från Müller var daterat mars 1764. Från Falck hade Linné inget hört sedan han i brev berättat att han blivit tillfrågad om att deltaga i en av expeditionerna 1768.³⁵ Däremot fick Linné rapporter om Falck från andra, även om det alltmer tilltagande svårmod som sedan Uppsalatiden präglade Falcks liv.³⁶ Från Samuel Gottlieb Gmelin kom ett brev från den persiska gränsen i juni 1771. Från Lerche kom inget brev alls mellan april 1770 och juni 1772.³⁷ Laxman hade år 1770 kallats till ordinarie ledamot och en professur i ekonomi och kemi vid Akademien, där han tjänstgjorde i flera år, och bland annat ledde arbetet vid dess kemiska laboratorium. I augusti 1771 meddelade han dock Linné att han var på väg till Moldavien och Valakiet, samt till Krim, för att där inrätta ett myntverk på grundval av från turkarna erövrade kopparkanoner, eller som han skrev till Linné, ”låta slå alla af turkar eröfrade Kanoner til Pängar”.³⁸ Hans omnämnande av Lexell i detta brev som mottagare av frön,³⁹ kan möjligen ha varit ett skäl för Linné att skriva till Lexell. Annars spelade säkerligen Lexells position i övrigt och hans täta kontakter med Wargentin en avgörande roll, samt det faktum att han fungerade som en länk mellan de båda länderna när det gällde vetenskaplig kommunikation överhuvudtaget.

Lexells korrespondens med Linné var, jämfört med till exempel brevväxlingen med Wargentin, betydligt mer begränsad i både tid och omfång. De bevarade breven är endast åtta, varav det första (här brev I) var från Linné, och de övriga sju var från Lexell (brev II–VIII).⁴⁰ Av Lexells brev framgår att ytterligare två brev från Linné, från den 12/8 1772 samt från den 16/6 1774 skulle ha nått Lexell, se brev III respektive brev VII, men dessa är förmodligen förkomna. Förmodligen hade även brev IV samt V från Lexell föranletts av brev från Linné. Det sammanlagda utbytet mellan de två skulle därmed kunna ha uppgått till tolv brev. Det första brevet, från Linné, som följaktligen är det enda bevarade från denne i just denna brevväxling, finns endast bevarat i form av en avskrift av ett större fragment av brevet där hälsnings- och avskedsfraser saknas, samt förmodligen också ett avslutande parti. Avskriften, som av handstilen att döma är gjord av Lexell, är översatt till franska, förmodligen av Lexell själv. Breven omfattar en period av drygt fyra år, från 1771/1772 (brev I) fram till april 1776, med två brev om året, vår respektive höst, från Lexell 1772, 1773 och 1774 samt det sista från april 1776. Innan brevväxlingen inleddes fanns förmodligen inga kontakter dem emellan. De inledande orden i Lexells svarsbrev (se brev II) tyder snarare på att så var fallet. Lexell måste dock ha haft möjlighet att åtminstone ha sett eller kanske rentav åhört Linné våren 1763 då Lexell befann sig i Uppsala.

I den mån breven från Lexell till Linné tidigare uppmärksamrats överhuvudtaget, har det, med något undantag, varit för att de tillsammans med breven från Lerche utgör en viktig källa för vår kunskap om Falcks tragiska öde.⁴¹ Man har då nästan uteslutande fokuserat på innehållet i det femte brevet (här brev VI) där Falcks självmord återges utifrån Georgis framställning till Akademien.⁴² De komplicerade relationerna mellan Falck, Akademien och de övriga i de orenburgska expeditionerna fram till det ödesdiga slutet kommenteras däremot sällan. Här kan man också konstatera att när det sker, av Lindroth, så nämner han inte att det är Lexell som är källan.⁴³ Lexells eget förhållande till Falck, som han knappast kan ha hunnit träffa, är även det intressant att följa. Redan i det första brevet (här brev II) tog Lexell ställning för sin landsman och stod fast vid detta, men efter ett tag verkade det dock med en viss reservation. I likhet med Laxman, själv god vän med Falck, röstade Lexell enligt egen utsago i brev till Wargentín några år senare dessutom mot att denne skulle återkallas från expeditionen, vilket med tanke på omständigheterna, att Falcks vacklande hälsa nästan riskerade det företag hans expedition utgjorde, får betecknas som uppseendeväckande modigt (och utmärkande för Lexell), men kanske mindre genomtänkt.⁴⁴ Stödet för Falck bestod även efter dennes död, då Lexell engagerade sig i konflikterna om vem som skulle ge ut dennes efterlämnade manuskript.⁴⁵

Av breven till Linné framgår klart att Lexell ville ge Pallas och Georgi, samt i bakgrunden även Müller, en del av skulden för vad som hände med Falck, vilket rimligen måste ha påverkat relationerna dem emellan. Flera år senare samarbetade Lexell dock ånyo med både Georgi och Pallas beträffande kontakter med svenska vetenskapsmän. Vid ett tillfälle var det dessutom angående ett direkt resultat av Pallas' expedition, nämligen delar av den nedfallna meteorit som han påträffat i Krasnojarsk och som distribuerades i bitar för beskådan till akademier och lärde runt om i Europa.⁴⁶ I brev till Torben Bergman (1735–1784) lovade Lexell att ingen mindre än Pallas själv försäkrat honom om "et profstycke af det gedigna järnet", som nu Lexell tillsammans med annat mineralogiskt stoff avsåg skicka till Bergman så snart som möjligt.⁴⁷ En annan kontakt rörde Carl Peter Thunberg (1743–1828), där Lexell förmedlade hälsningar och gåvor mellan Pallas och Thunberg, samt framförde en förfrågan från Georgi om översättning till tyska av Thunbergs dagbok över den japanska resan.⁴⁸

Men även om Lexells brev innehåller mycket om Falck och de komplikationer som uppstod i samband med dennes expedition, är de intressanta även ur flera andra aspekter. För jämsides med den oerhörda dramatik som

kommer till uttryck, inte bara i den nakna och osminkade skildringen av det Falckska självmordet, ytterligare en expedition drabbades av överfall, tillfångatagande och död, en annan blev kringränd av tartarer men lyckades undkomma, därtill härjade pesten i Moskva med omnejd och i andra delar av det ryska riket, så rymmer breven också mycket av naturforskningens vardag under den linneanska epoken. Hit hörde utbytet av och de ständiga försändelserna med frön och specimina av olika växter, vilket gör även astronomen Lexells brev till Linné till en visserligen begränsad men i alla fall en del av den så kallade botaniska marknadsplatsen under 1700-talet.⁴⁹ Som ledamot av Akademien deltog Lexell i den akademiska konferensens sammanträden varje vecka.⁵⁰ Han hade därför en direkt insyn i vad som beslutades och planerades. Det kunde gälla nästa moment i kommunikationen med de olika expeditionerna eller vilka rön som skulle publiceras i en kommande volym av *Novi commentarii*. Breven innehåller därför många vetenskapliga nyheter inom naturalhistoriens område där Lexell genomgående höll Linné uppdaterad om det allra senaste.

Här gavs också tillfälle till karriärplanering, egen och andras. I sitt enda bevarade brev (brev I) lanserade Linné Johan Gerhard König som ny ledamot av den ryska Akademien. Lexell själv, inte sen att kommentera andras karriärsträvanden, tillvaratog också påfallande snabbt egna intressen så fort tillfälle gavs. Uppmanad av Linné sökte han professuren i matematik i Uppsala, använde sig av kontakterna med denne för att bli ledamot av Vetenskaps societeten och ville bli publicerad i dess *Nova acta*. Det förefaller också som om Linné själv använde sig av korrespondensen med Lexell för att försäkra sin systers familj om rättigheter i en arvsfråga (brev V), där Lexell skulle undersöka vilka lagar och regler som gällde. I övrigt skulle man kunna känneteckna breven på samma sätt som Lindroth karaktäriserade Lexells många brev till Wargentin: ”skvaller, vetenskapliga nyheter och sarkastiska kommentarer”.⁵¹ Förutom svar på de frågor Linné själv uppenbarligen ställt i sina brev, återgav Lexell mer eller mindre ogenerat vad han hört och sett och även vad han tror sig veta. Att Lexell var orädd och stridbar och inte tvekade att framföra obekväma åsikter inför de övriga ledamöterna i Akademien var allmänt känt. I breven till Linné kom detta till uttryck i samband med exemplet Falck. Här saknas inte heller påfallande negativa, ofta just sarkastiska omdöme om personer inom och utanför Akademien. Det kunde gälla Michel Adansons fåfänga försök att vinna Akademiens och kejsarinnans uppmärksamhet, där Adanson, en ”ganska oförsämd narr” dessutom beskrives som ”den största Charlatan, som någonsin ges” (brev II), eller den arme

Samuel Gottlieb Gmelin, som förutom alla sina tillkortakommanden i övrigt, sägs ha en "flygtig" sinnes beskaffenhet och "aldrig skrifva annars än wid et halft rus" (brev II). Att Lexell dessutom var starkt kritisk gentemot den inflytelserike Müller, som även om han sedan flera år tillbaka var bosatt i Moskva fortfarande utövade en avsevärd makt, framgår också klart. Lexell spekulerade också i en "jalousie" bland tyskarna, främst hos Müller, gentemot de svenska naturforskarna (brev IV). Hans synpunkter på Pallas och Georgi har redan berörts. Längre fram i breven har även Laxman, ursprungligen på hans sida i stödet för Falck, ådragit sig Lexells missnöje (brev VII). Lindroths uppfattning av Akademien som "en intrighåla av ovanliga mått", förstärks onekligen ytterligare av detta material.⁵²

När korrespondensen inleds har expeditionerna pågått i nästan fyra år. De drygt två år som återstår får vi följa till slutet, medan det sista brevet från år 1776 informerar om en medaljutdelning som även kom Linné till del. I detta sista brev säger Lexell också att han har "föga Nytt" att berätta om vad som tilldragit sig inom "Historia Naturali". Sammanfattningsvis formar sig Lexells brev till Linné åren 1772–1776 inte bara till en liten akademihistoria i koncentrat, utan även till den sista, riktigt fylliga redogörelsen i Linnés korrespondens om vad som tilldrog sig inom den ryska naturforskningen.

Arkivforskningsläge, utgivningsprinciper

Breven från Lexell (brev II–VIII) förvaras i original på the Linnean Society of London, och ingick i den stora samling av Linnés vetenskapliga kvarlåten-skap, som den engelske läkaren James Edward Smith (1759–1828) år 1784 inköpte av Linnés änka Sara Elisabeth Linnaea (1716–1806). Breven är där ordnade alfabetiskt i 17 foliantvolym, breven från Lexell i vol. IX (L.S. IX). Inom utgivningen av Linnés korrespondens som inleddes vid förra Linné-jubileet 1907, *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné*, delade man upp korrespondensen i en svensk, respektive en utländsk del. Denna utgåva blev dock aldrig fullbordad, förmodligen av ekonomiska skäl. Publiceringen av det svenska materialet avstannade efter åtta volymer på bokstaven La (vol. I:8 innehåller breven fram till och med Laxman), medan den utländska delen upphörde att utkomma efter två volymer (vol. II:2 innehåller breven fram till och med den holländske naturforskaren Johannes Burman (1707–1779) och dennes son Nicolaas Laurens Burman (1733–1793). En volym I:9 var planerad – ett första korrektur finns i Svenska Linnésällskapets deposition på

Uppsala Universitetsbibliotek – där korrespondensen med Lexell var tänkt att ingå. Korrekturet (från 1922), som saknar noter, har granskats mot originalmanuskripten på the Linnean Society, men visade sig ha så många fel i transkriberingen av texten, att det får betraktas som oanvändbart. Inför denna artikel har breven därför transkriberats på nytt direkt från originalmanuskripten på the Linnean Society.

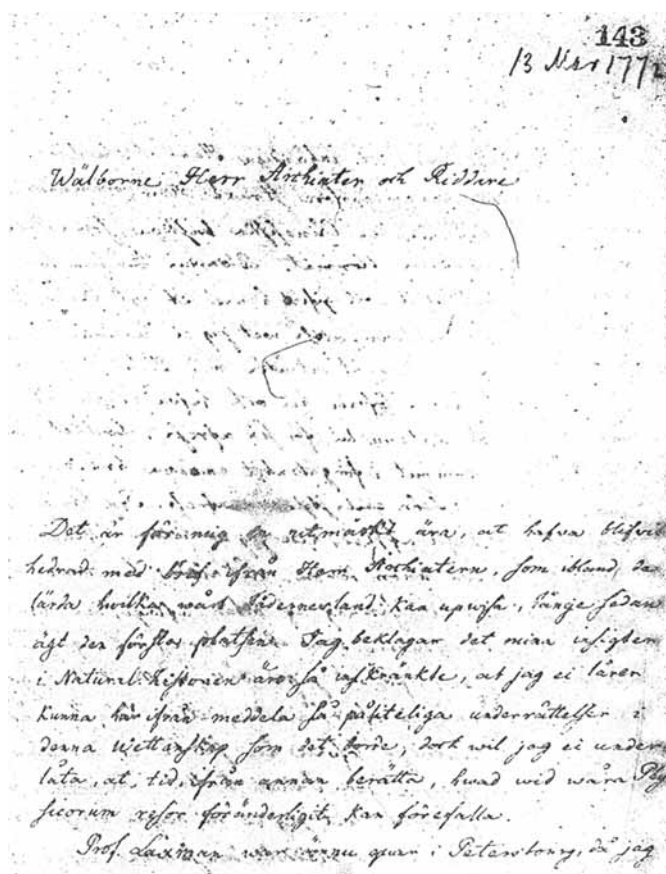
Linnés brev till Lexell däremot är som framgått troligen förkomna. Samtliga utom ett (brev I) saknas, som alltså enbart finns bevarat i en av Lexell gjord avskrift översatt till franska. I likhet med flera andra brev, som det finns löpande hänvisningar till i kommentarerna, tillhör brevet till Lexell den ryska Vetenskapsakademiens arkiv i S:t Petersburg, Sankt-Petersburgskij filial Archiva Rossijskoj Akademij nauk (PFA RAN). En förteckning över breven till och från svenskar i detta arkiv, med de så kallade fonderna, akternas nummer samt manuskriptets foliering, upprättades av Artur Attman och Wilhelm Carlgren i samband med deras arkivinventering i Sovjetunionen i slutet av 1950-talet. Attman och Carlgren lät också mikrofilma delar av samlingarna, nu bevarad på Riksarkivet. Vad beträffar Falcks korrespondens med den ryska Akademien, finns avskrifter utförda i början av 1900-talet från originalmanuskripten i S:t Petersburg bevarade i Uppsala universitetsbibliotek.⁵³

Lexells handstil är genomgående mycket prydlig och förhållandevis lättläst. Transkriberingen av breven följer originalmanuskripten utan några ändringar eller övriga kommentarer, med ett par undantag: understrykningar i breven har kursiverats samt att bindestreck ersätter =. Vad gäller den franska texten i Linnés brev är handstilen alltså Lexells, men vi vet inte om han kan göras ansvarig för själva översättningen, och den stavning som här förekommer, men förmodligen är det så.

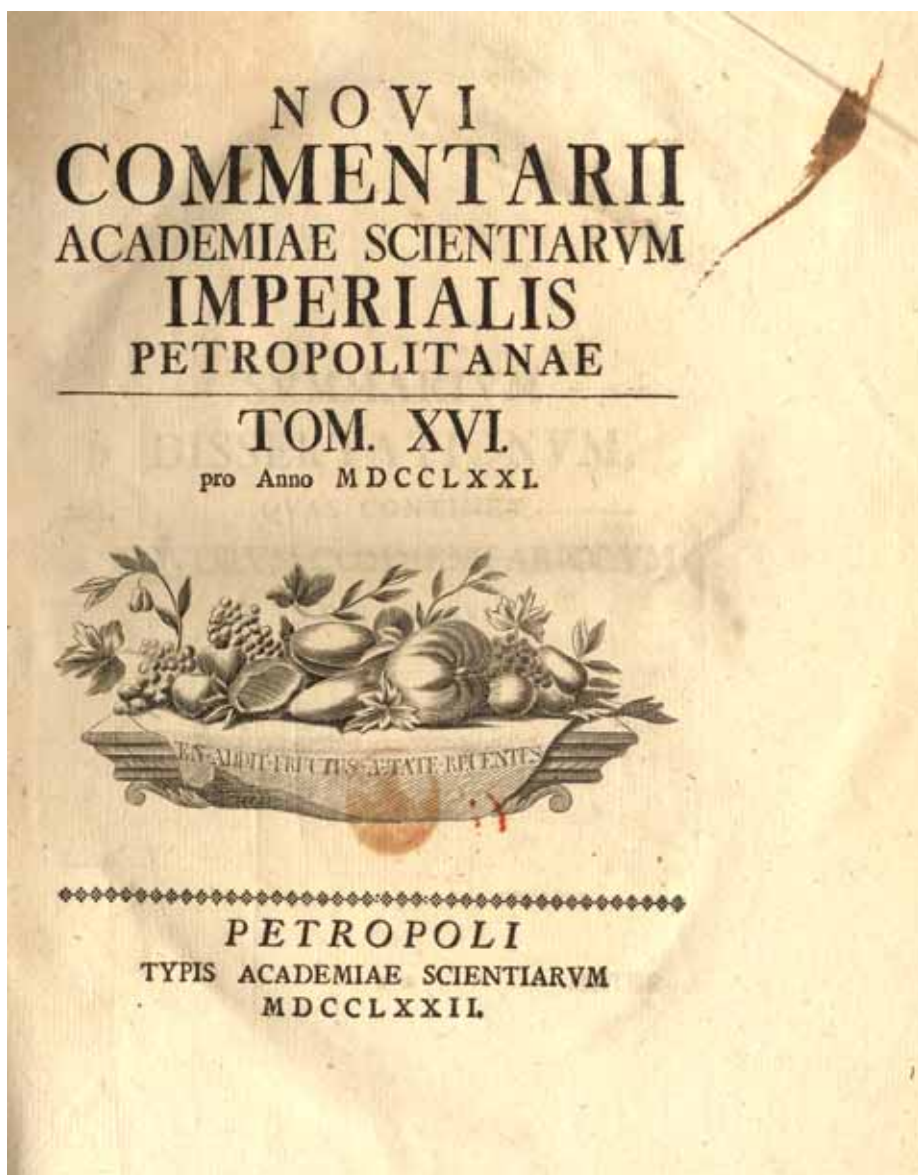
För kommentarerna till breven har genomgående använts den ryska Akademiens protokoll, *Procès-verbaux*, vilket är en förutsättning för att förstå innehållet i de ärenden som Lexell beskriver. Dessutom har Falcks korrespondens med Akademiens direktören Orlov samt sekreteraren Euler använts. Det har också ansetts nödvändigt att gå igenom Lexells samtliga brev till Wargentin, där stundtals samma uppgifter återkommer som i breven till Linné, men där det även finns annan information än den som kom Linné till del. Ett oumbärligt verk utgör även Lagus framställning, inte minst med de många och utförliga citaten ur Laxmans brev till botanisten och läkaren Peter Jonas Bergius (1730–1790). Därmed är inte samtliga källor uttömda vad gäller de ärenden Lexell informerade Linné om i sina brev. Tvärtom, samtidigt pågick, vilket framgår av kommentarerna i denna artikel, en rik

korrespondens mellan flera andra framträdande gestalter på såväl svensk som rysk och tysk mark. Mycket material återstår med all säkerhet att gå igenom innan alla slutsatser kan dras. Det gäller inte bara i fallet Falck, utan också en lång rad andra frågor.

Vad gäller datering av breven använder Lexell i samtliga brev utom ett både gammal och ny stil, eftersom Ryssland inte övergick till den nya stilen, gregoriansk tid, förrän på 1900-talet. I noterna har den gamla stilen skrivits inom parentes. För det brev där han inte använder båda dateringarna, samt i samtliga de brevreferenser från Ryssland där enbart en datering ges, tas för givet att det är ny stil som avses. Ortnamn har genomgående inte förklarats.



Första manuskriptsidan ur Johan Anders Lexells brev till Carl von Linné, den 13 mars 1772 (n.s.), L. S., IX (fol. 143). Dateringen i övre högra hörnet är tillagd senare av annan hand. Baksidans text lyser igenom. Foto: Linnean Society, London.



Titelsida ur Novi commentarii, vol. XVI för år 1771. Foto: UUB.



Illustration av Koeleruteria, ur Erik Laxman, "Koeleruteria paniculata novum plantarum genus", Novi commentarii, XVI [1771] 1772, Tab. XVIII. Foto: UUB.

Linnés brev till Lexell

I⁵⁴

Avant tout je vous prie Monsieur de presenter à l'Academie Imperiale des Sciences mes tres humbles remerciemens, pour les Tomes des Commentaires,⁵⁵ aussi bien que les Voyages de M^{rs} Pallas⁵⁶ et Gmelin⁵⁷ et l'Historia Fucorum⁵⁸ de ce dernier, lesquels j'ai toutes reçu. Il faut qu'avec tout le monde j'admire la liberalité magnifique de Votre Grande et Incomparable Imperatrice, qui a daigné fournir aux depenses d'un si grand nombre des ouvrages precieux et de ces voyages-longues et depensives, et chacun doit avouer qu'Elle fait plus pour l'avancemant des Sciences, qu'aucun autre Monarque a pû faire. Par ce moyen nous aurons enfin la joie de voir, ce que la Nature produit, danc cet vaste Empire, dont les productions ont été jusqu'à present inconnues. Les rares animaux qu'en vient de decrire en grande quantité m'ont fait un plaisir tres sensible.

Dans les Comment: de Petersbourg l'An: 1769 en a inserée un nouveau genre *Limnanthemum*,⁵⁹ qui est le même que *Menyanthes Nymphoides* Tournefortii cidevant par tous connu en Europe. Dans le meme Tome *Lychnanthos* n'est que *Cucubalus baccifer*, qu'en trouve partout dans les jardins.

Je suis sûre que M^r Gmelin trouvera beaucoup des choses rares en Perse, ce pais etant tout á fait inconnu aux Botanistes.

De M^r Falk je ne sçais rien, depuis qu'il est parti.⁶⁰ Je sçais qu'il n'ecrit pas souvent, car étant a Gotland il ne m'a pas ecrit un seul mot, mais etant de retour, il a montré qu'il avoit été plus diligent et plus exacte, qu'aucun autre de tous ceux qui y avoient été.

Je vous prie de rendre grace á tous les Membres de l'Academie, parce que ils encouragent l'Histoire Naturelle et font des si considerables conquetes á cette noble Science dans le plus eloignés pais de l'Asie, ce qui ne manquera pas de leur procurer une gloire immortelle.

Rindera Tetraspicj de M^r Pallas me semble etre une Espece de *Cynoglossum*.⁶¹ Ne seroit-ce pas possible d'en avoir un Exemplaire. Il me paroît incroyable, qu'elle aura 10 et non 5 *stamina*. Natura non solet facere saltus. Peut etre que M^r Pallas a compté les 5 pali parmi les stamina.

M^r König⁶² natif de Curlande et grand Botanist, a fait un voyage de son propre movement á Island, on il decouvroit un fort grand nombre des nouvelles plantes. Après il a fait un voyage á Cap de Bon. Esper. ou il a ramassé en 14 jours plus qu'aucun autre avant lui. Á present il est á Tranquebar. Si l'Academie Imperiale voudroit jamais engager quelqun pour l'Histoire Natu-

relle, il seroit plus content d'entrer dans la service de la Couronne de Russie, que dans une autre, et je suis sure qu'on ne trouvera facilement un homme plus habile qu'il l'est.⁶³

Lexells brev till Linné

II

Wälborne Herr Archiater och Riddare⁶⁴

Det är för mig en utmärkt ära, at hafva blifvit hedrad med bref ifrån Herr Archiatern,⁶⁵ som ibland de lärda hwilka vårt Fädernesland kan upwisa, länge sedan ägt den första platsen. Jag beklagar det mina insigter i Naturali historien äro så inskränkte, at jag ei lærer kunna här ifrån meddela så påliteliga underrättelser i denna Wettenskap som det borde, dock wil jag ei underlåta, at tid ifrån annan berätta, hwad wid våra Physicorum resor föränderligt kan förefalla.

Prof. Laxman war ännu qwar i Petersbourg,⁶⁶ då jag hade äran at inhändiga Herr Archiaterns bref, jag meddelte honom derföre straxt Herr Archiaterns yttrande angående den Chinesiska busken, som i Petersburgska Trägården blommat.⁶⁷ Blomman har han för någon tid sedan beskrifvit, och gifvit henne ett nytt Genus, samt upkallat Koelreuteria,⁶⁸ altså wet jag ei huruvida hans mening om henne kunnat inträffa med Herr Archiaterns. Wid det tilfället lofvade han ock hafva äran, at skrifva Herr Archiatern til för sin afresa, hwilket hos honom måtte kommit i förgäthenhet emedan han nu i Tisdags eller den 28 Febr: gaml. styl. är afrest.⁶⁹ Som han ei hos sina wänner tagit afsked, hade jag ei heller tilfälle, at vidare erhindra honom der om. Likaledes berättade han sig hafva en liten samling af örter aflagd, den han trodde sig böra presentera Herr Archiatern, och lofvade skicka den til mig, på det jag i vår måtte kunna göra anstalt om dess öfversändande, detta har han äfven försummat.⁷⁰ Änteligen lofvade han skicka et exemplar af den *Cynoglossus*, som Pallas kallat *Rindera*, men som han det ei fulbordat,⁷¹ wet jag ei nu någon ört-samlare i Petersbourg som kunde meddela den samma. Eljest war han fulkomligen öfvertygad om riktigheten af H^t Archiaterns tanka hwad denna wäxt angår.⁷²

För Keiserl: Academien har jag berättat om den aktning Herr Archiatern yttrat för vår Stora Keiserinnas besynnerliga ynnest för Wettenskaperna och i synnerhet Natural-historien. Oaktadt samma nåd är så ädel, at dess värde

ei genom lof och beröm kan förhöjas, så är jag dock öfvertygad, at Hennes Majst med synnerligit wälbehag anser, det Hennes ogemena frikostighet, hos de yppersta Lärda så anses, som den wärkeligen förtienar. Likaledes är det en synnerlig heder för Academiens ledamöter, det deras åtgärd, til at uppfylla Hennes Majsts dråpeliga afsikter, wunnit Herr Archiaterns gillande och bifall. At Gmelin i Petersburgska handlingarne anført bekanta ja helt allmänna växter, som nya, är hos honom ei owäntat.⁷³ Utom dess at hans sinnes beskaffenhet är nog flygtig, plägar han aldrig skrifwa annars än wid et halft rus. Ifrån honom äro på et halft års tid, inga rapporter inkomne, den sista war ifrån Rest et liten ort wid Caspiska hafvet, då han wille gå til Tauris eller det gamla Ecbatana, men ärnade dock innan wintern wara tillbaka i Astracan.⁷⁴ Som detta ei skedt, så är man i största owisshet om han ei blifvit olycklig på något sätt, hwilket för Natural-Historien ofelbart wore en aldeles obotelig förlust. Gueldenstaedt wistas ännu i Grusinien hwarifrån han ei förr än til nästa winter wäntas tillbaka til Astracan.⁷⁵ Lepechin har sedan hösten uppehållit sig i Archangel, hwarifrån han utskickat några af sit medfölje til Öarne i hwita hafwet, at där samla hwad märkwärdigt kan förefalla.⁷⁶ Falk är återkallad och lär förmodeligen til hösten kunna wara i Petersburg.⁷⁷ Sant är wäl, at Prof. Falk ei aldeles upfyllt Academiens åstundan, i det han om sin expedition ei så ofta inskickat rapporter, som han enligt sin Instruction bordt och de öfriga resande det giordt; men så kan å andra sidan ei nekas, at Academien genom hans rappellerande giordt sig skyldig til den förwitelsen, at hafwa dömt honom ohördan, i synnerhet som de grunder därtill blifvit tagne, hwilka ingen ting mindre än giltige äro. I^o Har man trodt, at han ingen ting giordt. Häremot har wäl blifvit inwändt, at om så wore, borde det hafwa rum antingen emedan han ei kunde, eller emedan han ei wille göra något. At bägge delarna äro ogrundade kan så wäl af många andra skäl, som i synnerhet Herr Archiaterns yttrande om honom i sitt bref, fulkomligen bestyrkas. II^o Har man trott sig göra honom en tjenst med Dess återkallande, då han likwäl sielf för et år sedan, med en nästan mindre anständig sub mission anhallit hos Academien, at denna tort ei måtte honom tilfogas.⁷⁸ Collegii-rådet Müller i Moscau är den, han directe har at tacka för detta wän-stycke. Om denna giort det af sig sielft eller på Pallas tilstyrkan, (hwilket Falk skal tro) wet jag icke.⁷⁹ Apothek: Georgii som war gifven Falk til följe, torde ock haft sin hand med i spelet.⁸⁰ Med största bestörtning har Falk erhållit denna påst och derefter blifvit swåra siuk, men har sedermera gifvit sig bättre tilfreds.⁸¹ Sitt ställe wid Collegium Medicum behåller han, med samma förmoner, som han för afresan haft. Den resa som Pallas tilämnat til China kan ei werk-

ställas, han ärnar altså detta år dels sielf, dels genom sina emissairer låta genomöka Siberien. Til nästa års höst, lär han förmodeligen komma tillbaka.⁸²

Nu är wäl ingen öpning för König wid Academien,⁸³ men efter några år blifwer ofelbart, emedan Gmelin och Pallas efter ankomsten hit, straxt lära afgå. Jag twiflar ei på at Academien wid et sådant tilfälle, mycket lærer reflectera på Herr Archiaterns yttrande til Königs förmon.

Nu nyligen har det af Hennes Majst Keiserinnan blifvit Academien anbefalt, at lemna dess yttrande angående en offerte, som M^t Adanson uti bref til Hennes Majst gjort dels af sin Naturalie-samling, dels af den kostbara beskrifning, som han deröfver tänker göra, med bifogade 30000 i koppar stuckne Tabeller.⁸⁴ Han säger sig härtil blifvit upmuntrad af den nåd Hennes Majst wist hans landsman M^t Diderot, hwars bibliothek blifvit köpt, för 30000 Rubel och honom förunt, at nyttja det så länge han lefver.⁸⁵ Uppå dessa 30000 Desseiner har M^t Adanson efter eget upgifvande arbetat i samfalta 32 år, alla dagar 16 til 18 timmar. Samlingen innehåller 15000 plantor, 5000 insecter och det öfriga i mindre proportion. 13000 Taflor äro redan afritade, altså wille han ofööröjeligen börja med, at utgifwa detta wärk. Meningen är, at Hennes Majst, wille wara så nådig, och därtil göra et förskott af omkostningarne, då kanske ei 500000 Rubel woro tilräckelige. Herr Archiatern kan lätteligen aftaga, hwad Academiens yttrande häröfver blef.⁸⁶ Utan at wara Naturali historicus, wågar jag mig säga, at M^t Adanson måste wara den största Charlatan, som någonsin ges, men der jämte en ganska oförskämd narr, som wågar sig hos en så stor och uplyst Monarchinna göra så oordenteligen besynnerliga propositioner, at ingen som äger det minsta bon sens skulle wilja antaga dem. För at illustrera M^t Adansons character bör jag tillägga det, at man för några år sedan i anseende til den reputation han ägde, ämnat kalla honom hit, men at han då giordt de obilligaste fordringar. Man hade budit honom, 1200 Rubels årlig pension, men han har fordrat 4000 Rubel såsom en liten ersättning för jag wet icke hwilka expectencer han i Paris hade på pensioner och gratificationer, dessutom at Academien skulle köpa hans Cabinet för 60000 Livres, at han skulle blifwa adlad och i alla fall ei behöfwa engagera sig på mer än et års tid, i fall det Petersburgska Clima ei skulle anstå honom.⁸⁷

Nästa wår lærer Herr Archiatern wäl få XV Tomen af våra Commentarier, som är färdig och en Tysk öfversättning af Lepechins resa.⁸⁸ Uti Commentarier komma under Physiska Classen följande afhandlingar före. I. Rariorum Avium Expositio Gmelin,⁸⁹ derunder lära åter wara flere bekanta II. Descriptiones avium. Lepechin. III.⁹⁰ Descriptio Cyprini Rutili Koelreu-

ter IV.⁹¹ Descriptio piscis e Coregonorum genere, Koelreuter.⁹² V De Leone observat. anatomicae Wolff.⁹³ VI. Novae Plantarum species Laxman.⁹⁴ Dessa äro *Veronica pinnata* *Spiraea altajensis*, *Dracocephalum altajense*, *Robinia spinosissima* och *Trifolium Dauricum*.

Pallas Resa andra delen är under tryck, men lär ei blifva färdig för än närmare hösten.⁹⁵

Med diup wördnad och fullkomligaste högaktning, framhärdar
Wälborne Herr Archiaterns och Riddarens

Ödmiukaste Tienare
And: Joh: Lexell

St: Petersburg d: 2 Martii 1772.

13

III

Wälborne Herr Archiater och Riddare.⁹⁶

Herr Archiaterns ärade bref af den 12 Augusti,⁹⁷ hade jag icke länge sedan äran at inhändiga, och fågnar det mig obeskrifveligen at Herr Archiatern behagat betyga sitt nöje öfver det, hwad jag angående Natural Historiens tilstånd i Ryssland kunnat berätta, ehuru jag sielf måste befara, at det är ganska otillräckeligt.

Jag hoppas at Herr Archiatern nu redan lærer undfått så wäl XV Tomen af våra Commentarier,⁹⁸ som de örter Prof: Laxman skickat, hwilka redan för par månader sedan härifrån afsändes.⁹⁹ Genom Prof: Wolff har jag fått frön af *Spiraea Altajensis* hwilka jag nu får den fågnaden at öfversända.

Angående våra Herrar Naturalforskares resor får jag äran at berätta följande. Prof: Pallas fortsätter sin resa emot Chinesiska gränsen och har redan passerat Salangirtsk, eller rättare torde nu vara på återresan.¹⁰⁰ Uti Siberien om jag rätt mins ei långt ifrån Krasnojarsk har han funnit gedieget järn, til en ansenlig myckenhet, som han med nästa winter-före tänker insända.¹⁰¹ Längre mot norr wid Irkutsk har han wid stranden af en flod funnit hufwud, samt fram och bakdel af en Rhinoceros, hvilket oaktat tidens längd, där genom en beständig köld blifvit förwarat, uppå hufvudet har han ännu funnit hud och hår. Detta blir ock uti vårt Naturalie Cabinett en ganska curieux pieie.¹⁰² Prof. Gmelin är efter många utståndne swårigheter, dock til Astracan lyckeligen återkommen, ehuru han förlorat en stor del af de upsam-

lade naturalier, genom det större delen af hans medfölje bortdödt, så säger han sig dock hafva beskrifningarne i behåll tämmeligen fullständiga och hwad fattas skulle, tror han med tiden kunna complätteras.¹⁰³ Han har efter återkomsten gift sig i Astracan, och tyckes wara hogad at aldeles etablera sig där, hwarföre han ock bragt å bane det förslag, at i Astracan anlägga en Botanisk trädgård. Nästa år har han föresatt sig, at bese östra sidan af Caspiska hafvet, men här tros af alla, at denna resa är mycket äfventyrligare än den Persiska, och at för en besynnerlig lycka bör anses om han därifrån återkommer med lifvet. Gueldenstaedt har hela tiden uppehållit sig i Georgien hos Zcar Heraclius, men lär nu wara återkommen til Kislar.¹⁰⁴ Hans afsigt är, at nästa år genom Cuban resa til Krim för at undersöka denna halföns Naturalier, och derifrån genom Ukraina återkomma til Petersbourg. Lepechin wistas i Archangel och har därifrån besökt Ryska Lappland samt öarna uti hwita hafvet. Han har ock inskickat en hop sällsynta siödiur. Wi wänta äfven från honom et skelett af en hwalfisk, som jämte siu dess Cammerater, blifwit wräkt på stranden ei långt ifrån Kola.¹⁰⁵ Til nästa års slut eller sist år 1774 hoppas man få se alla dessa Herrar, utom Gmelin tillbaka uti Petersburg, då man har orsak at förmoda at Natural. historien först lærer komma at draga rätta nyttan af deras undersökningar. Om Prof: Laxman wet man ei annat än hwad ryktet berättat, ty sielf har han ei skrifvit, ei ens til sin Fru utom en enda gång under resan ifrån Tula. Om Falk wet man ei, antingen han lefwer eller är död. Han borde likwäl wid detta lag wara i Petersburg.¹⁰⁶ Så wisst som det är, at honom skett orätt genom Dess återkallande, så säkert är å andra sidan, at han i möjeligaste måtto bordt påskynda sin återresa, ty om han än en winter blefwe borta, torde det hafwa för honom mindre behagliga fölgder. I sielfva wärket winner han ingen ting genom sitt längre uteblifwande, utan försämrar allenast sitt sinnestilstånd ju mer och mer.

Den XVI Tomen af våra Commentarier är nu färdig, utom koppar sticken, altså är twifvel om den än i år kan utdelas. Jag wil emedlertid meddela förteckning på Afhandlingarna uti Natural Historien. 1^o. De corde Leonis. Auct: Wolff.¹⁰⁷ II^o. Anatome Accipenseris Rutheni. Auct: Koelreuter. III^o.¹⁰⁸ De Hermaphrodito ad sexum virilem pertinente. Auct: Lepechin.¹⁰⁹ Utaf dem äro tre bröder wid Archangel, twänne gifte och en ogift. Den älsste har haft fyra barn. Deras föräldrar hafva utom dem haft flere söner, hos hwilka ingen ting sådant märkts. IV^o. Salmo Levichtys et Cyprinus Chalcoides. Auct: Gueldenstaedt.¹¹⁰ V^o Krascheninnikovia nov: Plant. genus. Auct: Gueldenstaedt.¹¹¹ VI^o. Koeulreuteria. Auct: Laxman.¹¹²

Med diupaste wördnad och högaktning framhärdar

Wälborne Herr Archiaterns och Riddarens

Ödmiukaste Tienare

And: Joh. Lexell

Petersburg d: $\frac{7}{18}$ Septemb: 1772.

IV

Wälborne Herr Archiater och Riddare.¹¹³

För den ynnest Wälborne Herr Archiatern behagat hafwa för mig wid vote-
ringen til förslaget af Mathessos Professionen, aflägger jag min ödmiukaste
tacksägelse.¹¹⁴ Huru wida Adjuncten Prosperin¹¹⁵ för mig war berättigad til
andra rummet på förslaget, är en sak, som icke anstår mig, at yttra mig
öfwer; uti egen sak måste min tanka altid anses för Partisk. Det fågnar mig
at syslan nu är bortgifwen och Herr Professor Mallet nämnd, jag skulle wara
högst obillig om icke jag erkände honom för den skickeligaste och mäst
förtiente dertil. Om Han tänker något så när billigt om mig, wet jag icke; för
min afresa til Petersburg war jag ofta i correspondence med honom, sedan
mit wistande här, har jag skrifwit honom twänne gångor til, utan at, han
wisat mig den höfligheten, at åtminstone låta weta det mina bref framkom-
mit.¹¹⁶ Utaf Secret: Wargentins förnam jag, at man i Upsala varit brydd öfwer
min resa til Finland, likasom jag welat göra alfware af min ansökning; denna
farhoga war i alla afseenden ogrundad, jag har wid min ansökning ingen ting
mera tilgiort, än at jag mig hos Consistorium til förslag – anmält.¹¹⁷

Wåra Natural Historici nalkas nu alt mer och mer Petersburg. Prof. Le-
pechin war redan hemma, men har uppå befalning afrest til de nyss eröfrade
provincer, at undersöka deras Natural-Historie.¹¹⁸ Prof: Pallas är ifrån Sibe-
rien återkommen och wistas nu i Casan, hwarest han ock anträffat Prof: Falk
hwilken där legat öfwer hela wintern innestängd. Med möda har Pallas fått
honom ut, at göra sin compliment hos Gouverneuren derstädes. Det bästa
Falk kunde göra, wore at nu skynda på sin återresa, men han har i förslag at
resa ner til Georgien, för at nyttia de där befintliga warma baden; hwilken
resa han dock borde afstå ifrån, efter han längs Wolga wäl kan komma til
Astracan och Kislar, men at sedermera derifrån komma til baden blir för ho-
nom äfventyrligt, emedan en sådan resa ei kan företagas utan escorte, som
Falk nu mera ei lærer kunna göra sig hopp om.¹¹⁹ Pallas tänker denna som-

mar wistas wid tracterne i kring Volga och lär förmodeligen nästa winter inträffa i Petersburg,¹²⁰ Gmelin lär nu hafwa anträdt sin resa, at befara östra kusten af Caspiska hafvet. Med Gueldenstaedt hade det icke så stor fara, som man här förmodade, han lär ock nu wara på resan til Krim, genom Krim och Ukraina lär han komma tilbakars til Petersburg.¹²¹ Prof: Laxman är nu snart fyra månader hemma ifrån sin resa.¹²² Jag undrar at han icke berättat Wälborne Herr Archiatern der om.¹²³ Wid mynt wärket har han intet uträttat,¹²⁴ om han gjort stor skörd af naturalier lærer han wäl sielf berätta.¹²⁵ Han hade et paquet med frön til H^t Archiatern afsändt ifrån Prof: Pallas, hwad utwäg han fått til dess afsändande wet jag icke; men tror at det redan lærer wara afgångit.¹²⁶ Länge sedan hade Herr Archiatern kunnat hafwa det i sina händer, om icke Colleg: Müller i Moscau som så mycket behagat utmärka sig genom jalousie emot Swenska, låtit det blifwa liggande hos sig hela tre månaderne.¹²⁷

Utaf Prof: Pallas resa tryckes nu andra delen,¹²⁸ samt den tredie av Gmelins,¹²⁹ ehuru wäl den andra icke är tryckt, ja icke en gång färdig at tryckas. När de blifwa färdige wet jag icke; men så snart det sker, kan Wälborne Herr Archiat: wara försäkrad at wår Academie ei underlåter, at meddela Herr Archiat: exemplar der af. Tom XVI af wåra Comment: afgår nu i dessa dagar.

Jag har äran at innesluta mig i Wälborne Herr Archiaterns benägna åtanka och med diup wördnad framhärda

Wälborne Herr Archiaterns och Riddarens

Ödmiukaste Tienare

And: Joh: Lexell

Petersburg d: 7 Maji 1773.

V

Wälborne Herr Archiater och Riddare¹³⁰

Jag har giordt mig underrättad om arfskapet efter Landtmätaren Collin¹³¹ som på Ösel dödt, och fått derom följande efterrättelse. I Swerige tros almänt, at utaf Peter den I^{ste} skal finnas en Ukase, som stadgar at Swenska undersåtare få i Ryssland niuta arfsrätt med 10 procents afdragning; men här wil man ei weta af någon sådan. I fall den ock gäfwes, twiflas om at den kan lämpas til de arf, som falla uti de af Sweriges krono cederade Prowintser, hwilka som bekant är, styres dels efter gamla, dels efter nya Swenska Lagen.

Efter gamla Swenska Lagen, säges afkortningen för utrikes arfwingar stadgas til tredie penningen, äfwen som den samma efter nya Swenska Lagen är fastställd til siette penningen, som på Ösel den gamla Swenska lagen nyttias, lærer Landträtten på Ösel af denna grund, för Collins arfwingar afdragit Tredie delen. I fall någon Ukase så som den åberopade funnes, kan den aldrig blifwa något rättesnöre för de cederade Prowintser, hwilkas Lagar och Privilegier dem äro försäkrade genom Fredsluten i Nystad och Åbo. Baron Ribbing¹³² såsom afträdande Minister lærer ofelbart fått det omnämde Memorialet, men som han straxt derpå lemnade Ministeriela målen åt Baron Nolken, lærer nödigt wara, i fall Herr Collin ei åtnöjes med Landrättens decisum, at ifrån Kongl. Cancellie Collegium någon påminnelse sker til den nu warande Ministern Baron Nolken¹³³ om detta mål, med hwilken han immediate ei kan sig befatta, då det för honom är obekant.

I dag föreläses et bref ifrån Prof: Falk skrifwit i Kislar den 1 Sept.¹³⁴ han war då resefärdig der ifrån til de i Georgien befinteliga warma baden, med hwilkas nyttjande han hoppas kunna uphielpa sin swaga hälsa. Prof. Gueldenstädt är ankommen til Tscherkask Doniska Cossakernes hufwudort, och lär der ifrån fortsätta resan til Krim.¹³⁵ Prof: Lepechin som giordt en excursion til de nya Prowintserne, har lemnat dem, för at besöka Ösel.¹³⁶ Andra delen af Pallas resebeskrifning och tredie af Gmelins lära med första komma ut.¹³⁷

Med diup wördnad har jag den äran at wara
Wälborne Herr Archiaterns

Ödmiukaste Tienare
And: I: Lexell

Petersburg d: 27 Sept: 1773.
8 Octob:

VI

Wälborne Herr Archiater och Riddare¹³⁸

Sedan jag på någon tid, ei tagit mig den äran, at upwakta Herr Archiatern med bref, måtte jag beklaga, at en ganska bedröfwelig händelse, nu förmår mig at skrifwa.

Wår arma Falk är död och det som grufweligare är, har afhändt sig sielf lifwet.

Huru härmed tilgått, wil jag ehuru obehageligt detta ämne kan wara,

taga mig frihet at berätta.¹³⁹ Förleden vår hade han fattat det beslut, at fara til de warma baden i Grusinien, samma förslag werkstälte han ock sista sommarn med så god werkan för sin hälsa, at han helt munter och frisk der ifrån tillbaka kom. Men på återresan siuknade han å nyo i Casan wid nyårs tiden och har sedan den tiden til början af April ingen ting förtärt, han war hela denna tid plågad af hemorhoidal smärtor, en wecka för döden stöter härtil en feber. Då Apothekarn Georgii wid slutet af Martii kom til Casan fan han honom helt uttorkad, så at ei annat än skin och ben war öfrigt, utur hans ögon skal mycken wildhet lyst, men hans domestiquer hade försäkrat, at sådant länge warat. Då hade Falk redan undwikit alt sällskap, eller rättare ingen kom til honom, efter det märktes, at sådant endast oroade honom. Georgii hade han dock wäl kunnat lida. Tredie gången war Georgii hos honom den 31 Marti, då han fan Falk innestängd, men då Georgii sagt hwem han war, har han låtit up, gifwit sig i samtal med Georgii och efter hand blifwit alt muntrare och muntrare, talt med mycken förnuft, redighet och kall blod om allehanda saker, så at Georgii ingen ting kunnat märka som warit misstänkt. Efter Georgiis bortgång har han gått af och an på golfwet, beständigt yrkat, at hans jägare skulle gå och lägga sig, det denne och änteligen mått göra, men åter infunnit sig kl 4 om morgonen då han än fan honom lefwande. Men en half timma derefter, då pigan bar in Thewatnet, har hon funnit honom kullfallen i sängen utan lif. Under honom låg en rak knif, hwarmed han först giort en öppning i halsen, och en pistol hwarmed han skutit sig til döds, skottet har gått in genom strupen och ut genom nacken, bredewid fans et skålpund krut, hwaraf han förmodeligen nyttiat en del at ladda. Uti sängen har uppå dynorna märkts et ställe, där han gömt pistolen, så at troligit är, det han med detta grufweliga upsåt länge umgått. Sådan war den olyckeliga Falkens bedröfweliga ändalykt.

Den ömhet Herr Archiatern haft för honom, har giort at jag ei trott mig böra förtiga hwarken sielfwa händelsen, ei heller omständigheterna derwid, ehuruwäl jag finner at de måtte oroa Wälborne Herr Archiatern, då de på mig, som ei stod i annan liaison med Falk, än at wara hans landsman, haft ganska starkt intryck. Ehuru en sådan gerning med inga skäl lærer kunna blifwa giltig, förmodar jag dock at få lära wara i en lika ömkanswärd belägenhet som Falk, innan de fatta et så grufweligt beslut. Gud, for hwilkens domstol han är, pröfwar hans gerning efter upsåtet, och menniskor måste lägga handen på munnen.

Wälborne Herr Archiatern torde förmodeligen låta hans broder weta om dess död, men sättet huru det må ske, lærer Herr Archiatern så försigtigt

utfinna, at ei han af denna tidning för mycket må blifwa nederslagen.¹⁴⁰ Så snart quarlåtenskapen kommer til Petersburg och alt blifwit fulkomligen utredt, lærer wäl Wettenskaps Academien aflemna den til Swenska Ministerium härstädes, så at den må komma arfwingarne til godo.¹⁴¹

Detta året har för våra expeditioner uti Natural Historien warit olyckeligt, i ty äfwen Prof: Gmelin haft den olyckan at blifwa upsnappad af en liten förste på gräntzen emellan Persien och Georgien några mil ifrån Dorbent, som kallar sig Usisnoi-Chan.¹⁴² Han fordrar af Ryska Kronan både folk och pengar, såsom inlösen af Gmelins person.¹⁴³

Prof. Melander¹⁴⁴ har lofwat, at til Kongl: Wettenskaps Societeten i Upsala ingifwa et litet Problem, som jag en gång uti et bref meddelte, samt föreslå mig til ledamot af samma Societet.¹⁴⁵ I fall han det gjort eller gör, smickrar jag mig det hopp, at winna Wälborne Herr Archiaterns benägna förord. Jag har wäl ock en annan afhandling den jag ämnat presentera Kongl: Societeten, men jag lär ei få tid at insända den, för än mot slutet af denna eller början af nästa månad.¹⁴⁶

Med diupaste wördnad framhärdar
Wälborne Herr Archiaterns och Riddarens

ödmiukaste Tienare,
A: J: Lexell

St: Petersburg d: 8 Maji 1774.
19

Pallas resebeskrifning andra delen är nu färdig, den lär förmodeligen innom en månad, komma Herr Archiatern til handa.¹⁴⁷

VII

Wälborne Herr Archiater och Riddare.¹⁴⁸

Jag beder at Wälborne herr Archiatern ei räknar mig för mycket til last, at jag icke förr tagit mig den äran, at beswara Dess bref af den 16 Iunii.¹⁴⁹ Med yppersta wördnad och tacksamhet emottager jag den hedern Kongl: Societeten i Upsala mig wisat, då den utwaldt mig til dess ledamot, jag tror at jag ingen mer än Herr Archiatern derföre är förbunden, hwilket pålägger mig en ny pligt af erkänsla och wördnad.

Besynnerligt är att Prof: Falks slägt ingen anmälan giordt hos Swenska

Legation härstädes om quarlåtenskapen efter honom. I penningar har han lemnat 1700 Rubel, men hans öfriga effecter stego på Auctionen i Casan ei långt öfwer hundra Rubel, hwilket dock ei är så besynnerligt emedan man sedermera erfarit, at Apotek: Georgii som besörgde om quarlåtenskapen, skingrat en stor del der af.¹⁵⁰

Prof: Pallas är återkommen, han arbetar nu på tredie delen af sin resa. Men om Gmelin säges det nu med wisshet, at han dödt i fångenskapen d: 2^o Julii.¹⁵¹ Hans papper äro likwäl in salvo, fast til en del icke är i ordning bragte, hwilket han updragit Prof: Gueldenstadt, som är den ende Historicus Naturalis hwilken nu är på resa stadd. Han lär nu wara i Krim.¹⁵²

Med et i morgon afgående fartyg förskickas til Herr Archiatern den nya Tomen af Commentarierna samt 2 och 3 delen af Gmelins resa. Utaf den samma komma ännu två delar ut såsom fortsättning.¹⁵³ Prof: Falks papper skal Laxman få om händer, at igenomse.¹⁵⁴ Jag wil förmoda, at han af ömhet för Falks minne gör det upriktigt, ehuru wäl han eljest det helt nyligen offentligent ådaga lagt sit tänkesätt emot dem af Swenska Nationen, då han skaffat sin Laborator wid namn Holmberg en Swensk eller rättare Finne ifrån Swenska sidan afsked; utan at Holmberg en gång haft tilfälle, at ådaga lägga sin oskuld.¹⁵⁵ Det har länge sedan varit mig bekant, hwad Laxman tänker om Sverige, som ingalunda passar tilsammans med den complaisance, man honom der wisat.

Med fullkomligaste högaktning och wördnad har jag den äran at framhärda.

Wälborne Herr Archiaterns och Riddarens

Ödmiukaste Tienare

A: I: Lexell.

S:t Petersburg d: $\frac{6}{17}$ Sept: 1774.

VIII

Wälborne Herr Archiater och Riddare¹⁵⁶

Utaf de Guld Medailler som blefwo slagne wid Freds Festen i Moscau, har det behagat Hennes Majestät Keiserinnan, at til åtta af Wettenskaps Academiens utrikes ledamöter, låta tildela et Exemplar, och som Herr Archiatern ibland dessa åtta äger et så wälförtient rum, får jag nu den äran, at underrätta

Herr Archiatern der om.¹⁵⁷ Jag hoppas att vår nu warande Director Cammarjunkaren Domaschnev, med det första sielf lär skrifwa Herr Archiatern til, och äfwen då öfwersända Medaillen.¹⁵⁸ De öfriga siu, som fått denna Medaille, äro, H^{rar} Grim,¹⁵⁹ Diderot, Voltaire,¹⁶⁰ d'Alembert,¹⁶¹ Formey,¹⁶² Bernouilli¹⁶³ och Sanchez.¹⁶⁴ Utaf inrikes Ledamöter hafwa ei flere än twänne nemligen H^t Euler den äldre och Müller, fått samma Medaille, ty Etats rådet Rytschow¹⁶⁵ hwilken som Academicus fått den samma, är ei wärkelig Medlem af Akademien utan endast dess Correspondent.

Det är föga nytt, som jag uti Historia Naturali nu kan hafwa äran at berätta, utom det at Prof. Pallas nu är färdig med tredie delen af sin Rese beskrifning,¹⁶⁶ samt at Prof: Gueldenstaedt åtagit sig at utgifwa en fierde del af Gmelins Resa.¹⁶⁷ Samma Prof: har ock nyligen til Handlingarna ingifwit en beskrifning öfwer diuret Schakal, hwilket hämtades hit lefwande ifrån Astrakan.¹⁶⁸ Uti samma beskrifning wil han bewisa, at detta diur, är stammen til hela hundsläktet. Generalen Colom¹⁶⁹ som hitkommit ifrån Siberien har hämtat med sig der ifrån en lefwande Capra Ammon, men om den ock lefwande framkommit, har jag ei ännu kunnat erfara.

Med diupaste wördnad har jag den äran at framhärda
Wälborne Herr Archiaterns

Ödmiukaste Tienare
A: Lexell

Petersburg d: 8 April: 1776
19

Noter

¹ Inför det stundande 300-årsjubileet av Carl von Linnés födelse är hans korrespondens under utgivning på Internet med Svenska Linnésällskapet som huvudman, se www.linnaeus.c18.net, eller gå via Svenska Linnésällskapets hemsida, www.linnaeus.se. I noterna finns ett stort antal referenser till korrespondensen, i den mån dessa brev hunnit publiceras i Internetutgåvan våren 2005, hänvisas enbart till denna, om inte, till brevets arkivsignum, och/eller till tidigare utgåva i de fall sådan finns. Avsikten är att samtliga i artikeln nämnda brev i Linnés korrespondens ska finnas tillgängliga som digitala bilder på dess hemsida år 2007. För en översikt över korrespondensen se Eva Nyström, "The

Species plantarum and Linnaeus' correspondence network", i Inga Hedberg (utg.), *Species Plantarum 250 Years. Proceedings of the Species Plantarum Symposium held in Uppsala August 22–24, 2003*, Symbolae Botanicae Upsalienses 33:3 (Stockholm, 2005), 61–71.

² Karl Linnej: *sbornik statej*. [250 let so dnja rode-nija 1707–1757] (Moskva, 1958), 226–228, se nedan brev I.

³ För huvuddragen i akademiens historia under perioden, se Alexander Vucinich, *Science in Russian Culture. A History to 1860* (London, 1963), 3–183, James E. McClellan, *Science Reorganized. Scientific Societies in the Eighteenth Cen-*

tury (New York, 1985), 74–83, 154–158 samt passim; Akademiens historia tecknas också översiktligt av Sten Lindroth i "Svensk-ryska vetenskapliga förbindelser under 1700-talet", *Nordisk tidskrift* 43 (1967), i fortsätn. Lindroth 1967:1, 24–48, omtryckt i idem., *Löjtmant Åbbs äventyr. Svenska studier och gestalter* (Stockholm, 1967), 158–192. Lindroths framställning saknar litteraturhänvisningar, men förefaller, vad avser akademihistoriken, vara byggd på Vucinich i första hand; se även Bengt Jonsell, "Linnés ryska förbindelser", i Ragnar Granit (utg.), *Utur stubbutan rot. Essäer till 200-årsminnet av Carl von Linnés död, utgivna av Kungl. Vetenskapsakademien* (Stockholm, 1978), 60–71; om Gerhard Friderich Müller och Akademien, se Joseph Lawrence Black, *G. F. Müller and the Imperial Russian Academy* (Kingston & Montreal, 1986); för olika perspektiv på tysk-ryska kontakter, se de olika bidragen i Conrad Grau, Sergueï Karp, Jürgen Voss (utg.), *Deutsch-Russische Beziehungen im 18. Jahrhundert. Kultur, Wissenschaft und Diplomatie*, Wolfenbütteler Forschungen, Bd 74 (Wiesbaden, 1997); se även nedan angiven litteratur för de olika ledamöterna, expeditionerna m.m. En viktig källa till Akademiens historia utgör dess protokoll, utgivna i *Procès-verbaux des séances de l'académie impériale des sciences depuis sa fondation jusqu'à 1803*, 3 vol. (Petersburg, 1897–1900).

⁴ Om de tidiga expeditionerna, se L. S. Berg, *Geschichte der Russischen Geographischen Entdeckungen. Gesammelte Aufsätze* (Leipzig, 1954), 250–253, Vucinich 1963, 59 f., 90 f., 99–104, Black 1986, 47–77.

⁵ Johann Georg Gmelin, *Flora Sibirica sive historia plantarum Sibiriae*, 4 vol. (S:t Petersburg, 1747–1769); om Gmelin, se Vladislav Kruta "Gmelin, Johann Georg", i *DSB V* (New York, 1972), 427–429; de två sista vol. av *Flora Sibirica* utgavs av brorsonen Samuel Gottlieb Gmelin, om denne se nedan; om släkten Gmelin, se Ralf Gmelin, *Gmelin-eine Tübinger Gelehrtenfamilie im 18. Jahrhundert*, Tübinger Kataloge, herausg. vom Kulturamt der Stadt Tübingen, nr. 15 (Tübingen, 1981); om Gmelin och Linné, se Lindroth 1967:1, 32 f., Jonsell 1978, 64–67; Gmelins korrespondens med Linné utgiven på www.linnaeus.c18.net.

⁶ Om Müllers historieskrivning, se främst Black

1986, 81–108.

⁷ Om Akademien under Katarina II, se Vucinich 1963, 125–174, McClellan 1985, 179.

⁸ Allmänt om de fysikaliska expeditionerna, Berg 1954, 258–262, Vucinich 1963, 150–154; mer detaljerat om förberedelserna, instruktioner m.m. i Folkwart Wendland, *Peter Simon Pallas (1741–1811). Materialien einer Biographie*, 2 vol. (Berlin & New York, 1992), I, 80–96.

⁹ För biografiska och bibliografiska uppgifter om Pallas, se Vasilij Esakov, "Pallas, Pyotr Simon", i *DSB X* (New York, 1974), 283–285, samt Wendland 1992, I och II (bibliografidel); se även Ingvar Svanberg, "Johan Peter Falck som svensk etnobiolog i rysk tjänst", i Roger Gyllin, Ingvar Svanberg & Ingmar Söhrman (utg.), *Bröd och salt. Svenska kulturkontakter med öst* (Uppsala, 1998), 101–106.

¹⁰ Om Lepechin, se I. A. Fedoseev, "Lepekhin, Ivan Ivanovich", i *DSB VIII* (New York, 1973), 251 f.; Sven-Erik Sandermand Olsen, *Bibliographia Discipuli Linnaei. Bibliographies of the 331 Pupils of Linnaeus* (Köpenhamn, 1997), 242.

¹¹ Om Falck, se Sigurd Lindman, "Falck, Johan Peter", i *SBL 5* (Stockholm, 1956), 96–101, Ingvar Svanberg, "Turkic ethnobotany and ethnozoology as recorded by Johan Peter Falck", *SLÄ* 1986–1987, 53–118; Gyllin, Svanberg & Söhrman 1998, 89–126, se även Lindroth 1967:1, 39–41, idem., *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818*, 2 vol. (Uppsala, 1967), i fortsätn. Lindroth 1967:2, I:1, 200, 203; Gunnar Eriksson, *Botanikens historia i Sverige intill år 1800*, Lychnos-Bibliotek 17:3 (Uppsala, 1969), 257 f.; Jonsell 1978, 69 f.; Bengt Jangfeldt, *Svenska vägar till S:t Petersburg. Kapitel ur historien om svenskarna vid Nevas stränder* (Stockholm, 1998), 118, 120; Olle Bergquist, "Anders Falcks brev till Petersburg", *Lychnos* 1965–1966, 123–158, publicerar brev från Anders Falck till brodern i S:t Petersburg åren 1763–1770, om Anders Falck, se nedan brev VI; om Lerche, se nedan, n. 32.

¹² Om Georgi, se J. C. Poggendorff, *Biographisch Literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der Exacten Wissenschaften*, 2 vol. (Leipzig, 1863), I, 875, utförligare hos Ratzel, "Georgi, Johann Gottlieb", *ADB 8* (Leipzig, 1878), 71 f., som dock felaktigt uppger 1738 som födelseår;

för uppgifter om vistelsen i Sverige, ej nämnd hos vare sig Poggendorff eller Ratzel, se Falck i dennes resedagbok i Georgis utgåva av hans samlade material från expeditionen, *Beyträge zur topographischen Kenntnis des Russischen Reichs*, 3 vol. (S:t Petersburg, 1785–1786), I, 13 inkl. fotnoten, skriven av Georgi (om Falcks *Beyträge*, se nedan n. 154), A. B. Carlsson (utg.), *Uppsala universitets matrikel 11. 1750–1760*, Uppsala universitets årsskrift 1925, Program 3 (Uppsala, 1925), 66, varav framgår att Georgi skrevs in vid Uppsala universitet 25/8 1759 som "Pharmacie Candidatus Filius Theologi" och såsom hemmahörande i Pommern, även här uppges fel födelseår (1732); uppgiften nämnd även hos Lindman 1956, 98, Lindroth 1967:1, 40, idem., *Svensk lärdomshistoria* (Stockholm, 1975–1981), III (Frihetstiden), 264–265, Svanberg 1998, 119 f.; Georgi följde enl. vad han själv uppgav undervisning i såväl botanik som zoologi för Linné, i ett brev till denne, skrivet på svenska, daterat den 31/5 1762, L.S., IV, (fol. 404–405), tackade han, efter hemkomsten till Stettin, för allt han lärt sig. Flera år senare meddelade Georgi Linné att han sedan 1765 tjänstgjort som apotekare i Stendal, och att han nyligen fått en förfrågan från den ryska Vetenskapsakademien om att, med förmånliga villkor, ansluta till en av de "physikalischen Versendungen im Russischen Reiche", och "H' Prof. Falck abhängen würde", vilken beskrivs som "gut und gründlich denckenden", brevet daterat den 20/11 1769, L.S., IV (fol. 406–407), jfr uppgifter om Falck och Georgi, brev nr II; Georgi hade även användning för sina kontakter med bl.a. Linné, när han efter expeditionens avslutande hörde sig för om en fortsatt karriär i akademiens tjänst, se *Procès-verbaux*, III, 162 f. uppmärksammat hos McClellan 1985, 236 f. (där kallad svensk apotekare); för talrika referenser till Georgis fortsatta verksamhet inom Akademien, se Wendland 1992, I. Georgi visade också intresse för översättningar av svensk vetenskaplig litteratur, bl.a. för mineralogen Axel Fredrik Cronstedts (1722–1765) opublicerade berättelse om mineral och malmer i Västmanland och Dalarna, som han översatte till tyska i en förkortad version, *Mineralgeschichte über das Westmanländische und Dalekarlische Erzgebirge auf Beobachtungen und Untersuchungen gegrün-*

det (Nürnberg, 1781); Sandermann Olsen 1997, 145 f. uppgger en annan Johan Georgii (1758–1787), bror till den svenske apotekaren Georg Eberhard Georgii (1755–1816), såsom översättare med hänvisning till Lindroth 1978, 392, vilken dock uppgav den rätte Georgi; om Georgis översättarverksamhet, se även Otto Gertz, "Några anmärkningar till framlidne doktor M. B. Swederus' edition (1907) av Linnés Vorlesungen über die Cultur der Pflanzen (1759)", *SLÅ* 1946, 85 f. samt nedan 48.

¹³ Om Samuel Gottlieb Gmelin, se Poggendorff 1863, I, 914, Kruta 1972, 429 samt Ralf Gmelin 1981, 12 f. För Samuel Gottlieb Gmelins korrespondens med Linné, se L.S., V (fol. 67–74).

¹⁴ Om Johann Anton Güldenstädt, se Poggendorff 1863, I, 970, Ratzel, "Güldenstädt, Johann Anton", *ADB* 10 (Leipzig, 1879), 115.

¹⁵ Vucinich 1963, 151.

¹⁶ Protokollsbeslut i Akademien den 30/6 1769, se *Procès-verbaux*, II, 692 f., ledarna för de respektive expeditionerna underättades nästföljande månad, se exempel i brev från Johann Albrecht Euler till Falck, avskrift i UUB, G 68 b, efter original i PFA RAN, fond 1/3, akt. nr 55; Lindroths uppgift att enbart Falck skulle ha fått denna instruktion stämmer inte, se Lindroth 1967:1, 40.

¹⁷ Ett flertal studier behandlar den tyskspråkliga reseskildringen från Ryssland, se t.ex. V. A. Golobuckij, "Die Reise von Pallas als Quelle für das Studium der sozialökonomischen Verhältnisse in Russland", i E. Winter (utg.), *Lomonosov, Schlözer, Pallas. Deutsch-Russische Wissenschaftsbeziehungen im 18. Jahrhundert*, Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas, Bd XII, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin (Berlin, 1962), 258–262, Gert Robel, "Die Sibirienexpeditionen und das Deutsche Russlandbild im 18. Jahrhundert. Bemerkungen zur Rezeption von Forschungsergebnissen", i Erik Amburger, Micahl Ciesla & László Sziklay (utg.), *Wissenschaftspolitik in Mittel-und Osteuropa. Wissenschaftliche Gesellschaften, Akademien und Hochschulen im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*, Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel-und Osteuropa, Bd. 3 (Berlin, 1976), 271–294, idem., "German travel reports on Russia and their changing

function in the eighteenth-century", i Grau, Karp & Voss 1997, 267–287.

¹⁸ För Lexells biografi och bibliografi, se art. "Lexell, Anders Johan", i *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män* 8 (Uppsala, 1842), 90 f.; Gunnar Reuter, "Lexell, Anders Johan", *SMoK* 4 (Stockholm, 1948), 553; Hugo Lagerström behandlar släkten Lexell, "Lexell", *Genos. Tidskrift utgiven av Genealogiska Samfundet i Finland* 32 (1961), 61–69 (även www.genealogia.fi/genos/32/32_61.htm); Olof Mustelin, "Lexell, Anders Johan", *SBL* 22 (Stockholm, 1977–1979), 670–672; A. T. Grigorian & A. P. Youschkevitch, "Lexell, Anders Johan", *DSB* VIII (New York, 1973), 299 f.; mycket information om Lexell ges genomgående av Wilhelm Lagus, *Erik Laxman, hans lefnad, resor, forskningar och brefvexling*, Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 34 (Helsingfors, 1880); om Lexell och Åbo universitet, se K. F. Slotte, *Matematikens och fysikens studium vid Åbo universitet*, Åbo universitets lärdomshistoria, 7, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 37 (Helsingfors, 1898), 93–107, som också innehåller en kortare levnadsteckning, Anders Donner, *Den astronomiska forskningen och den astronomiska institutionen vid det finska universitetet*, I (Helsingfors, 1907), 22; Marti Klinge, Rainer Knapas & Anto Leikola, *Kungliga akademien i Åbo 1640–1808*, Helsingfors universitet 1640–1990, 3 vol. (Helsingfors, Otava, 1988–1991), I, 689 f.; om Lexell och den ryska Akademien, se förutom Lagus, Lindroth 1967:1, 43–46, samt mer ingående om Lexells roll vad beträffar såväl vetenskapliga frågeställningar som allmänna kontakter mellan de svenska och ryska akademierna i Lindroth 1967:2, I:1, 173, 202, 408 ff., 420, 422, 433 och 439; I:2, 822; se även Jangfeldt 1998, 121 f.; om ansökan till Uppsala universitet, se nedan brev IV, och där anförd litteratur; om den utländska resan med utdrag ur brev till Johann Albrecht Euler, se Inna Ljubimenko, "Un académicien russe à Paris: (d'après ses lettres inédites, 1780–1781)", *Revue d'Histoire Moderne* X (1935), 414–447; Mustelin, "En finländsk astronom på resa i Europa 1780–1781. Ett bidrag till Anders Johan Lexells biografi", *Finländsk Tidskrift* 173–174 (1963), 147–158; om Lexells korrespondens, se nedan.

¹⁹ Om Fredric Mallet och Daniel Melander-

hjelms, se nedan brev IV.

²⁰ Lexell, "Uträkning, öfver solens parallaxis i anledning af observationer, som blifvit gjorde öfver Veneris gång genom solen, år 1769"; "Uträkning, öfver solens parallaxis i anledning af de uppå King George Eyland [England] gjorde observationer öfver Veneris gång genom solen, år 1769", 32 *KVAH* 1771, 220–234, 301–310 samt *Disquisitio de investiganda vera quantitate parallaxeos solis ex transitu Veneris ante discum solis anno 1769* (S:t Petersburg, 1772).

²¹ Förteckningar över ett begränsat urval av Lexells tryckta arbeten i Schering Rosenhane, *Anteckningar hörande till Kongl. Vetensk. Academiens Historia framlagde i ett tal vid praesidii nedläggande d. 13 februari 1805* (Stockholm, 1811), 416 f., 504, Slotte 1898, samt A. T. Grigorian & A. P. Youschkevitch 1973, 300.

²² Lexell, *Réflexions sur le temps périodique des comètes en général et principalement sur celui de la comète observée en 1770* (S:t Petersburg, 1772) och *Recherches sur la nouvelle planète découverte par Mr Herschel* (S:t Petersburg, 1772).

²³ Lagus 1880, 38, n. 277, samt Mustelin 1963, 148 f., n. 1.

²⁴ Lindroth 1967:2, I:1, 423, samt idem. 1967:1, 44.

²⁵ Brev från Lexell till Johann Albrecht Euler i PFA RAN, fond 1/3; om hans korrespondens i Ljubimenko, "La correspondance scientifique de l'academie des sciences de Pétersbourg", *Akademija nauk SSSR*, Trudy archiva, 2 (Moskva & Leningrad, 1937), 38 f., 41, 47, med avtryck av ett brev till Euler från Paris 1781, 490–500, jfr Hebbe 1938, 388 ff.; en förteckning över av Wargentin avsända brev, med närmare 100 brev till Lexell från 1769–1783, meddelas i N. V. E. Nordenmark, *Pehr Wilhelm Wargentin. Kungl. Vetenskapsakademiens sekreterare och astronom 1749–1783* (Uppsala, 1939), 398–424 (Bil. 15. Wargentins förteckning över avgångna brev till utrikes orter åren 1759–1773), medan 111 brev sändes från Lexell till Wargentin åren 1768–1783, ibid., 437 (Bil. 16. Förteckning över brev till Wargentin i KVA); breven till Wargentin i KVA, Pehr Wargentins arkiv, Inkommande brev, E1:13, Johan Anders Lexell till Pehr Wilhelm Wargentin, medan breven från Wargentin sannolikt gått förlorade. Se t.ex.

Mustelin 1963, 148 samt Lindroth 1967:1, 188; UUB har brev från Lexell till Mallet, Torbern Bergman samt Carl Peter Thunberg se nedan, n. 47, 48, 116.

²⁶ Lindroth 1967:1, 46.

²⁷ Utförliga redogörelser för Linnés ryska kontakter hos Lindroth 1967:1, 31–42, Jonsell 1978, 60–71, Svanberg 1998, 89–106, 118–126; se även Jangfeldt 1998, 116–122; en översikt på ryska ges i *Karl Linnej*, 113–154; för de korrespondensnätverk Linné involverades i eller tog initiativ till under Hollandstiden, se Nyström 2005, 63–66.

²⁸ Linnés korrespondens med Amman och Siegesbeck utgiven på www.linnaeus.c18.net. Siegesbecks kritik av Linné behandlas av Ann-Mari Jönsson, "The early correspondence between Linnaeus and Ludwig. An example of early german criticism", *SLÅ* 1996–1997, 131–178.

²⁹ För Linnés korrespondens med Johann Georg Gmelin, se ovan n. 5; brev från Müller i L.S., X, (fol. 280–309), till denne i PFA RAN, fond 199:546:V:nr 7 (fol. 1–31), se Attman, II, 180; dessa brev har ej varit tillgängliga för mig; ett urval av dessa, publicerade och översatta till ryska i *Karl Linnej*, 173–180, 182–186, 187–189, 190–222, 228–229, uppgiften hos Lindroth 1967:1, 35, att denna utgåva enbart innehåller brev dem emellan i en riktning stämmer inte; korrespondensen med Sten Carl Bielke och Pehr Kalm utgiven i Th. M. Fries, J. M. Hulth & A. Hj. Uggla (utg.), *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* (i fortsätt., *Bref*), 10 vol. I:1–8, II:1–2 (Uppsala & Stockholm, 1907–1943), I:3, 187–207, I:8, 1–118.

³⁰ Brev från David De Gorter, L.S., V, (fol. 92–131 täcker tiden i Ryssland); brev från Stepan Petrovitj Krasjeninnikov, L.S., VIII, (fol. 259–260), ett brev till honom i PFA RAN, fond 1/3, akt. nr 35 (fol. 92–93), båda samt ytterligare ett, publicerade och översatta till ryska, i *Karl Linnej*, 237–248; brev från Kirill Grigorjevitj Razumovskij, L.S., XII, (fol. 103–104), till honom i PFA RAN, fond 1/3, akt. nr 17 (fol. 167), det senare publicerat och översatt till ryska i *Karl Linnej*, 181 f.; brev från Grigorij och Pavel Demidov i L.S., III, (fol. 224–253) resp. (fol. 254–272); om Pavel Demidovs studier för Linné, se Sandermann Olsen 1997, 106.

³¹ Om Laxman, se Lagus 1880, Lindroth 1967:1, 182–185, idem., "Laxman, Erik", i *SBL* 22 (Stockholm, 1977–1979), 406–409, Jangfeldt 1998, 120 f. samt nedan, genomgående i brev II–VII.

³² Om Lerche, se John T. Alexander, *Bubonic Plague in Early Modern Russia. Public Health & Urban Disaster*, The John Hopkins University Studies in Historical and Political Sciences Ninety-Eighth Series (Baltimore & London, 1980), passim; för korrespondensen med Linné, L.S., IX, (fol. 88–114); ett brev från Linné till Lerche, 10/1 1765 publicerat och översatt till ryska i *Karl Linnej*, 222–226; för korrespondensen mellan Samuel Gottlieb Gmelin och Linné, se n. 13.

³³ Pallas till Linné, 20/8 1776, L.S., XI (fol. 378–379); korrespondensen med Allamand utgiven på www.linnaeus.c18.net.

³⁴ Linné till Wargentín, 7/7 1766, *Bref*, I:2, 286; Müller var inte längre bosatt i S:t Petersburg och uppehöll då ingen tjänst inom Akademien, se brev II, n. 79.

³⁵ Müller till Linné, 9/3 1764, LS, X, 308–309, *Karl Linnej*, 216–219; det sista bevarade brevet från Falck till Linné är daterat S:t Petersburg, 12/1 1768, se *Bref*, I:6, 62–65, d.v.s. innan den orenburgska expeditionen påbörjades.

³⁶ Se t.ex. brev från Laxman till Linné, 13/4 1769, 5/8 1770, *Bref*, I:8, 187 f, 191 f. samt från Lerche (6/2) 17/2 1769, L.S., IX, (fol. 97–98); För uppgifter om var Falck befann sig vid olika tillfällen, hänvisas genomgående till brev II–VI, samt till hans resedagbok, se Falck 1785–1786, I, 3–45.

³⁷ Samuel Gottlieb Gmelin till Linné, 26/6 1771, L.S., (LS, V, 73–74); Lerche till Linné, 16/4 1770, 9/6 1772 (LS, IX, 101–102, 103–104). Märkligt nog nämns inte Falck alls i det sista bevarade brevet från Linné till Müller, 10/8 1773, *Karl Linnej*, 228–229, jfr nedan, brev II, n. 79.

³⁸ Laxman till Linné, 5/8 1771, *Bref*, I:8, 194; se även nedan, brev II, n. 66.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ För uppgifter gällande arkivsignum, se första fotnot för respektive brev, nedan brev I–VIII.

⁴¹ Se t.ex., Thore M. Fries, *Linné*, 2 vol. (Upp-

sala, 1903), II, 65; *Bref*, I:6, 32, i ingressen till Linnés korrespondens med Falck nämns breven från Lerche resp. Lexell; Svanberg 1988, 56–59; Svanberg 1998, 118–121, refererar och citerar, vad gäller Falck, ur flera av Lexells brev,

⁴² Om Georgis framställning, se nedan, brev VI, n. 139.

⁴³ Lindroth 1967:1, 41, angående Müllers roll vad beträffar återkallandet av Falck.

⁴⁴ Se brev II, n. 77; om Laxmans vänskap med Falck, se Lagus 1880, 16, 51, 100.

⁴⁵ Se nedan, brev VII, n. 154.

⁴⁶ Se nedan, brev III, n. 101.

⁴⁷ Lexell till Torbern Bergman, 21/4 1777, UUB G 21, Svensk brevväxling till T. Bergman, (fol. 596); frågan avhandlades även i Bergmans egen korrespondens, se Charles André Hector Grossart de Virly (1754–1805) till Bergman, 16/10 1782, in Göte Carlid & Johan Nordström (utg.), *Torbern Bergman's Foreign Correspondence* (Stockholm, 1965), 398–401.

⁴⁸ Lexell till Carl Peter Thunberg, (4), 15/1 1782, UUB, 300 q, *Bref* till C. P. Thunberg, XVIII, (fol. 275); det var inte första gången Georgi visade intresse av att översätta svensk vetenskaplig litteratur, jfr ovan n. 12; för olika utgåvor och översättningar av Thunbergs rese-skildringar, se L. C. Rookmaker & Ingvar Svanberg, "Bibliography of Carl Peter Thunberg (1743–1728)", *SLÅ* 1992–1993, 7–71, nr. 27 och 31, 133, 143, 160, 188; dock förefaller inte Georgi ha fått något sådant uppdrag.

⁴⁹ För en diskussion om detta begrepp, se t.ex. Staffan Müller-Wille, "Nature as a marketplace. The political economy of Linnaean botany", *History of Political Economy*, Annual Supplement to vol. 35 (2003), 154–172.

⁵⁰ För Lexells närvaro i Akademien, se *Procès-verbaux*, II och III.

⁵¹ Lindroth 1967:1, 46.

⁵² Lindroth 1967:2, I:1, 200.

⁵³ Förfråningar till den ryska Vetenskapsakademiens arkiv rörande innehav av brev tillhörande Linnés korrespondens i allmänhet har inte besvarats i tid för att kunna införas i denna artikel, vilket gör att någon uppdatering av arkivsignum för resp. brev i detta arkiv inte har kunnat göras;

för en aktuell presentation av den ryska Vetenskapsakademiens arkiv, se Patricia Kennedy Grimsted (utg.), *Archives of Russia. A Directory and Bibliographic Guide to Holdings in Moscow and St. Petersburg*, 2 vol. (New York & London, 2000), I, 491–495; i stället har arkivsigna hämtats från den arkivinventering som utfördes av Artur Attman & Wilhelm Carlgren i "Preliminär förteckning över ryska dokument, uppgjord av svenska arkivdelegationen", 2 vol. (Göteborg, [1958–1959]), II; deras mikrofilm över brev i PFA RAN på RA, Mf. F035-30986, i noter nedan hänvisas enbart till mikrofilmade brev i den mån de har direkt anknytning till Lexells brevväxling med Linné; avskrift från originalet av Lexells översättning och avskrift, i UUB, G 152 a, avskrifter av Falcks korrespondens med den ryska Akademien i UUB, G 68 b; om arkivsituationen i Ryssland se även Erik Norberg, "Fönstret öppnas mot Europa. Arkiv i Ryssland från Ivan den store till Jeltsin", i *Arkiv hemma och ute*, Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 1995 (Västervik, 1995), 130–148.

⁵⁴ Avskrift av utdrag ur brev från Carl von Linné till Johan Anders Lexell. Uppgifter om ort och datum saknas i avskriften, men brevet är med all säkerhet skrivet i Uppsala i slutet av 1771 eller början av 1772. Att adressaten är Lexell framgår av innehållet samt av dennes svarsbrev i mars 1772, se nedan brev II. Avskriften, som är gjord av Lexells hand, är översatt till franska, förmodligen av honom själv. Original i Petersburg, PFA RAN, fond 1/3, akt. nr 58, (fol. 102–103), här har använts mikrofilm, RA, Mf. F035-30986. Avskrift från originalet även i UUB, G 152 a. Se även Hebbe 1938, 391. Brevet publicerat och översatt till ryska i *Karl Linné*, 226–228, jfr ovan n. 2. De verk Linné mottagit och som han tackar för i detta brev, nämner han i brev till vännen Abraham Bäck (1713–1795), läkare och preses i Collegium medicum, 23/8 1771, se *Bref*, I:5, 185.

⁵⁵ Den ryska vetenskapsakademiens handlingar utkom 1750–1776 i ny följd som *Novi commentarii academicae scientiarum imperialis Petropolitanae* (i fortsättn. *Novi commentarii*).

⁵⁶ Två volymer av Pallas' omfattande reseberättelse, *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs*, 3 vol. (St: Petersburg, 1771–1776), publicerades medan han ännu befann sig

på sin expedition, den första redan 1771, och det måste vara den som Linné avser.

⁵⁷ Den reseberättelse av Samuel Gottlieb Gmelin som avses här torde vara den första volymen av den illustrerade, *Reise durch Russland zur Untersuchung der drey Natur-Reiche*, 4 vol. (S:t Petersburg, [1770–]1774–1784), som utkommit med en första del 1770; Linné hade redan mottagit ett starkt kritiskt omdöme om Gmelins arbete av Laxman i brev från den 14/10 1770, se *Bref*, I:8, 192 ff.

⁵⁸ Gmelin, *Historia fucorum* (S:t Petersburg, 1768). Linné hade erhållit just denna bok drygt ett år innan. I brev till Wargentin nyårsdagen 1771, tackar han nämligen för ett arbete av "Gmelin junior" (överlämnat till Linné av dennes son Carl von Linné d.y., 1741–1783), som han menar "skrifwit som en stympare", se *Bref*, I:2, 329 f., n. 1, förmodligen är det denna bok som avses; omdömet om Gmelin måhända influerat av Laxman den 14/10 1770, *Bref*, I:8, 192 ff. Ett annoterat exemplar ur Linnés eget bibliotek finns i the Linnean Society of London, om detta se även Spencer Savage, *Synopsis of the Annotations by Linnaeus and Contemporaries in his Library of Printed Books*, Catalogue of the Manuscripts in the Library of the Linnean Society of London, III (London, 1940), 11.

⁵⁹ Linné avser en artikel av Gmelin, "Lychnanthos volubilis et Limnanthemum peltatum nova plantarum genera", *Novi commentarii*, XIV [1769] 1770, 525–530; jfr Laxmans omdöme den 14/10 1770, *Bref*, I:8, 192 ff.

⁶⁰ Den oro som kan skönjas i Linnés brev var befogad. Det sista bevarade brevet från Falck till Linné var daterat den 12/1 1768, se ovan n. 35.

⁶¹ Linné hade tidigare fått information om *Rindera* av Laxman, som svar på en fråga från Linné om Pallas uppkallat en växt till "Falkia". Laxman förklarade sig okunnig om detta, däremot sägs Falck funnit ett nytt "genus cynoglossa", som Pallas kallat *Rindera* efter Andrej Andrejevitj Rinder (1714–1771), tysk läkare (född Franz Andreas Rinder), som efter några decenniers verksamhet i Orenburg, där han inventerat växter för medicinskt bruk, blivit stadsläkare i Moskva 1765–1771, där han införde åtgärder mot den pestepidemi som då härjade där, se nedan, brev II; om Rinder, se Alexander 1980,

121–124; Laxman skickade även frön från *Rindera*, som inte verkar ha nått Linné, se Laxman till Linné den 14/10 1770, 1/4 1771, 5/8 1771, *Bref*, I:8, 192–195. Se även nedan, brev II.

⁶² Johan Gerhard König (1728–1785), dansk apotekare, läkare och botanist, född i polska Livland. År 1757–1759 studerade han för Linné i Uppsala, därefter medicin i Köpenhamn, samt insamlade växter på Bornholm och på Island för den nyligen påbörjade utgivningen av *Flora Danica* (Köpenhamn, 1761–1883), innan han 1767 sändes till danska missionen i Tranquebar som läkare, även här med uppgift att insamla växter och andra naturalier. Om König, som var en av 1700-talets stora växtsamlare och dessutom stod i korrespondens med flera europeiska botanister, se Carl Christensen, *Den danske botaniks historie*, 2 vol. (1924–1926), I, 113, 118 f., 151, II, 81–84, samt "König, Johann Gerhard", i *DBL* XIII (Köpenhamn, 1938), 503 f., se även Sandermand Olsen 1997, 236–238.

⁶³ Det skulle dröja drygt tio år innan Königs tjänster togs i anspråk av den ryska vetenskapsakademien. Han återvände visserligen aldrig till Europa, men enligt akademiens protokoll den 27/9 1784, föreslogs König, efter egna propåer om samarbete med akademien och efter att via ombud ha uppvisat delar av sina naturalhistoriska samlingar, att inträda i dess tjänst som korresponderande utländsk ledamot, och med löfte att erhålla första lediga pension för utlänningar, på det villkoret att han fortsatte att skicka naturalier, och att meddela akademien om sina forskningar och resultat. Om detta, se *Procès verbaux*, III, 763 f., 768. Vid sin död hade König dock testamenterat sina samlingar och manuskript till Joseph Banks (1743–1820), se Christensen 1924–1926, 118.

⁶⁴ Johan Anders Lexell till Linné den (2/3) 13/3 1772, L.S., IX, (fol. 143–146). Manuskriptet är perforerat med små hål med ca 1 cm mellanrum, gjorda med en nål eller spik, framförallt i marginalen, där det är mest synligt, men även i resten av brevet. Perforeringarna var till för att släppa igenom den rökelse karantänerna använde för att förhindra att pestsmitta spreds. En pestepidemi hade härjat i Moskva och dess omgivningarna från december 1770 t.o.m. januari 1772, utförligt beskriven av Lerche i brev till

Linné (11/4) 22/4 1774, L.S., IX, (fol. 109–112); se även Alexander 1980. Året innan hade Linné mottagit ett brev från Gmelin, avsänt från Persien, "in provincia Gilan regni Persici", med samma typ av perforeringar, och själv tillagt "Epistola fumigata ob pestem", se Gmelin till Linné, 15/6 1771, L.S., V, fol. 73–74.

⁶⁵ Se ovan, brev I.

⁶⁶ 1772 var Laxman på väg till Moldavien och Valakiet samt till Krim för att där inrätta ett myntverk, se Laxman till Linné den 5/8 1771, *Bref*, I:8, 194. Se även Lagus, 89–98, för en redogörelse för år 1772–1773 i Laxmans liv.

⁶⁷ I brevet från den 5/8 1771, *Bref*, I:8, 194 f., hade Laxman berättat om denna buske "ifrån China", varav det sedan trettio år fanns "tre stycken små trån, fyra alnar höga Trån uti vår academiska hortus" samt att han avsåg att publicera en beskrivning av den i *Novi commentarii*, se nästföljande not. Uppenbarligen har Linné uttalat sig om detta i sitt brev till Lexell, men den delen av brev I saknas; inget som rör Laxman finns för övrigt i det av Lexell översatta och för egen hand nedskrivna brevfragmentet.

⁶⁸ Laxman, "Kolreuteria paniculata novum plantarum genus", *Novi commentarii*, XVI [1771] 1772, 561–564. "Kolreuteria" namngiven efter den tyske botanisten Joseph Gottlieb Koelreuter (1733–1806), verksam i S:t Petersburg i nära ett årtionde fram till 1761, sedan som föreståndare för den botaniska trädgården i Karlsruhe från 1763, om denne, se Frans A. Stafleu & Richard S. Cowan, *Taxonomic Literature. A Selective Guide to Botanical Publications and Collections with Dates, Commentaries and Types*, 8 vol. (Utrecht & The Hague, 1979), II, 599.

⁶⁹ Det finns inga bevarade brev mellan Laxman och Linné från perioden mellan 5/8 1771 och det näst sista bevarade brevet från Laxman, daterat den 22/8 1773, *Bref*, I:8, 195 f.

⁷⁰ Laxman hade vid ett par tillfällen lovat skicka delar av sitt herbarium och andra naturalier till Linné, samt att bl.a. Lexell skulle ombesörja detta, se Laxman till Linné den 14/10 1770, 5/8 1771, *Bref*, I:8, 193, 195. Han hade dock inte, vilket Lexell påstår här, försummat detta, utan lämnat över växtmaterialet till sin laborator Mikael Holmberg, som i sin tur skulle ombesörja att det överlämnades till Lexell för vi-

dare transport till Sverige. På sommaren 1772 skeppades så naturalierna över till Sverige genom Lexells försorg. Lexell, som uppenbarligen grämde sig över att han här lämnat felaktiga uppgifter till Linné, ber i brev till Wargentins denne om att till Linné framföra att Laxman verkligen avlämnat "örterna", och att dessa nu är på väg, KVA, Pehr Wargentins arkiv, Inkommande brev E1:13, Johan Anders Lexell till Pehr Wilhelm Wargentins, 22/6 1772, citerat i Lagus, 93; se även nedan, brev III; om Holmberg, se nedan brev VII.

⁷¹ Här avses de frön som Laxman ett par gånger lovat skicka Linné, se Laxman till Linné 14/10 1770, 5/8 1771, *Bref*, I:8, 193, 195.

⁷² Lexell hade uppenbarligen delgivit Laxman Linnés omdöme beträffande antalet ståndare hos den omtalade växten, jfr ovan brev I.

⁷³ Lexell syftar på Linnés omdöme om Samuel Gottlieb Gmelins artikel, "Lychnantos volubilis et limnanthemum peltatum", se ovan brev I.

⁷⁴ De rapporter Lexell avser var två till antalet, daterade i juni 1771, och enligt dess protokoll upplästa i akademien i oktober s.ä.; i rapporten benämns den ort Gmelin uppehöll sig i vid det senaste datumet som "Räsch", se *Procès-verbaux*, III, 37 f.

⁷⁵ De senaste reserapporterna från Gildenstedt, daterade den 25/9 resp. 8/11 1771 hade upplästs i akademien den 9/1 1772, se *Procès-verbaux*, III, 43.

⁷⁶ Den senaste reserapporten från Lepechin, daterad Archangelsk i början av februari 1772, hade upplästs i akademien samma månad, se *Procès-verbaux*, III, 48.

⁷⁷ Akademien hade den 29/4 1771 beslutat att Falck skulle återkallas från sin expedition, se *Procès-verbaux*, III, 16; återkallandet skulle ske på ett sådant sätt att Falck ej skulle ta anstöt, samt skulle han ges frihet att själv välja resväg hem samt ta med sig en eller flera av sina medföljande studenter på färden; däremot skulle Georgi, hans tecknare och konservator samt några andra studenter, som han kunde tänka sig avvara, skickas till Pallas för att ansluta till denne på hans expedition. Beslutet, som föregåtts av en intern diskussion på tidigare sammanträden samma månad, Orlov själv hade skriftligen meddelat konferensen att ett åter-

kallande borde ske, var dock inte enhälligt. Enligt vad Lexell senare skriver till Wargentin, hade han själv, Laxman samt ytterligare en ledamot motsatt sig återkallandet, KVA, Bergianska brefsamlingen, 16, 576, Lexell till Wargentin, (10) 21/1 1775, citerat hos Lagus 1880, 101, n. 353; för diskussionen som föregick beslutet, se *Procès-verbaux*, III, 14 f., frågan även behandlad hos Wendland 1992, I, 116, se även nästföljande noter. Beslutet meddelades Falck i brev från Euler den 5/5 1771, avskrift i UUB, G 68 b, brev nr 15, efter original i PFA RAN, fond 1/3, akt. nr 55 (fol. 29–32); Falck hade svarat Euler (16/9 1771) att han, på grund av sin sjukdom inte kunde tillmötesgå akademiens begäran om att återvända förrän till våren, svarsbrevet synes ej vara bevarat men protokollfört i Akademien i december 1771, se *Procès-verbaux*, III, 42 f., Euler svarade i sin tur att Akademien hoppades Falck skulle infinna sig i S:t Petersburg till sommaren, Euler till Falck, 2/1 1772, avskrift i G 68 b, brev nr 17; därav drog Lexell slutsatsen att Falck borde vara tillbaka till hösten. Se även Falcks kortfattade notis i resedagboken från augusti 1771, Falck 1785–1786, I, 32.

⁷⁸ Lexell sammanfattar här sin uppfattning av den utdragna process, som föregått återkallandet av Falck, och som inletts samma år som Lexell själv knöts till Akademien. Bevarade brev från Akademien till Falck kompletterar bilden ytterligare: under drygt ett år, från februari 1769 till april 1770, hade Orlov och Euler i en lång rad brev skrivit till Falck och bett honom höra av sig, se avskrifter i G 68 b, brev nr 1–14, jfr *Procès-verbaux*, II, 708, 721; av breven framgår den starka oro Akademien kände inför Falcks "stillschweigen"; när Orlov som den förste av de två skriver i februari 1769 hade de inte hört något från Falck sedan avresan från S:t Petersburg, som han f.ö. lämnat sent (Pallas, som genomgående skulle uppmärksamma Falcks problem, noterade redan i september 1768 i brev till medicinen och naturforskaren Christian Gottlieb Ludwig (1709–1773) i Leipzig att avresan skedde sent, man ingenting hört samt att han inte kunde ha gjort så mycket, citerat hos Wendland 1992, I, 100). Några enstaka svarsbrev samt ett par större försändelser från denne, kistor med uppstoppade djur och andra naturlier, nådde visserligen Akademien under år

1769 (uppgifter om svarsbrev och försändelser från Falck daterade den 9/3, 23/3 samt 20/10 i brev från Euler till Falck, 20/3, 30/3 samt 21/12 1769, G 68 b, brev nr 2, 4, 13 samt i *Procès-verbaux*, II, 671, 714, 721; ett par brev delvis citerade av Georgi i dennes förord till Falck 1785–1786, I, III f.); året därpå anlände dessutom en transport med levande djur, frön till den botaniska trädgården m.m. (för leveranser 1770, se *Procès-verbaux*, II, 725, 754, 758), men den regelbundna rapportering som instruktionerna krävde fick de förgäves vänta på. Ett annat återkommande problem i Eulers och Orlovs brev utgjorde avsaknaden av Falcks resplaner för de kommande åren, i sin tur en förutsättning för Akademiens planering av samordningen mellan de olika expeditionerna. Till detta kom en växande insikt om Falcks ohälsa, anförd av honom själv i de brev som nådde Akademien, men också av Pallas (se nästföljande not), som knappast skulle avtaga under de besvärliga omständigheter under vilka expeditionen framfördes. Falck fick dock också påfallande mycket stöd, så tillmötesgår Akademien omedelbart hans eget förslag, framfört i det första svarsbrevet (9/3 1769), om att Georgi ska anslutas till hans expedition (se *Procès-verbaux*, II, 672 samt Euler till Falck 20/3 1769, G 68 b, brev nr 4). Han uppmuntras att skicka in material för publicering i *Novi commentarii* (Euler till Falck 15/10 1769, G 68 b, brev nr 11), samt föreslås (av Pallas) börja arbeta på en flora med material från trakten kring Ural när de båda befinner sig där samtidigt (enl. brev från Pallas uppläst i Akademien den 26/3 1770, se *Procès-verbaux*, II, 739 samt Euler till Falck, 22/4 1770, G 68 b, brev nr 14). När så återkallandet sker, i brevet den 5/5 1771, är det i varsamma ordalag formulerat så att det enbart sker med hänvisning till omsorg om Falcks hälsa. I protokollet däremot, ifrågasatte man rent ut om Falck "wegen seiner hypochondrischen Zufällen" skulle kunna vara till någon nytta överhuvudtaget, se *Procès-verbaux*, III, 14 f. För Linnés positiva omdöme om Falck, se brev I. Någon vädjan från Falck i denna fråga finns ej protokollförd i akademien våren 1771, möjligen avses Falcks brev från den 16/9 1771.

⁷⁹ Müller var vid tiden för de fysikaliska expeditionerna bosatt och verksam i Moskva som di-

rektör för utrikesministeriets arkiv, men fortsatte ändå ändå att stå Akademien nära, genom kontinuerliga kontakter med Euler, samt som vetenskaplig rådgivare för de fysikaliska expeditionerna, där han ofta agerade som mellanhand mellan dessa och Akademien, se Black, 177 f. Lexell lägger även senare skulden för Falcks återkallande på Müller, eller snarare på Pallas och Georgi, vilka, enligt ett rykte som Lexell återger, skulle ha utnyttjat Müller för att bli av med Falck och därigenom kunna få ansluta Georgi till Pallas egen expedition, se Lexell i brevet till Wargentin, (10) 21/1 1775, 576 f., där Lexell också berättar att Georgi klagat över att "Falken mycket misstänkte hans [Georgis] upriktighet", vilket hade betydelse för Lexells agerande inför publiceringen av Falcks reseberättelse, se nedan brev VII. Att Falcks expedition varit föremål för diskussion hos Müller, Pallas samt Euler var ofrånkomligt, och kan också beläggas i Akademiens protokoll, med information från såväl Pallas' reserapporter som hans mer eller mindre privata brev till Euler och Müller med vilka han stod i kontinuerlig kontakt sedan expeditionens början, se t.ex. *Procès-verbaux*, III, 16 f., där det samma dag, som beslutet om återkallande av Falck togs, upplästes ett brev till Euler från Müller i Moskva, varav det framgår att det fanns en skriftlig kommunikation mellan denne och Pallas som försett honom med information om Falck, se även brev från Euler till Falck 13/7 1769, där det framgår att Pallas berättat om att Falck återfallit i sin sjukdom, avskrift i G 68 b, brev nr 8, samt rapport från Pallas i april 1770, enligt vilken Falck skulle ha uttryckt sin likgiltighet inför den ovisshet som, "wegen der anhaltenden Unbeständigkeit seiner Gesundheit", drabbade planeringen av den fortsatta färden, se *Procès-verbaux*, II, 740 f., samt Wendland 1992, I, 109 f. Om Pallas' brev till Euler resp. Müller, se E. Winter, "Die Briefe von Pallas and J. A. Euler" resp. P. Hoffman, "Die Briefe von Pallas and G. F. Müller" i Winter 1962, 304–309, 310–314. För relationen mellan Falck och Pallas, se också nedan, brev IV samt Pallas' kommentar om Falcks död i brev VI, se även i brev IV, Lexells påstående om Müllers "jalouse emot Swenska", jfr Lindroth 1967:1, 41. I Linnés sista bevarade brev till Müller, jfr ovan, n. 37, nämndes inte Falcks namn.

⁸⁰ Alldeles oavsett Georgis eventuella inblandning i den påstådda komplotten mot Falck, så är det uppenbart att hans ställning och arbetsuppgifter påverkades av problemen i samband med Falcks expedition. I ett brev till akademien, uppläst i Akademien februari 1772, meddelar han t.ex. att hans resplaner på grund av Falcks sjukdom ändrats igen och att Pallas behöver honom för ett uppdrag, se *Procès-verbaux*, III, 46. Georgi hade även i brev till Euler och Müller framfört att han önskade arbeta med Pallas i stället för Falck, och uppgivit samarbetssvårigheter på grund av den senares passivitet som skäl, se Wendland 1992, I, 116.

⁸¹ Falcks reaktion på återkallandet torde finnas i hans brev från den 16/9 1771.

⁸² Akademien hade tillstyrkt ett förslag från Pallas om att han skulle fortsätta till Kina, vilket meddelades konferensen i april 1771, i brev från november s.å. (uppläst i januari 1772) återkom Pallas till sina planer på en "Physikalische Reise" till Kina, men redan i december förefaller planerna ha ändrats, se *Procès-verbaux*, III, 16, 46, 48.

⁸³ Om König, se ovan brev I.

⁸⁴ Den franske botanisten och naturforskaren Michel Adanson (1727–1806) hade en stor samling av naturalhistoriska specimina, som han i början av år 1772 ville sälja till Akademien. Den "beskrifning" som avses var Adansons plan att publicera en i kopparstick illustrerad katalog över samlingen, en slags universalencyklopedi, vilken han förgäves sökte finansiering för resten av sitt liv. Om Adanson, se Jean Paul Nicholas, "Adanson, the Man", i G. H. M. Lawrence (utg.), *Adanson. The Bicentennial of Michel Adanson's "Familles des plantes"*, 2 vol., Hunt Monograph Series (Pittsburgh, PA, 1963–1964), 1–123, om planerna med universalencyklopedin, 64 f., 71–73, 86 f., om den naturalhistoriska samlingen, 79, se även idem., "Adanson, Michel", i *DSB I* (New York, 1970), 58 f.; hos Nicholas sägs helt kort, s. 44, att Adanson uppgav sig ha fått erbjudande om att komma till olika hov i Europa, bl.a. det ryska, däremot nämns inget om hans relationer till den ryska Akademien eller hans erbjudande om försäljning av samlingar m.m., jfr nedan, n. 86; Ljubimenko 1937, 44, uppger dock detta redan 1937.

⁸⁵ Denis Diderot (1713–1784) hade, i likhet med flera andra av de franska "philosophes", utsatts för en intensiv uppvaktning av Katarina II från och med hennes trontillträde 1762. År 1765 köpte hon hans bibliotek för 16 000 livres, på villkoret att Diderot själv skulle inneha dispositionsrätten till sina böcker tills vidare, dessutom skulle han få en årlig lön på 1 000 livres. När det senare kom till kejsarinnans kännedom att lönen inte betalats ut, fick Diderot ett femårigt stipendium för att kunna sköta biblioteket på bästa sätt. Efter flera års intensiva påtryckningar kom också Diderot till S:t Petersburg för en vistelse där i samband med sin enda utländska resa. Besöket, som varade från oktober 1773 till februari året därpå, inkluderade även ett besök på Akademien där Diderot höll en föreläsning om mineralier. Först efter Diderots död skickade hans dotter Angélique Vandeuil biblioteket samt trettiofyra volymer med avskrifter av de samlade manuskript som fanns i hennes ägo till Katarina. Om Diderot och hans på många sätt komplicerade relationer till den ryska kejsarinnan, se P. N. Furbank, *Diderot. A Critical Biography* (London, 1992), om biblioteket 299–301, 453, 475, om den ryska resan 369–395.

⁸⁶ Akademien, som på kejsarinnans uppdrag yttrade sig över samlingarnas värde, kunde inte, enligt protokoll från 1772, rekommendera ett köp, därtill ansågs det samlade vetenskapliga värdet alltför begränsat. Vad den planerade beskrivningen beträffar, menade man att den aldrig skulle kunna slutföras, det skulle ta mer än trettio år, dessutom skulle det bli för dyrt, samt att samlingen innehöll många onödiga ting, se *Procès-verbaux*, III, 46 f.

⁸⁷ Adanson var en av flera, bland andra Gmelin samt Caspar Friedrich Wolff (om denne, se nedan), som år 1766 hade kallats till Akademien för att fylla ett antal professorsvakanser, varav den i naturalhistoria var avsedd för honom. Akademien kunde dock inte tillmötesgå Adansons ekonomiska krav, inkluderande en försäljning av den naturalhistoriska samlingen, varför budet i stället gick till Pallas. Ärendet protokollfört i december 1766, se *Procès-verbaux*, II, 586 f., se även Wendland 1992, I, 64–67.

⁸⁸ Den första volymen av Lepechins reseberättelse kom i tysk översättning först 1774, *Tage-*

buch der Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches in den Jahren 1768 und 1769, 4 vol. (Altenburg, 1774–1783), vol. 2 utkom 1775.

⁸⁹ Samuel Gottlieb Gmelin, "Rariorum avium expositio", *Novi commentarii*, XV [1770] 1771, 439–484.

⁹⁰ Lepechin, "Descriptiones avium", *ibid.*, 485–493.

⁹¹ Kolreuter, "Descriptio cyprini rutili, quem halawel russi vocant, historico-anatomico", *ibid.*, 494–503.

⁹² Kolreuter, "Descriptio piscis, e coregonorum genere, russice sig (сигъ) vocati, historico-anatomica", *ibid.*, 504–516.

⁹³ Wolff, "De leone observationes anatomicae", *ibid.*, 517–552. Den tyske biologen och anatomen Caspar Friedrich Wolff (1734–1794), mest känd för sitt förnekande av preformations-teorin, hade varit verksam i Berlin och Halle samt militärläkare i den preussiska armén, innan han rekryterades till avdelningen för anatomi vid den ryska vetenskapsakademien, där han fram till sin död ägnade sig åt anatomisk forskning av hjärtmuskeln, publicerade ett stort antal artiklar i *Novi commentarii*, samt studerade monstruösa avvikelser hos människan på olika objekt samlade i ett anatomiskt kabinett i akademiens konstkammare, om Wolff se A. E. Gaissinovitch, "Wolff, Caspar Friedrich", i *DSB* XV, Suppl. I, (New York, 1978), 524–526.

⁹⁴ Laxman, "Novae plantarum species", *ibid.*, 553–562.

⁹⁵ Den andra volymen av Pallas, *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs*, utkom 1773.

⁹⁶ Lexell till Linné, (7/9) 18/9 1772, L.S., IX (fol. 147–148). Brevet avsänt till Linné genom Wargentins samma dag som ett brev till denne, Pehr Wargentins arkiv, Inkommande brev E1:13.

⁹⁷ Linnés brev till Lexell 12/8 1772 är ej bevarat. Samma dag skrev Linné till Falck, det enda bevarade brevet från Linné till denne, se *Bref*, I:6, 65.

⁹⁸ Se brev II.

⁹⁹ Lexell rättar här sin egen uppgift från marsbrevet, där han utgått från att Laxman inget gjort, se brev II.

¹⁰⁰ Lexells uppgifter om Pallas' expedition bygger på dennes fortsatta rapportering till akademien tidigare under året, se *Procès-verbaux*, III, 54, 62.

¹⁰¹ Det gedigna "järn" Pallas funnit var den berömda nedfallna "sibiriska" meteoriten, som han mycket riktigt medförde delar av till S:t Petersburg, och som han sedermera skickade bitar av som gåva till vetenskapliga akademier runt om i Europa. För den diskussion och den meteorteori som detta gav upphov till, se Wendland 1997, 240 f., 605–627; Pallas hade meddelat sin upptäckt i brev till Akademiens sekreterare i början av år 1773, och det upplästes inför den akademiska konferensen i april s.å., se *Procès-verbaux*, III, 54 f., jfr Wendland 1997, 607. Följaktligen måste Lexell på något sätt ha inhämtat denna information tidigare och på annat sätt. Pallas hade undersökt "järnet" förmodligen först i augusti/september 1772, men det hade fraktats till en by i närheten av fyndplatsen med hjälp av en smed och en deltagare från Pallas' expedition redan 1771 (ibid., 606 f.). Förmodligen hade ryktet spritt sig så att Lexell kunde informera Linné om detta redan i september 1772; en kortfattad notis om upptäckten publicerades i "D'une masse de fer natif trouvée en Sibérie", *Acta academiae scientiarum imperialis Petropolitanae* [1777] 1778, I:1, 87 f., samt en utförligare redogörelse i Pallas' reseskildring, vol. III, se även Wendland 1992, III, 972 f. Om den sensation fyndet väckte i Sverige, där det nått Vetenskapsakademien via Peter Jonas Bergius, se Lindroth 1967:1, 39. Ett par år senare skriver Lexell till Torben Bergman och berättar att Pallas försäkrat honom om ett "profstycke" av meteoritjärnet, se ovan n. 46.

¹⁰² Pallas publicerade sin upptäckt av *Rhinoceros* i "De reliquiis animalium exoticorum per Asiam borealem repertis complementum", *Novi commentarii*, XVII [1772] 1773, 576–606.

¹⁰³ Lexell bygger på till akademien inskickade och upplästa brev, skrivna av Gmelin från december 1771 till juli 1772, ibid., 53, 63, 67.

¹⁰⁴ Lexell bygger här på en rapport från Guldenstädt, skriven i juni 1772 och uppläst i akademien i augusti, samt på två tidigare brev från början av året upplästa i maj resp. juni, ibid.,

55, 61, 66. "Zcar Heraclius" var kung Heraclius II av Georgien.

¹⁰⁵ Lexell bygger på Lepechins många rapporter från Archangelsk, i regel flera varje månad, se ibid., 51–53, 55 f., 58, 61, 65.

¹⁰⁶ Falcks återkomst till S:t Petersburg var väntad i slutet av sommaren eller början av hösten 1772, se ovan, brev II.

¹⁰⁷ Wolff, "De corde Leonis", *Novi commentarii*, XVI [1771] 1772, 471–510.

¹⁰⁸ Kolreuter, "Observationes splanchnologicae, ad acipenseris rutheni Linn. anatomen spectantes", ibid., 511–524.

¹⁰⁹ Lepechin, "De hermaphrodito ad sexum virilem pertinente", ibid., 525–530.

¹¹⁰ Guldenstädt, "Salmo Leucichtys et cyprinus chalcoides descripti", ibid., 531–547.

¹¹¹ Guldenstädt, "Krascheninnikovia, novum plantarum genus", ibid., 548–560.

¹¹² Laxman, "Kolreuteria paniculata novum plantarum genus", ibid., 561–564.

¹¹³ Lexell till Linné, 7/5 1773, L.S. IX (fol. 149–150).

¹¹⁴ Lexell hade på Linnés uppmaning sökt den lediga professuren i matematik vid Uppsala universitet efter Jonas Meldercreutz (1714–1785), som begärt avsked och frånträtt sin tjänst i slutet av oktober 1772. Redan en månad senare har Lexell hunnit få en förfrågan från Linné, som han strax därefter också hörsammat. Linnés brev till Lexell är ej bevarat, men Lexell anförtror Wargentins detta i brev den 23/11 1772, Pehr Wargentins arkiv, Inkommande brev E1:13. Han sökte dock inte tjänsten för att få den, meddelar han Wargentin, utan för att försäkra sig om sina landsmäns gunst, något han säger sig tvivla på att han har. Om Meldercreutz, se Franzén, "Meldercreutz, Jonas", i *SBL* 25 (Stockholm, 1985–1987), 359–363, tillsättningen efter honom behandlas helt kort i Claes Annerstedts, *Uppsala universitets historia*, 3 delar i 5 vol. (Uppsala & Stockholm, 1877–1913), III:1, 484, utan att Lexells namn eller Linnés eventuella inblandning nämns. I brevet till Wargentin menar sig Lexell ha två rivaler om tjänsten, Erik Prosperin (1739–1803), år 1767 adjunkt i astronomi vid Uppsala universitet och Fredric Mallet (1728–1797), astronom och ob-

servator regius vid Uppsala universitet sedan 1761, medan man i Uppsala i sin tur befarade konkurrens från den redan internationellt uppmärksammade Lexell, inte minst Mallet själv, som hänvisade till en ”naturlig och rättvis successionsordning för dem som här wid Akademien tjäna”, och även han uppvaktade Wargentin i sin sak. Dessutom fruktade man Linnés inblandning till förmån för Lexell, vilket också framlades Wargentin av Daniel Melanderhjelm (1726–1810), professor i astronomi, samt Mallets vän och vapendragare. Om dessa stämningar, främst från de exakta naturvetenskapernas håll, där man hyste avund mot den popularitet som omgav Linné och hans lärjungar, men också hade invändningar mot förhållandena kring Linné, främst av ekonomisk natur, se N. V. E. Nordenmark, *Fredrik Mallet och Daniel Melanderhjelm. Två Uppsalaastronomer* (Uppsala, 1946), 26–28, 47–58, 137, 211. Om Prosperin, se Annerstedt, III:1, 572, III:2, 483, Nordenmark 1946, 26, idem., *Astronomins historia i Sverige intill år 1800*, Lychnos-Bibliotek 17:2 (Uppsala, 1959), 248 ff., Lindroth 1967:2, I:1, 422. Om Mallet och Melanderhjelm, se förutom Nordenmark 1946, Franzén, ”Mallet, Fredric”, i *SBL* 24 (Stockholm, 1982–1984), 717–720 samt ”Melanderhjelm, Daniel”, i *SBL* 25 (Stockholm, 1985–1987), 351–354. Linnés negativa uppfattning om den på många sätt mycket kontroversiella Meldercreutz, som allmänt ansågs ha misskött sin professur till förmån för en gruv- och bruksrörelse i Norrbotten, var annars väl känd för samtiden, t.ex. i brev till Bäck den 27/10 1772, där det sägs att ”Meldercreutz hos oss tager afsked, som här förarbetat sig”, se *Bref*, I:5, 201, se även den hårda domen i Elis Malmeström & Telemak Fredbärj (utg.), *Nemesis Divina* (Stockholm, 1968), 162 f; se även Nordenmark 1946, 47–58, för Mallets insinuationer att Linné velat muta Meldercreutz att lämna sin professur till förmån för sin måg, löjtnanten Carl Fredrik Bergencrantz (1725–1792), gift år 1764 med dottern Elisabet Christina (1743–1782).

¹¹⁵ Det blev Mallet som efterträdde Meldercreutz på professuren i matematik, 1773 fram till 1794, medan Prosperin, som kom i andra förslagsrummet, blev Mallets efterträdare som observator, från 1776 observator regius och e.o.

professor samt år 1797 utnämnd till professor i astronomi efter Melanderhjelm, som då tillträdde som sekreterare i Vetenskapsakademien i Stockholm; om rangordningen vid professors-tillsättningen, se Nordenmark 1946, 28.

¹¹⁶ Härmed avses med all säkerhet två brev från Lexell till Mallet från 25/1 1771 resp. ett odateerat utan underskrift, förmodligen från 1772, båda avsända från S:t Petersburg, UUB, A 569, (fol. 25 resp. 78–79).

¹¹⁷ Lexell avser här sin ansökan till professuren i matematik i Åbo. Wargentins brev är förmodligen ej bevarat.

¹¹⁸ Lepechin hade efter hemkomsten från Archangelsk fått uppdraget att utforska Vitryslands naturalhistoria, samt insamla manuskript och dokument om regionens kulturella och litterära historia, om detta se, *Procès-verbaux*, protokoll från februari och mars 1773, III, 82, 86, 88.

¹¹⁹ Falck hade i två brev till Euler, daterade den 15/11 1772 samt 16/1 1773, upplästa i Akademien i december 1772 resp. mars 1773, klagat över sin ohälsa, vilket gjorde honom oförmögen att återvända till S:t Petersburg, breven till Euler i PFA RAN, fond 1/3, akt. nr 58 (fol. 214–215) samt vol. 60 (fol. 24–25), RA, Mf. F035-30986; om brevens innehåll i *Procès-verbaux*, III, 76, 87; trots vad Lexell skriver i sitt brev, beviljade Akademien Falcks begäran om att söka återvinna hälsan vid de varma baden i Kislar, ibid, 87. Från Lerche hade Linné ett par månader innan fått rapport om att Falck var på väg hem, (1/3) 12/3 1773, L.S., IX, (fol. 105–107).

¹²⁰ Se *Procès-verbaux*, III, för protokollförda referat från Pallas' resp. Gmelins många reserapporter, 69–71, 77, 80–86, 89, 90–91.

¹²¹ I en av Gmelins rapporter, ibid., 85 från februari 1773, meddelas att Guldenstädt expedition blivit kringgränd av tatarer, varför ett militärkommando sänts iväg för att befria honom, men att den omedelbara faran nu var överstånden.

¹²² Laxmans närvaro på Akademiens möten kan följas i protokollen från och med den 25/1 1773, ibid.

¹²³ Det enda bevarade brevet från Laxman till Linné efter hemkomsten är daterat den 2/8 1773, se *Bref*, I:8, 195 f.

¹²⁴ Se ovan, n. 38 samt brev II, n. 66

¹²⁵ De naturalier Laxman nämner i sitt brev från den 22/8, "frön ifrån den östligare Sibirien" samt en åt honom lovad "ansenligare samling" förefaller i första hand vara ihopsamlade av andra, se nästföljande not.

¹²⁶ Den försändelse som omtalas här kan alltså ha dröjt ända till i augusti. I Pallas' reserapporter omtalas bl.a. förpackningar med frön, som sedan sändes vidare till S:t Petersburg, enligt Akademiens protokoll för den botaniska trädgårdens räkning. Det är troligen ur dessa förpackningar som ett paket valdes ut för Linné.

¹²⁷ Jfr Lexells uppfattning om Müller, brev II. Müller tog ofta hand om de fysikaliska expeditionernas naturaliesamlingar, se Black 1986, 177.

¹²⁸ Den andra volymen av Pallas', *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs*, utkom 1773.

¹²⁹ Gmelin, *Reise durch Russland*, vol. 2 och 3 utkom båda 1774.

¹³⁰ Lexell till Linné, (27/9), 8/10 1773 L.S., IX (fol. 151).

¹³¹ Brevet förefaller vara svar på en fråga i brev från Linné, men detta är troligen ej bevarat. Vilken Collin som här avses är oklart; en lantmätare Jonas Collin (f. 1722) från trakten av Stenbrohult, slutligen ordinarie lantmätare i Kalmar län, och förmodligen nära släkt med Linnés svåger, kyrkoherden Johannes Collin (1707–1765), gift med Linnés syster Sophia Juliana (1714–1771), förekommer i ett brev från Linné till Wargentín, (30/10) 10/11 1749, se *Bref*, I:2, 134 f., men denne Collin uppges ha avlidit så sent som 1800, *ibid.*, 135. De arvsfrågor som togs upp i brevväxlingen med Lexell tyder dock på att ett släktskap med Collin kan ha varit fallet, i brev till Domkapitlet i Växjö 11/4 1766, *ibid.*, I:1, 286–288, tar sig Linné an systemens sak. Hon var då nybliven fattig änka med många barn. Släkttavla över släkten Linné, i Fries 1903, I, bil. II, 10.

¹³² Carl Ribbing (1718–1773), baron, generalmajor och landshövding i Nylands och Tavastehus län, envoyé extraordinaire i S:t Petersburg, där han misstänktes ha alltför goda förbindelser med det ryska hovet för att underrätta den svenska regeringen om vad han fått veta om ryska krigsförberedelser; vid hans avsked erhöll han så mycket pengar av en ryska kejsarinnan att

han kunde betala sina skulder, se Hans Gillingstam, "Ribbing", i *SBL* 30 (Stockholm, 2000), 109.

¹³³ Johan Fredric Nolcken (1737–1809), baron, diplomat, svensk envoyé i S:t Petersburg från 1773–1788, efterträdde Carl Ribbing 1773, se Bengt Axel Werner, "Nolcken, Johan Fredric", i *ibid.*, 27 (Stockholm, 1990–1991), 128–131.

¹³⁴ Falck till Euler den 1/9 1773, PFA RAN, fond 1/3, akt. nr. (fol. 93–94), här har använts RA, Mf. F035-30986; brevet upplästes i Akademien den 27/9 1773, se *Procès-verbaux*, III, 102.

¹³⁵ En reserapport från Guldenstädt avsänd från Tsjerkask, hade nått Akademien i början av hösten, se *Procès-verbaux*, III, 102.

¹³⁶ Lepechins rapport och resplan, daterad Riga i augusti 1773, upplästes i Akademien den 23 september, *ibid.*

¹³⁷ Om Pallas' och Gmelins reseskildringar, se brev IV.

¹³⁸ Lexell till Linné den (8/5), 19/5 1774, L.S. IX (fol. 152–153).

¹³⁹ Redogörelsen för Falcks hälsotillstånd, hans sista månader i livet samt hans död bygger dels på brev från Falck själv till Euler från 14/11 1773 och 4/2 1774, PFA RAN, fond 1/3, akt. nr 60, (fol. 120–121 samt fol. 130–131); här har använts RA, Mf. F035-30986, upplästa i Akademien december 1773, resp. mars 1774, se *Procès-verbaux*, III, 110, 119, dels på redogörelsen för ett brev från Georgi till Euler, daterat Casan den 3/4, och uppläst för akademiens ledamöter den 5/5, dvs. tre dagar innan Lexell skriver till Linné, *ibid.*, 127. I själva protokollet återges inga detaljer om dödsfallet. Däremot sägs Georgis brev vara mycket ingående samt också innehålla information om de åtgärder denne vidtagit för att säkra Falcks kvarlåtenskap. I protokollet fastslås att brevet från Georgi ska kopieras samt överlämnas till den Akademiska konferensen. Den noggrannhet med vilken Lexell redogör för Falcks död, samt den nästan exakta överensstämmelsen med Georgis senare tryckta versioner av händelseförloppet, tyder på att han måste ha följt Georgis redogörelse i brevet till Akademien; olika versioner av Georgi i *Bemerkungen einer Reise im Russischen Reichs in den Jahren 1773 und 1774*, 2 vol. (S:t Petersburg, 1775), II, 804 f., i en avslutande

footnot till Falcks resedagbok i Falck 1785–1786, I, 45 f., samt i "Falks Leben, von Hr. Professor und Akademikus Georgi in S:t Petersburg", *Deutsches Museum*, 1777, II, 82–85; sv. övers. i "Minne. Af Hr J. P. Falk, Svensk Natural-Historicus i Ryssland", *Almänna Biblioteket*, 1777, Stycke XIX; För den 30 Jul. 1777, 206 f., se även Hebbe, 390 och Svanberg 1986–1987, 58 f., n. 15. Lexell meddelar Wargentins om Falcks bortgång dagen efter brevet till Linné, (9/5) 20/5 1774, Pehr Wargentins arkiv, Inkommande brev, E1:13, där han skriver: "at vår landsman Prof. Falk bragt sig sielf om lifwet genom ett Pistolskott. Detta war slutet på hans mångåriga Melancholia, som nu til slut förmodeligen warit förenad med någon sinnesswaghet". I brev till Anton Friedrich Büsching (1724–1793), teolog och historiker i Berlin, kommenterade Pallas bl.a. både Falcks och Gmelins olyckliga slut, för Falcks del en kombination av hypokondri och konstant vägran att återvända till S:t Petersburg, citerat hos Wendland 1992, I, 139; för Pallas' uttalande om Gmelin, se nedan, n. 142.

¹⁴⁰ Falcks bror, Anders Falck (1740–1796), fil. mag. i Uppsala 1767, apologist vid Skara trivialskola 1770, vice lektor 1772, och rektor där 1793, var även verksam som astronom och omtalad för att på egen bekostnad ha inrättat ett litet observatorium i sin trädgård. Han hade kontakter med Vetenskapsakademien i Stockholm, publicerade ett antal observationer i *KVAH* samt upprätthöll en korrespondens med Wargentins åren 1776 till 1783 (endast brev från Falck finns bevarade), KVA, Pehr Wargentins arkiv, Inkommande brev, Anders Falck till Pehr Wilhelm Wargentins; om Anders Falck, se Bergquist 1965–1966, 123 f., idem., "Anders Falck", i *SBL* 5 (Stockholm, 1956), 101 f., om hans kontakter med Vetenskapsakademien, se Nordenmark 1939, 431, samt Lindroth 1967:2, I:1, 433 f. Det finns inga brev bevarade från Linné till Anders Falck; i sitt brev till Wargentins den (9/5) 20/5, säger Lexell dock att han dagen innan informerat Linné om att Falck hade en bror som bör underrättas, han vet att denne studerat "Mathematique", däremot vet han ej var brodern vistas, och om brodern ska få reda på att det var ett självmord. Å andra sidan menar Lexell att det inträffade redan är väl känt och

han fruktar att det "snart nog blir kringspridd genom utrikes tidningar".

¹⁴¹ Se nedan, brev VII.

¹⁴² Gmelin hade tillfångatagits av Chaïtakernas khan i februari 1774, vilket meddelades Akademien i två rapporter från mars månad, samt i brev från Gmelins sväger, en köpman i Astrachan vid namn Rentel, som i april skrivit till Müller i Moskva, vilken vidarebefordrat det till akademien, förmodligen direkt till Euler, och de upplästes i Akademien den 23 maj samma år, se *Procès-verbaux*, III, 131. Om Müllers information till Euler om bl.a. Gmelins utsatta läge, se Black, 178. Lexell torde dock ha fått den information han förmedlar till Linné, innan den tillkännagavs i Akademien. I sitt brev till Wargentins januari 1775, ger Lexell senare sin version av vad han inhämtat om bakgrunden till tillfångatagandet, och framhåller att det bör stanna dem emellan, se Lexell till Wargentins, (10) 21/1 1775. Gmelins resa till östra kusten av Kaspiska havet, som Akademien underrättats om hösten 1772, se ovan brev III, hade tidigt ändrat inriktning från naturforskning till handel och köpenskap! Endast några öar vid östra sidan av Kaspiska havet hade besökts av Gmelin. Det egentliga syftet var, hade det visat sig, att för svågerns räkning resa som kommissionär till Persien. På återresan, som Gmelin företog till lands från Baku till Derbent, blev han dock enleverad med hela sitt följe och bestulen på allt av Usisnoi-Chan, ryktet hade nämligen spritt sig bland khanerna längs gränsen till Persien att han hade begärliga persiska varor med sig. Pallas, som förmedlade samma historia till Büsching i Berlin, 1776, menade även han, att det var vinningslystnad snarare än vetenskaplig vetgirighet som drev Gmelin att göra sin persiska resa, citerat hos Wendland 1992, I, 139.

¹⁴³ För att rättfärdiga sin stöld hade khanen därtill krävt att återfå de 200 familjer som trettio år tidigare hade lämnat Persien, en fordran han senare avstod från, men begärde i gengäld inlösen av Gmelins person på 30 000 rubel, se Lexell till Wargentins (10) 21/1 1775.

¹⁴⁴ Daniel Melanderhjelm, före adlandet Melander.

¹⁴⁵ Om Lexells inval i Kungl. Vetenskaps societeten i Uppsala se nedan brev, nr VII.

¹⁴⁶ Inga bidrag av Lexell finns publicerade i Vetenskapssocieteten's handlingar från 1773, *Nova acta regiae societatis scientiarum Upsaliensis*.

¹⁴⁷ Den andra volymen av Pallas, *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs*, utkom 1773.

¹⁴⁸ Lexell till Linné, (6/9) 17/9 1774, L.S. IX (fol. 154–155).

¹⁴⁹ Linnés brev till Lexell 16/6 1774 är ej bevarat, men torde ha innehållit besked om att Lexell samma dag invalts som ledamot av Kungl. Vetenskapssocieteten i Uppsala. Om detta se Axel Liljencrantz (utg.), *Kungl. Vetenskaps-societeten's protokoll 1732–1784*, Uppsala universitets årsskrift 1957:4 (Uppsala, 1957), 79. Ett par år senare skrev Lexell till Torbern Bergman och undrade om han kunde få själva kallelsebrevet, Lexell till Bergman 21/4 1777. Han hade fått bekräftelse på invalet från Linné två år tidigare, men ville nu ha brevet som bekräftar invalet, och bad Bergman att översända det till honom via Wargentin.

¹⁵⁰ Vad Lexell hade för underlag för denna grava beskyllning är oklart; för uppgifter om Georgi och Falcks vetenskapliga kvarlåtenskap, se nedan, n. 154.

¹⁵¹ Gmelin hade dött i sviterna av sin fångenskap, bl.a. en svår dysenteri, hos Chaitakernas khan den 27/7 1774, meddelade Euler i Akademien den 15/9 1774, i sin tur informerad av Müller, som fått nyheterna från Gmelins sväger, se *Procès-verbaux*, III, 149. Lexell uppger fel datum för Gmelins död i sitt brev. Även denna gång meddelar Lexell Wargentin om vad som hänt, Pehr Wargentins arkiv, Inkommande brev E1:13, (5/9) 16/9 1774. I brevet till densamme från januari 1775, berättar Lexell vidare att så snart Gmelin hade dött, släppte khanen det övriga i följet på fri fot, vilka sedan begravde Gmelin på vägen mellan Derbent och Kislar, se Lexell till Wargentin (10) 21/1 1775.

¹⁵² Manuskripten hade Gmelin fått tillbaka, sedan de först beslagtogs av khanen. Från fångenskapen och före sin bortgång, även denna gång via svågern, Müller i Moskva samt Euler som meddelar Akademien, hade Gmelin bett att hans manuskript skulle tillsändas Guldenstädt, se *Procès-verbaux*, III, 142. Se även Lexell till Wargentin (10) 21/1 1775 och nedan, brev

VIII. Innan han dog hade Gmelin dessutom kommit med en fordran på det han fört med sig på 5000 rubel, vilket Orlov hade framfört till Katarina II, dock utan större gensvar. Gmelins änka hade sedermera beviljats 1500 Rubel eller ett års lön, de persiska varor som Gmelin inköpt åt svågern däremot behöll khanen, se Lexell till Wargentin (10) 21/1 1775.

¹⁵³ Linné meddelar Bäck att han fått "acta petropol., Gmelins resa andra tomen, Pallasii 2:a och 3:e tomen af sin resa" dem 18/11 1774, *Bref* 1:5, 223, här hade han dock blandat ihop Gmelins och Pallas reserapporter, han fick vol. 2 och 3 av Gmelins resa, medan vol. 3 av Pallas resa inte utkom förrän 1776.

¹⁵⁴ Georgi hade skickat Falcks efterlämnade papper, herbarier, entomologiska samlingar m.m. till S:t Petersburg, där akademien så småningom överlät manuskripten på Laxman för undersökning och redigering, se *Procès-verbaux*, III, 141, 145, 147, 155, 157–159 för olika beslut i ärendet samt den "vive dispute", som uppstod i november 1774, angående Georgis ev. inblandning, sammanfattat i Lagus, 99–102, som också citerar (not 353) Lexells brev till Wargentin, (10) 21/1 1775, där Lexell menade att Georgi, fastän Laxman blivit utsedd att ta hand om manuskripten, "säkert kunnat praktisera sig till alla dessa papper, utan att någon människa vetat deraf", och tillade att det skulle bli "för vidlyftigt att nämna om hela tillställningen af denna cabale, som blivit anlagd emellan Pallas, Georgi och unge prof. Euler". Det blev dock ändå Georgi som fick fullfölja uppdraget, eftersom Laxman ännu fem år efter det han fått detta material inte gjort något, och 1780 blev bergsråd i östra Sibirien. Materialet överlämnades då ännu en gång till Georgi, som efter ytterligare fem år utgav Falcks manuskript med titeln, *Beyträge zur topographischen Kenntniss des Russischen Reichs*, 3 vol. (S:t Petersburg, 1785–1786), och under namnet Falk, (Georgis egen skildring av utgivningsförloppet i förordet, I, V–XII). Lexell hade då redan gått bort, men hade hunnit med att själv samarbeta med både Georgi och Pallas när det gällde kontakter med svenska vetenskapsmän, se ovan n. 47 samt n. 48.

¹⁵⁵ Mikael Holmberg (1745–1813), 1771–1774 laborator vid akademien i S:t Petersburg, sedermera professor vid Åbo universitet, hade ur-

sprungligen anställt på förslag av Laxman, som dock såg sig tvungen avskeda Holmberg efter samarbetsvårigheter, vilket ansågs ha skett på något oklara grunder och väckte anstöt bland övriga i den svenska kolonin, där bl.a. Lexell tillhörde dem, som tog ställning för Holmberg och mot Laxman, se Lagus, 108–112, jfr Lindroth 1967:1, 43 (som felaktigt uppger namnet Martin Holmberg).

¹⁵⁶ Lexell till Linné, (8/4) 19/4 1776 L.S. IX (fol. 156).

¹⁵⁷ Härmed avses fredsslutet mellan Ryssland och Turkiet 1774, genom vilket Svarta havet blev tillgängligt för rysk handel och sjöfart. Linné skrev själv i en av sina självbiografier: "Linné får af Ryska Keyserinnan en Guldmedaille om 20 ducater öfver freden med turken, såsom ordinair ledamot af Ryska wett. Academien", i Elis Malmeström & Arvid Hj. Uggla (utg.), *Vita Caroli Linnaei. Carl von Linnés självbiografier* (Stockholm & Uppsala, 1957), Vita III, 135; Linnés ord citerade hos Fries 1903, II, 254, som bygger på Adam Afzelius, *Egenhändiga anteckningar af Carl Linnaeus om sig sielf* (Stockholm, 1823), se Fries 1903, I, bilaga I, 2, uppmärksammat av Uggla i Malmeström & Uggla 1957, 15.

¹⁵⁸ Sergej de Domasjnev (1743–1798), Akademiens direktör från 1775 och Orlovs efterträdare, underrättade Linné om Katarinas beslut den 17/4 1776, L.S., III (fol. 306–307).

¹⁵⁹ Friedrich Melchior Grimm (1723–1807), tysk skriftställare och kritiker.

¹⁶⁰ Voltaire (François Marie Arouet) (1694–1778), fransk upplysningsman och filosof.

¹⁶¹ Jean Baptiste le Rond d'Alembert (1717–1783), fransk matematiker och filosof.

¹⁶² Jean Henri Samuel Formey (1711–1797), teolog, filosof samt sekreterare vid den preussiska vetenskapsakademien i Berlin.

¹⁶³ Daniel Bernoulli (1700–1782), schweizisk matematiker, fysiker och medicinare, en av de första utländske lärde som tillsammans med sin bror Nikolaus (1695–1726) rekryterades till

Akademien redan under dess första år, men återvände till Basel 1732, om Bernoulli, se Hans Straub, *DSB II* (New York, 1970), 36–46.

¹⁶⁴ Antonio Nunes Ribeiro Sanchez (1699–1783), portugisisk läkare vid det ryska hovet, elev till den holländske läkaren och professorn vid Leidens universitet, Herman Boerhaave (1668–1738), vars brorson Herman Kaau Boerhaave (1705–1753), genom Sanchez' försorg erhöi en tjänst som hovläkare i Ryssland, en utnämning den skuldsatte Kaau Boerhaave erhöi på det villkoret att han medförde fabroderens efterlämnade manuskript, som han fått delar av i arv. När sedan även hans bror, Abraham Kaau Boerhaave (1715–1758), också knöts till det ryska hovet, var detta förbundet med samma krav, varför Boerhaaves manuskript kom att hamna i Ryssland. Om detta se G. A. Lindeboom, *Herman Boerhaave. The Man and his Work* (London, 1968), 235–238; om Sanchez, se David Willemsse, *Anónio Nunes Ribeiro Sanchez – élève de Boerhaave – et son importance pour la Russie* (Leiden, 1966).

¹⁶⁵ Pjotr Ivanovitj Rytikov (1712–1777), historiker, geograf och ämbetsman, författare till bl.a. *Orenburgische Topographie oder umständliche Beschreibung des Orenburgischen Gouvernements* (tysk översätn. av Jacob Rodde), 2 vol. (Riga, 1772), den förste ryss som blev korresponderande ledamot av Akademien. Om denne se Vucinich 1963, 170 f. samt Wendland 1992, I, 585.

¹⁶⁶ Den tredje volymen av Pallas, *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs*, utkom 1776.

¹⁶⁷ Det blev Pallas och inte Guldensstädt som år 1784 utgav vol. 4 av Gmelins *Reise durch Russland*.

¹⁶⁸ Guldensstädt, "Schacalae historia", *Novi commentarii*, XX [1775] 1776, 449–482.

¹⁶⁹ Det har inte gått att närmare fastställa vem denne general Colom var. *Capra Ammon* (vildget).

Summary:

"On Natural History in Russia"

Johan Anders Lexell's Letters to Linnaeus 1772–1776

By Eva Nyström

In his extensive correspondence, Carl Linnaeus exchanged a great number of letters with Swedes abroad, not only with his famous disciples, but also with other interesting persons. One of the last to join this circle of correspondents, was the astronomer and mathematician Anders Johan Lexell. Lexell was born, raised and educated in Turku, Finland, but in 1769 was recruited to the Academy of Sciences in St. Petersburg as an assistant to Leonard Euler. He remained in St. Petersburg until he died just after he was appointed professor in 1784. Lexell was appointed to the Academy, when it experienced a new period of development under the Empress Catherine II, who like Peter I, the founder of the Academy, encouraged eminent foreign associates and research expeditions to explore the Russian empire. In 1768 five expeditions, led by Peter Simon Pallas, Ivan Ivanovich Lepekhin, the Linnaean disciple Johan Peter Falck, Samuel Gottlieb Gmelin and Johann Anton Gmelin, set off for Siberia and other distant parts of the country.

Through his correspondence, Linnaeus had been in continuous communication with Russian scientists since the 1730s. In 1771, however, there seems to have been a break in this continuity, and this is why Linnaeus wrote to Lexell (letter no I), although he was not a botanist, apparently seeking contact and commenting on some scientific issues as well as launching Johan Gerhard König as a new member of the Russian Academy. From this letter it is also clear that Linnaeus was worried about Falck, from whom he had heard nothing since 1768. The original letter manuscript from Linnaeus has not been preserved, but most of its content is known from a contemporary transcription, handed down by Lexell in a French translation. Altogether twelve letters were apparently exchanged between Linnaeus and Lexell from 1771/1772 up to 1776, but only the transcription of the letter from Linnaeus, and seven more letters have been preserved, all from Lexell and kept at the Linnean Society of London. The letters from Lexell (letter no II–VIII) are published and commented for the first time in this article. The letter from Linnaeus, which has been previously published and translated into the Russian language, is also published here.

Lexell, who regularly attended the meetings of the Academy, where its affairs were prepared, gave, in his letters to Linnaeus, an informed and exhaustive account of the course of the expeditions from 1772 up to their completion in 1774. A continuous problem was the behaviour of Falck, who did not live up to the expectations of the Academy and also showed signs of mental instability, and who, in spite of him being recalled to St. Petersburg, refused to return home (letter no II–III). Lexell, who seems to have taken Falck's part consistently, suspected other participants of the expeditions of having acted against Falck, especially Pallas, and including the apothecary Johan Gottlieb Georgi, originally Falck's friend and fellow student from Uppsala, who had got a call from Falck himself to join his expedition (letter no II). The letters describe many exciting and fearful events, Falck's suicide, originally related by Georgi (letter no VI), being the most dramatic one. In addition to the course of the expeditions, Lexell also reported new observations, which were to be publis-

hed in the *Novi commentarii*. The astronomer Lexell was also involved with the exchange of seeds and specimens, typical of the networking day-to-day business of the naturalists of the eighteenth-century, often carried out in correspondence. In his letters Lexell was outspoken, often hard and sarcastic in his opinion of others and did not hesitate to gossip. In the last letter (letter no VIII) he informed Linnaeus that the Empress, celebrating the conclusion of peace between Russia and Turkey, had decided to give him, and a number of other foreign members of the Academy of Sciences, a gold medal.

Författarens adress:

Forskningsred. Eva Nyström, Linnékorrespondensen, Slottet, ing. H0, 752 37 Uppsala.
E-post: eva.nystrom@idehist.uu.se

ANN-MARI JÖNSSON

Linné och påven

*Om Correia da Serra, en bortglömd länk i Linnés
vetenskapliga revolution*

Österrikaren Joseph von Rathgeb (d. 1753), som var kejserlig ambassadör i Venedig och därtill amatörbotanist, ger Carl von Linné ett gott råd i ett brev av den 13 september 1748. Han skall undvika allt som kan orsaka en teologisk debatt och komma ihåg filosofen Christian von Wolffs (1679–1754) öde. Wolff, som varit Rathgebbs lärare, hade blivit beskylld för ateism och fått lämna Preussen 1723 efter att ha blivit landsförvisad av Fredrik Vilhelm I.¹ Vidare varnar Rathgeb Linné för en viss sorts människor som finns över allt i världen och för vilka man måste känna stor fruktan, eftersom de brukar vrida och vända på ens argumentering och dra oberättigade slutsatser av vad de har misstolkat. Wolff hade kallat dessa för *consequentiarii*, det vill säga folk som drar de yttersta konsekvenserna av ett resonemang.² Linné förstod genast precis vad Rathgeb menade. Han hade själv råkat ut för synnerligen elakartat förtal. Johan Georg Siegesbeck (1686–1755), demonstrator vid den kejserliga akademiträdgården i S:t Petersburg, hade grovt förlöjligat Linné, när han anklagade hans sexualsystem för att vara omoraliskt, ett missfoster som Gud, den bäste och den störste, aldrig skulle ha kunnat sanktionera.³ Numera skrattar man gott åt denna strid, men på den tiden kunde det få stora konsekvenser, om man råkade i konflikt med teologerna.

Genom Linnés brevväxling med Rathgeb kan vi se hur Linné med åren blev allt mer känslig vad gäller teologiska resonemang. Den 30 juni 1748 skulle han publicera sitt numera klassiska verk *De curiositate naturali*, där han gör sina utläggningar om meningen med den gudomliga skapelsen och dess skönhet.⁴ Dissertationen blir emellertid inte väl mottagen. Samma dag låter dekanus, professor Engelbert Halenius (1700–1767), sedermera biskop i Skara, sammankalla teologiska fakulteten för att väcka renlärighetsåtal mot Linné. Det står att läsa i fakultetens protokoll att några dagar tidigare hade en latinsk disputation blivit utdelad som skulle försvaras nämnda dag på eftermiddagen under hr arkiatern Linnaei praesidium, nämligen avhandlingen om naturens märkvärdigheter, vid vilken man anmärkt, att inte allenast

några bibelspråk var illa och felaktigt använda utan att där även fanns några utlåtelse och talesätt som inte överensstämde med en ”sund teologi”.⁵ Linné kommenterar senare detta i en av sina självbiografier med orden: ”Linnaeus har en disputation de curiositate naturali, in laudem creatoris, det hans bästa vän Hallenius publice opponerar; där äfter trodde Linnaeus aldrig någon präst, som han wist honom disputationen förut”.⁶ Linné blir nu orolig över uppsalateologernas fördömande. Man anar här skräcken för en ny affär. Han ber därför Rathgeb att låta tre ledande teologer ingående granska *De curiositate naturali*. Rathgeb uppfyller beredvilligt Linnés önskan och ber tre berömda teologer i Venedig att läsa Linnés arbete. Utgången blir lyckosam och Rathgeb kan sända över tre utlåtanden till Linné. Två hade visserligen noterat några småsaker som kunde stöta mindre lärda personer, men alla tre var överens om att det inte fanns något i *De curiositate naturali* som stred mot teologin eller moralläran.⁷ Rathgeb citerar en teolog av den helige Franciscus’ orden som han är speciellt nöjd med. Denne uppger att det inte finns något som kan vålla anstöt hos läsarna. Med läsarna menar han dock inte vem som helst utan dem som är insatta i teologiska saker. Vi får inte veta namnen på de tre teologerna, och deras utlåtanden finns inte heller bevarade. Men det måste anses helt sensationellt att protestanten Linné ber tre katolska teologer att uttala sig om hans arbete.

Mot denna bakgrund ter det sig lite märkligt att man i litteraturen finner uppgiften att Linnés verk skulle ha varit förbjudna av katolska kyrkan. Ewald Ährling uppger till exempel att, när det äntligen blev tillåtet att undervisa enligt Linnés sexualsystem 1773, skulle Linnés arbeten ha varit förbjudna i femton år i Kyrkostaten och Thore Magnus Fries omnämner att påven förbjöd införandet av Linnés skrifter i Kyrkostaten, eftersom han indelade djuren på annat sätt än Moses.⁸ Dessa uppgifter dyker senare upp i olika versioner. Wes Porter skriver så sent som 2003 att Linnés sexualsystem upprörde många hederliga människor och att sexualsystemet i den första editionen av *Encyclopedia Britannica* (1768) fördömdes, därför att obscenitet är själva grunden för detta system. Porter påstår vidare att katolska kyrkan snart skulle ha ingripit. Påven Clemens XIII skulle sålunda ha befallt att alla Linnés böcker skulle brännas. Denna order skulle emellertid ha återkallats femton år senare av hans efterföljare, Clemens XIV.⁹ Strax efter publicerandet av *Systema naturae* (1758–1759) skall alltså Clemens XIII ha förbjudit Linnés skrifter. Man måste emellertid konstatera att det är ytterst beklagligt att dessa författare överhuvudtaget inte har anfört en enda källa för sina uppgifter, vilket gör det omöjligt att veta vad det är för slags förbud de tänker sig och

vilka eventuella källor som kan ha funnits till hands. Den katolska kyrkans viktigaste instrument för censur var *Index librorum prohibitorum*, den förteckningen över förbjudna verk som påvestolen började publicera 1559 över arbeten som strider mot katolska kyrkans teologi och morallära. Efter att emellertid ha kontrollerat de olika upplagorna av *Index librorum prohibitorum* kan jag konstatera att inte ett enda av Linnés verk finns förtecknat där. Inte heller är Linné omnämnd i andra arbeten som upptar förbjudna böcker.¹⁰ Det märkliga är att jag inte har kunnat finna ett enda belägg för uppgifterna mer än *Linné själv*. I en av sina självbiografier skriver han nämligen för år 1774: "Påven som för ut förbudet Linnaei scripta i sine länder utnämner en ny Professor att läsa Linnaei systeme publice i Rom".¹¹ Här uppger alltså Linné att påven skulle ha förbjudit hans skrifter i sina länder, vilket skulle kunna vara Kyrkostaten. Man undrar onekligen vad Linné hade för källor för denna uppgift. Kanske har han missförstått någon rapport om negativt mottagande av sina arbeten. En annan möjlig förklaring skulle kunna vara att Linné, som betraktade sig som jämlike med stora vetenskapsmän som Galileo Galilei och Isaac Newton, också ville vara i paritet med dessa, när det gällde motståndet från katolska kyrkans sida. Linné hade ju stundom ett visst behov av att skapa sympati för sig själv.

När man hävdar att Linnés läror mötte motstånd i Rom har man antagit att det var just det teologiska motståndet mot Linné som varit avgörande. Tack vare en tidigare outgiven och därmed obeaktad korrespondens kan vi nu få en ny inblick i hur det gick till, när Linné blev en husgud i Kyrkostaten. Den korrespondens som ger oss denna enastående möjlighet är den mellan portugisen José Francisco Correia da Serra (1751–1823) och Linné. Correia da Serra blev en betydande person i den lärda världen. Hans liv och betydelse har på senare tid uppmärksammats. Jag kan särskilt nämna de portugisiska forskarna Ana Simões, Ana Carneiro och Maria Paula Diogo.¹² Dessa forskare har emellertid av naturliga skäl inte känt till Correia da Serras insatser som propagandist. Correia da Serra var nämligen den som, fastän själv blott en okänd yngling, bröt motståndet mot linneanismen i Rom. Tack vare ett enda numera förkommet brev från Linné till Correia da Serra kan vi klarlägga hur det verkligen gick till när linneanismen gjorde sitt intåg i Rom. Vi skall se hur ett enda brev spelar en avgörande roll. Märkligt nog får detta enda brev historien att ta en helt annan vändning och till och med inleda en ny epok i Italiens naturalhistoria (*nova hinc naturali historiae epoca orta est, novus ab integro rerum ordo*). Så vitt jag vet har ingen tidigare uppmärksammat hur linneanismen gjorde sitt slutliga segertåg.



Porträtt av José Francisco Correia da Serra (1751–1823) på Vetenskapsakademien i Lissabon, målat av Fernando Alves de Sousa.

Correia da Serra

Correia da Serra var utan tvivel en av de mest originella vetenskapsmännen under sin tid. Han skulle bli en både framgångsrik upptäcktsresande och en inflytelserik diplomat. Under sin livstid fick han uppleva både ett absolut styrelsesätt, franska invasionsarméer och slutligen en mera liberal regim i sitt hemland Portugal.

Correia da Serra tillhörde gruppen av så kallade *estrangeirados*, det vill säga portugisiska europeiserade intellektuella som fick gå i landsflykt för att undgå politisk och religiös förföljelse i sitt eget land. Själv tvangs han fly till England, Frankrike och Amerika. Han byggde emellertid upp ett rikt kontaktnät som hjälpte honom att överleva under de många åren i exil. President Jefferson kallade Correia da Serra "the greatest collection, and best digest of science in books, men, and things that I have ever met with; and with these the most amiable and engaging character".¹³ Under sin tid i Amerika införde Correia da Serra bland annat den franske botanisten Antoine-Laurent de Jussieus klassifikationssystem i Philadelphia, dit han hade inbjudits att undervisa i botanik vid University of Pennsylvania.

Linnés brev till Correia da Serra

Men låt oss inte gå händelserna i förväg. Correia da Serra föddes i Serpa i Beja (Alemtejo) i Portugal 1751. När han var sex år flyttade familjen till Rom. Därefter vistades han tre år i Neapel hos sin lärare, abboten Antonio Genovesi (1712–1769), som var en ledande representant för den italienska upplysningen.¹⁴ Correia da Serra flyttade sedermera till Rom, där han blev bekant med författaren och pedagogen Luís António Verney (1713–1792), som verkar ha varit den som intresserade Correia da Serra för naturalhistoria. Correia da Serra knöt många nya bekantskaper. På fader Giovanni Francesco Marattis (1723–1777) botaniklektioner vid universitetet i Rom, La Sapienza, grundat år 1303 av påven Bonifatius VIII, lär Linnélärjungen Johan Jacob Ferber (1743–1790) känna Correia da Serra och dennes vän, belgaren Jéan Demeste (1743–1783).¹⁵ Vid den här tiden är Correia da Serra blott en tjugooctårig student som genomgår sin prästutbildning. Vad dessa tre män avhandlade kan vi blott spekulera om, men det torde vara ganska klart att ett av samtalsämnena var skillnaderna mellan Linnés och Marattis undervisning i botanik och att Ferber gör allt för att vinna sina nya vänner för Linnés läror. Ferber uppmanar därför Correia da Serra att ta kontakt med Linné. Den 29 mars 1772 skriver sålunda Correia da Serra ett brev till Linné och erbjuder honom sin hjälp med botaniska observationer.¹⁶ I ett brev till Linné av den 26 augusti 1772 anbefaller därefter Ferber varmt en korrespondens med en ung portugis och en belgare, vilka gjort goda framsteg inom botaniken.¹⁷

En korrespondens börjar nu, av vilken vi sammanlagt har tre brev och ett utkast till ett brev bevarade på latin från Correia da Serra, medan Linnés brev däremot har gått förlorade.¹⁸ Innehållet i dessa kan emellertid till dels rekonstrueras utifrån Correia da Serras brev. Vi möter en ung entusiast som brinner av kärlek till ”den ljuva vetenskapen”. Vi vet att Linné skriver ett brev till Correia da Serra förmodligen i början av januari 1773. Om det är Linnés första brev eller inte, får vi låta vara osagt. Brevet är ju numera försvunnet, men vi har Correia da Serras och Demestes svarsbrev av den 15 september 1773, i vilket omnämnes att de fått ett brev från Linné sju månader tidigare.¹⁹ Det är nu som Correia da Serra gör sin stora insats för botaniken genom att drista sig till att visa Linnés brev för en av påven Clemens XIV:s (1769–1774) kardinaler vid namn Francesco Saverio de Zelada (1717–1801) och försöka att påverka denne.²⁰ Correia da Serras plan lyckas, förmodligen delvis, därför att den så att säga låg rätt i tiden.

De Zelada var en framstående beskyddare av litteratur och vetenskaper. Efter jesuitordens upphävande 1773 blev han dessutom prefekt för Collegium Romanum, det jesuitiska universitet som instiftats år 1551 av Ignatius av Loyola.²¹ De Zelada skall ha blivit djupt imponerad över innehållet i Linnés brev och förundrat sig över att Linné, den störste och främste auktoriteten inom naturalhistorien, så lågt värderade tidigare rön inom den romerska naturalhistorien och dess romerska företrädare. Man vågar förmoda att Linné inte skrätt orden utan lagt ut texten med en del saftiga exempel. Som vi skall se hade flera korrespondenter försett honom med material. Därtill hade han fått med en hel del smicker av påven. Resultatet blev att kardinalen bestämde sig för att det var nödvändigt att förbättra de botaniska studierna. De Zelada informerade därefter Clemens XIV, som i Correia da Serras och Demestes brev uppges ha blivit ”mycket rörd” över Linnés beröm. Clemens XIV drevs av en stor reformiver på en rad områden bland annat inom statsförvaltningen och Roms universitet. Han såg nu till att den sittande professorn i botanik, Maratti, blev pensionerad. Därefter utnämndes Correia da Serras barndomsvän, Antonio Minasi (1736–1806), 1773 till ny innehavare av lärostolen i botanik vid universitetet i Rom, som vi sett, enligt Linné med uppgift att börja föreläsa enligt hans *Systema sexuale* år 1774. Det kan vara värt att notera att det är vid universitet i Rom som påven inskrider vid professorstillsättningen och inte vid det egna Collegium Romanum.²²

Maratti

Förutom Ferber fanns det ytterligare två svenskar som träffat Maratti i Rom. Jacob Jonas Björnståhl (1731–1779) gav sig iväg på en studieresa 1767, men skulle aldrig återkomma till Sverige utan dog i Saloniki tolv år senare. Kort före sin död hade han utnämnts till professor i orientaliska och grekiska språken i Lund.²³ Björnståhl skriver i ett brev av den 25 april 1772 följande till Linné:

Jag sänder derföre nu öfver Alperne frön, hämtade i Rom och Neapel. De, som hafva allenast Numror påskrefvna, äro ifrån Rom; jag har låtit sätta namnen sådane, som man gifvit mig dem härstädes; de äro bevis till den okunnighet man är nu för tiden uti Botaniquen, här i Rom: ty Munken Maratti, som är Botanices Professor, är inbilsk, och följer intet System.²⁴

Industrimannen Clas Alströmer (1736–1794),²⁵ sedermera preses för Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, instämmer i kritiken av Maratti och klagar till Linné i ett brev av den 29 maj 1762, där han diskuterar en klassifikationsfråga:

Bulbocodium, som Jag mente vara, tror jag nästan sjelf vara Crocus, fast Stigma ej ser så ut. Prof. Bot. Maratti i Rom vill deraf göra ett nytt Genus kallat Romulia,²⁶ emedan han säger sig alltid funnit henne med 6 stamina, men han hade intet exemplar att visa mig. Dock sökte jag öfvertyga honom, at numerus duplicatus ej gör ensamt nytt Genus.²⁷

Maratti var mycket produktiv som botaniker. Stafleu tar upp fem poster.²⁸ Maratti har bland annat skrivit ett stort arbete om Roms flora, *Flora Romana*, vilket gavs ut posthumt 1832.²⁹ Han har även gett namn till ett ormbunkssläkte, *Marattia*, som sedan fått ge namn till ormbunksfamiljen *Marattiaceae*. I sin *Descriptio de vera florum existentia, vegetatione et forma in plantis Dorsiferis sive Epiphyllispermis vulgo Capillaribus* (Rom, 1760) liknade Maratti ormbunkars sporsamlingar med vanliga växters blommor. Han visade sig här vara en föregångsman och avvek från tidigare forskare som Linné och schweizaren Albrecht von Haller (1708–1777). Stafleu meddelar dock att Marattis *Storia naturale dell' Mola di Corsica* (Florens, 1774) är ett plagiat av förninneanska publikationer på Korsika av Paolo Boccone (1633–1704), professor i botanik i Padua, och en viss Luigi Amando Jaussin.

Minasi

Marattis efterträdare, Minasi, var dominikanerbroder, filosof och botanist. Han föddes 1736 i Kalabrien i södra Italien och avlade examen i teologi vid universitetet i Neapel. Minasi var inte helt obekant, varken för Linné eller för Clemens XIV. Den 26 augusti 1772 hade den ovannämnde Ferber skrivit till Linné: ”Wid foten av Vesuv har jag lärdt känna en skickelig Domenicanermunk, som skrifwit en artig naturalhist. bok öfwer en del producter i sit fädernesland Calabrien, kallad: *Deliciae terentinae*. Han heter Padre Minasi”.³⁰

Även Björnståhl lärde känna Minasi under sin tid i Italien. Björnståhl hade tydligen blivit imponerad av Minasi och bestämde sig för att främja dennes sak. När Björnståhl och hans svenska kamrater fick audiens hos Clemens XIV den 20 januari 1772 i Rom blev de mottagna mycket vänligt:

när vi skulle taga afträde, frågade han mig, om det vore någon ting, hvaruti han kunde tjena oss? hållandes mig i handen. Jag svarade då: at hans exempel inspirerat mig en stor lust at göra andra godt [...] och därför dristar jag recommedera 2:ne mina Vänner, hvilkas egenskaper och talens förtjena en så uplyst Påfves protection, som kan draga mycken nytta af sådana Snillen: en af dem är i Neapel, och en i Rom; han frågade, hvilka de voro? Jag nämnde då Padre MINASI och Abboten GIOVENAZZI³¹ härstädes, som är en av de lärdeste Jesuiter ifrån Neapel. Påfven försäkrade, at han skulle göra dem godt. [Påfven skrev sedan] til den Påfvelige Nuntius uti Neapel om honom och befalte honom försäkra P. MINASI om sin hogkomst och ynnest [...] P. MINASI har skrivit mig flere Bref til och tackat mig för min beständiga vänskap: han säger, at han aldrig i verlden kunnat tro, at en ifrån yttersta Norden skulle komma til Rom, för att recommedera en fattig Munk hos Summus Pontifex. Och sannerligen ser det icke rätt underligt ut, at en Kättare ifrån fjerran Ort har recommederat en Dominicaner-Munk, til hvars Orden hör Inquisition, hos sjelfve Påfven i Rom.³²

Björnståhl omnämner också Minasis förträffligheter i ett postscriptum till ett brev till Linné daterat Rom den 25 april 1772: ”En lärd Munk i Neapel vid namn Minasi har uppfunnit mycket nytt uti Naturalie-historien: jag har bref till Hr Archiatern med många andra curieuse beskickningar, ifrån honom, som följer med mig, ty det kan icke skickas på posten”.³³

Minasis viktigaste insats är att han banade väg för den nya upplysningsbotaniken i Italien. Så här i efterhand kan vi möjligen tillåta oss att spekulera i huruvida Minasi verkligen var det bästa valet. Eftersom Minasi personligen inte verkar ha gjort något större avtryck i den italienska botaniken, var kanske Correia da Serra lite väl ivrig att rekommendera sin gode vän från tidiga barndomen. Minasi var Genovesis elev och kan ha fått tjänsten mer på grund av sin lärares än sina egna förtjänster. Han publicerade visserligen *Dissertazioni sopra diversi fatti meno ovvj della storia naturale*, I–II (Rom, 1773–1775), men är inte alls omnämnd i Stafleu.³⁴ Den första dissertationen om *Fata morgana* i *Dissertazioni* är för övrigt tillägnad De Zelada. Minasi dog 1806 i ett dominikanerkloster på Malta, sedan han fått gå i landsflykt på grund av oroligheterna som följde i den franska revolutionens spår. Napoleon fördrev ju kungen av Neapel och insatte sin svåger, Joachim Murat, som kung, vilken förde en antiklerikal politik.

Den italienska botanikens förfall

Som vi har sett förekom det mycken kritik mot Maratti från svenskar som träffat honom. Denna kritik har i huvudsak sin grund i att Maratti och de andra italienska professorerna vägrade att acceptera Linnés sexualsystem och fortsatte att använda den föråldrade frasnamngivningen i stället för den binära nomenklaturen, vilket fick svåra konsekvenser när det gällde att identifiera växter och skapa nya genera.

Linné hade tidigare fått rapporter även från annat håll om den italienska botanikens tillstånd. Rathgeb hade tidigare tecknat en lika svart bild. Han beklagar sig storligen över att nästan ingen botanisk forskning förekommer och att ytterst få böcker publiceras. Det finns inte heller något ekonomiskt stöd för dem som vill syssla med botanik.³⁵ Rathgeb kan inte acceptera att vem som helst anser sig kompetent att ge namn åt nya genera. Detta bör vara reserverat endast för de främsta inom botaniken. Rathgeb kallar Lionardo Seslers *Vitaliana* och Francesco Griselinis *Baillouviana* (en rödalga) helt enkelt för en skam.³⁶ Rathgeb betvivlar dessutom att Grisellini någonsin ens har sett en *Baillouviana*, eftersom han har visat sig vara en lögnare i andra avseenden.³⁷ Rathgeb blir upprörd när han betänker att det finns en professor i Padua som ger knappt tjugofem offentliga lektioner, vilka avslutas redan den 12 juni.³⁸ Under resten av sommaren vistas han annorstädes och försummar sina plikter. Sin mycket eländiga trädgård överlämnar han i en synnerligen oerfaren trädgårdsmästares vård. Inte heller skäms han för att odla växter vilkas korrekta namn han inte känner. Så skickade han till exempel en god vän några frön av en *Chia*. Men något sådant genus existerar ju inte. Rathgeb förfasar sig över hur någon kan vara så nonchalant att han odlar växter som han inte själv känner! Rathgeb anser att det i själva verket är ett species av *Salvia* (av familjen *Laminaceae*), det vill säga antingen Caspar Bauhins (1560–1624), John Parkinsons (1567–1650) och John Rays (1627–1705) *Horminum sylvestre salvifolium minus* eller Paul Hermanns (1646–1695) *Horminum pratense foliis serratis, floribus dilute coeruleis omnium minimis*.³⁹

Vidare omnämner Rathgeb en annan botanist, Saverio Manetti (1723–1785), som var professor i Florens. Denne anses visserligen vara kung i botanikens rike, men Rathgeb konstaterar krasst att den enögde anses för kung bland de blinda. Rathgeb har också påpekat för Manetti det olyckliga i att hans *Niccolinia* redan begåvats med namnet *Prasium* (av familjen *Laminaceae*) av Linné. Manetti har dessutom missförstått Linnés båda växter

Spartium och *Genista* förmodligen därför att han endast hade studerat §§ 690 och 691 i andra utgåvan av *Genera plantarum* (det vill säga 1742).⁴⁰ Hade Manetti studerat Linnés *Hortus Cliffortianus*, skulle saken ha kommit i ett annat läge. Det är alltså på det hela taget en mörk bild som målat av den italienska botaniken. Det finns dock vissa ljuspunkter. Rathgeb skriver nämligen att en bok har publicerats i Milano vilken stöder Linnés tankar om växternas sexualitet och behandlar Linnés sexualsystem på ett mycket aktningvärt sätt.⁴¹

En ny världsordning

Correia da Serra är väl medveten om att det handlar om stora ting när botaniken skall reformeras. Det är inte någon tillfällighet att han i sitt och Demestes brev av den 15 september 1773 talar om en ny sakernas ordning (*novus ab integro rerum ordo*). Här anspelar han nämligen på den romerske skalden Vergilius' (70–19 f. Kr.) ord "en tidsåldrarnas mäktiga ordning föds ånyo" (*Magnus ab integro seclorum nascitur ordo*) i *Eclogae*, IV,5, och "en större sakernas ordning" (*maior rerum ordo*) i *Aeneiden* 7,44. Med Aeneas läggs grunden till en ny och bättre tid, en guldålder.

En i detta sammanhang högst intressant tolkning av detta Vergiliusställe görs av den amerikanska forskaren Eve Adler i inledningen till hennes arbete *Vergil's Empire: Political Thought in the Aeneid* (2003). Hon tar här fasta på den traditionella tolkningen att *Aeneiden* vill skildra Roms grundande, att diktverket alltså är ett "foundation poem". Hon instämmer i att det är en dikt om ett grundande, men att det gäller inte bara grundandet av Rom utan om något mycket större, nämligen grundandet av en ny världsordning och att det politiska problem som sysselsätter Vergilius är konflikten mellan vetenskaplig upplysning och religion. Vi behöver inte ta ställning till tolkningen av Vergiliusstället här, men det är i detta perspektiv intressant att notera att de skaldar som Linné ofta citerar är just Vergilius och Lucretius. Hos Lucretius kan vi erinra oss de berömda raderna i början av bok I i hans *De rerum natura*: "så stort ont har religionen kunnat åstadkomma" (*tantum religio potuit suadere malorum*, v. 101), vilket syftar på faran med blind lydnad av gudomliga bud.

Clemens XIV:s och de Zeladas avsikter

Det är inte helt lätt att veta vilka motiv som drev Clemens XIV och kardinal de Zelada. Clemens var ju den som upphävde jesuitorden 1773, och de Zelada hade varit hans förhandlare. Tydligen ville dessa båda män även modernisera botaniken. Sålunda verkar alltså motståndet mot Linné i Italien, åtminstone i början av 1770-talet, tvärt emot vad man tidigare har antagit, i första hand inte ha varit teologiskt, eftersom det ju var påven och en tongivande kardinal som låg bakom linneanismens införande, utan haft sin grund i den, som man ansåg, låga kvaliteten på den botaniska undervisningen som gjorde att man saknade förmåga att vilja ta till sig nya idéer. Avslöjande är frågan i Correia da Serras och Demestes brev av den 15 september 1773 hur det skulle vara möjligt att förändra de botaniska studierna, så länge de sittande professorerna var kvar. Motståndet mot Linné från den förstockade Marattis sida riskerade alltså till sist att helt underminera förtroendet för romersk vetenskap. Minasi, den nye professorn, ansågs däremot ha bättre kvalifikationer och kontakter, när det gällde att återupprätta den italienska botanikens ära. Sedan man gjort sig kvitt den gamle professorn var vägen öppen för den nya synen på botaniken i den vetenskapliga upplysningens anda.

I Correia da Serras och Demestes brev får vi också möjligen förklaringen till hur ryktet att Linnés böcker skulle ha förbjudits av påven kan ha uppkommit. Correia da Serra som ju är ett samtida vittne på plats i Rom och därmed bör vara väl informerad säger att Linnés sexualsystem fördömts ”som ett kätteri vid detta lärosäte” och ansetts vara helt utan värde av de mycket okunniga professorerna (*Systema sexuale, quod tamquam haeresim hoc in Lyceo proscriptum erat et ab ignarissimis professoribus flocci factum*). Man kan inte låta bli att leka med tanken att det är Correia da Serras och Demestes brev som är Linnés verkliga källa när det gäller uppgifterna i självbiografien att påven skulle ha förbjudit hans böcker. Brevet stämmer onekligen rätt bra med Linnés uppgifter.

Vi måste alltså konstatera att i själva verket var det professorerna i Rom och övriga Italien som inte accepterade Linnés system och att detta motstånd slutligen på ett eller annat sätt förstörades upp och utmålades som ett motstånd från påven själv. Förmodligen var det en eller flera lärare som av naturliga skäl tagit upp Linnés *Systema naturae* i sina föreläsningar, förkastat det och slutligen fördömt det.

Linnés mottagande av Correia da Serras brev

I detta sammanhang kan det vara intressant att veta hur Linné mottog sin unge beundrares hjälp. Vi vet genom ett brev från Correia da Serra av den 14 december 1773 att Linné den 9 november 1773 hade skrivit ett brev till honom, där han uttryckt sin stora förtjusning över Correia da Serras insats och kallat honom för den störste befrämjaren av botaniken (*Promotor summus Botanices*). Emellertid ber han Linné i klara ordalag att inte tilldela honom denna ära:

Jag skall visa Ditt brev för Hans Eminens Kardinalen, så snart jag träffar honom, även om den titel som Du givit mig, nämligen ”den störste befrämjaren av botaniken”, som Du välvilligt och utan anledning tilldelat mig och som jag ingalunda förtjänar, inte torde behaga honom. Ty äran för beskyddet är lönen för beskyddaren. För den sakens skull tillkommer den honom mera än mig, som inte har gjort någonting mera än genom att vänligt informera om saken anbefalla den ytterst ljuva vetenskapen åt honom. Om Du vill nämna något om denna sak i dina arbeten, bör Du därför ge honom och påven hela äran. Ty det vore högst löjligt att ge mig, en privatman, äran av vad Ditt eget namn och anseende och deras makt har åstadkommit och inför vilka min roll blott varit att informera. Du skall inte nämna mitt namn tillsammans med deras, ty då gör Du mig mer ont än gott, och Du förstör möjligheten för mig att driva större saker, som Du, som jag hoppas, kommer att få se.⁴²

Correia da Serra menar uppenbarligen att han kunde utöva stort inflytande, om han finge verka i det fördolda och låter därför beslutsfattarna ta hela äran. Kanske ville Correia da Serra förbli anonym för att inte stöta sig med sin lärare Maratti, eftersom han var den som såg till att Correia da Serra fick tillstånd från Clemens XVI att använda den påvliga örtaträdgården, *Orto dei simplici*.

Correia da Serras senare öden

Vi vet att Linné glädde sig mycket över att hans nya tankar slutligen även accepterats i Rom. Correia da Serra glädde sig i lika mån över att vara den som banade väg för Linné i Italien. Han avslutar sitt och Demestes brev av den 15 september 1773 med orden:

Men hur mycket jag gläder mig åt detta kan Du, lysande man, knappt föreställa Dig, när du ser att situationen snabbt har förändrats och hoppas på större framsteg. Jag önskar att jag får se något liknande i mitt hemland, så att, om en sådan kärlek till den ljuva vetenskapen, som jag hänförs av, kunde uppkomma, vore jag till och med villig att offra något av mitt liv för att kunna få se studiet av naturen, som hittills har försummats av mina portugisiska landsman, odlad av dem med den entusiasm som anstår ämnet. (*Ego autem, Vir illustrissime, quantum in his gaudeam vix credere potes mutatam tam cito rerum faciem intuens majoraque sperans. Oh utinam et in Patria mea talia videam, talis amor, quo in amabilem scientiam feror, ut, si fieri posset, et aliquid de vita demere contentus sim, ut Naturae studium a meis Lusitanis hucusque neglectum eo, quo par est ardore, ab ipsis excultum videre possim.*)

Men låt oss inte bara lämna Correia da Serra här åt sitt öde efter en så stor insats utan se vad som sedan hände i hans liv. År 1777 återvände Correia da Serra ånyo till Portugal och åtnjöt beskydd av franciskanbrodern Manuel da Cenáculo (1724–1814), som var den som hade inspirerat kung Josef Emanuels (1750–1777) premiärminister, markisen av Pombal (1699–1782), till att reformera undervisningsväsendet. År 1779 blev Correia da Serra inbjuden till hertigen av Alafos (1719–1804) i Lissabon. Båda verkade i upplysningstidens anda och kämpade för att införa nya vetenskaper till Portugal. Som ett resultat av detta samarbete grundades den portugisiska vetenskapsakademien samma år och Correia da Serra utsågs till dess ständige sekreterare. Han tilläts publicera dess skrifter utan censur, men råkade på grund av detta i ständiga konflikter, då skrifterna ofta hade ett implicit politiskt budskap. Correia da Serra fick slutligen fly till Frankrike, där han stannade till Peter III:s död 1786.

När Correia da Serra återvänt till Portugal sökte han upp sin gamle beskyddare Alafos. År 1788 blev Correia da Serra åter vetenskapsakademiens ständige sekreterare. Den 4 juli 1791 höll han ett lovtal till Benjamin Franklin, som liksom Correia da Serra var frimurare. Samma år skrev Correia da Serra ett brev till James Edward Smith, den förste presidenten för the Linnean Society i London, och gjorde honom till korresponderade ledamot. Correia da Serra betraktades emellertid med stor misstänksamhet i Portugal på grund av sina liberala tankar. Sedan han låtit en fransk girondist, läkaren Pierre-Marie-Auguste Broussonet, gömma sig på vetenskapsakademiens område, blev han en andra gång tvungen att gå i landsflykt 1795.

Den andra landsflykten gick till England. Här kom Correia da Serra att åtnjuta Sir Joseph Banks' beskydd och invaldes i the Royal Society. År 1797

utsågs Correia da Serra till sekreterare vid den portugisiska ambassaden i London. Sedan lång tid tillbaka rådde det emellertid en svår osämja mellan ambassadörens familj och Correia da Serras. Ambassadören hade nära relationer med inkvisitionen och Correia da Serra anklagades dessutom för att vara jude. Efter ett gräl med ambassadören var det dags för Correia da Serra att gå i landsflykt en tredje gång. År 1802 gick färden till Paris, där han stannade till 1812. Här blev han god vän med Marie Joseph Gilbert Motier, det vill säga markis de Lafayette, Alexander von Humboldt, Jussieu med flera. Han har själv vittnat varmt om den stimulerande och utvecklande franska miljön:

Here I found everything I could dream of in the remaining days of my life. The Jardin des Plantes has been enlarged, the Cabinet of Natural History has been nicely refurbished, and regarding the sciences, there is a wonderful library and twenty-three naturalists and intellectuals live like a family in buildings close to the Jardin des Plantes. Conversations, free lessons, objects to analyze, and new light thrown on scientific subjects are the rule every day.⁴³

När Portugal invaderades av franska trupper 1807 bröts alla diplomatiska relationer mellan de båda länderna. År 1811 beordrade Napoleon Correia da Serra att författa en skrift till förmån för den franska ockupationen av Portugal. Correia da Serra vägrade konsekvent. Följden blev att han måste fly till Philadelphia 1812. Correia da Serra skulle nu spela en stor roll när det gällde de politiska relationerna mellan Portugal och Amerika.⁴⁴ Den amerikanska kontinenten fängslade och trollband den nye besökaren och många resor företogs genom Virginia, Tennessee, Georgia och Carolina. Han besökte president Madison i Washington och 1813 även Thomas Jefferson i Monticello i Virginia. Med den senare blev han så god vän att ett av presidentens gästrum kallades "the Abbé's Room". 1816 utsågs Correia da Serra till portugisisk och brasiliansk ambassadör i Washington. År 1820 återvände han slutligen för gott till Portugal.

Avslutning

Kanske är det inte mer än på sin plats att Correia da Serra nu efter drygt 200 år äntligen får sitt rättmätiga erkännande för de insatser som han gjorde i sin ungdom för att främja linneanismens genomslag i Italien. Hela affären är ett strålande exempel på vilken stark ställning Linné vid den här tiden intog i den vetenskapliga världen. Till och med påven fick falla till föga för att den

romerska naturvetenskapen inte skulle betraktas som något ohjälpligt passé. Vetenskapshistorikern Thomas S. Kuhn skulle ha sagt att man befann sig i ett så sent stadium i utvecklingen av en vetenskaplig revolution, då genomslaget är så genomgående att det inte längre finns plats för dem som inte hängt med.⁴⁵

Appendix

*Correia da Serras och Jean Demestes brev till Linné
daterat Rom den 15 september 1773*

Joseph Corrèa et Serra et Joh[annes] Demeste
Carolo à Linnè S[alutem] P[lurimam] D[icunt].

Septem transacti sunt menses, a quo litteras tuas accepimus, nec in toto hoc temporis intervallo aliquid omisimus, quod neccessarium nobis visum sit ad exequenda tua mandata. Florulam Romanam compilavimus, minus nobis notas plantas diligentiori oculo indagavimus, observatiunculas nostras iteravimus, ne aliquis forte error eas pollueret, et in id toti fuimus, ut quae nobis aliqua attentione digna visa sunt, non solum describeremus, sed etiam et siccata specimina nobis compararemus, quibus, si aliquando inter tot rara cimelia, quae Museum tuum ornant, aliquem in remotiori angulo dare velis [sc. locum], curabimus, ut ad te pergant. Necesse tamen foret, ut indicares, cui dirigere haec debemus et quomodo.

Sed necesse est, ut tibi patefaciam quae mira fecit hac in urbe prior tua epistula; nova hinc naturali historiae epoca orta est, novus ab integro rerum ordo. Eminentissimo D[omi]no Cardinali de Zelada tuae litterae monstratae fuerunt, qui egregius hic Romae litterarum protector est. Hic maxime miratus est te in rebus Naturalibus Judicem optimum, maximum tam parvi pendere et quae hucusque de Romana hist[oria] naturali dicta sunt et Romanos ejus cultores et quasi a somno expergefactus cogitare coepit de his studiis in meliorem formam mutandis. Sed quomodo hoc possibile foret his professoribus extantibus? Consilium ergo coepit, ut amicissimum mihi et quem a teneris annis cognovi, Antonium Minasium Neopolitanum, de quo a Ferbero plura scire potes, huc a Pontifice vere maximo et quem tuae laudes plurime moverunt, ad Botanicam docendam successor Marattae assignaretur. Inde Marattae data requies et Minasio docendi cura tradita est; hinc evenit,

ut proximo ineunte anno scholastico tuum Systema sexuale, quod tamquam haeresim hoc in Lyceo proscriptum erat et ab ignarissimis professoribus flocci factum, primum in Romano Archigymnasio appareat. Iste D[omi]nus Cardinalis de Zelada Museum rerum naturalium colligere coepit. Et valde tuo nomini addictus est, et sperandum foret, quod Bonus Papa noster vellet Museum in Vaticana regia Naturae dicare, quod non difficile admodum foret et hist[oriae] naturali maxime proficuum. Scis enim, quo Pontificiae vires in Asia, Africa, America per Missionarios pertingant. Sed expectandum, ut, quae nunc Pontificem occupant, Jesuiticarum rerum agitationes transeant, et tunc tibi proponam, quae ad hoc peragendum mihi utilia videntur.

Ego autem, Vir illustrissime, quantum in his gaudeam vix credere potes mutata tam cito rerum faciem intuens majoraque sperans. Oh utinam et in Patria mea talia videam, talis amor, quo in amabilem scientiam feror, ut, si fieri posset, et aliquid de vita demere contentus sim, ut Naturae studium a meis Lusitanis hucusque neglectum eo, quo par est ardore, ab ipsis excultum videre possim.

Sed, ut ad observatiunculas nostras redeam, accipe, vir clarissime, haec qualiacunque, quae nunc tibi mittimus. In futurum majora mittere speramus. Ego, quantum in me est, faciam, praesertim cum in patria, Deo favente, rediero. Et tametsi aliis rebus animum necessario intendere debeam, tamen carissimum naturae studium nunquam deseram. Forsan et Dominus Demeste plura facere poterit, qui Medicinae operam dat. Major enim affinitas Medicinam inter et hist[oriam] naturalem quam cum legibus et Jurisprudentia. Dum in Italia fuerimus, quae hic observata velis, praecipe, et pronum ad tuas jussiones utriusque nostri animum videbis.⁴⁶

Dabam Romae 15 Septembris. 1773.

[översättning]

José Francisco Correia och⁴⁷ Serra och Jéan Demeste sänder Carl von Linné sin hälsning.

Sju månader har gått, sedan vi mottog Ditt brev, och under hela denna tid har vi inte underlåtit att göra något som har synt oss nödvändigt, när det gäller att utföra Dina uppdrag. Vi har sammanställt en liten romersk flora. Växter som vi inte känt till så väl har vi undersökt med större noggrannhet.

Vi har upprepat våra undersökningar, för att inte något fel skulle råka vanställa dem. Vi har ägnat största möda åt att inte bara beskriva utan också skaffa oss torkade exemplar av de växter som synt oss värda någon uppmärksamhet. Om Du någon gång vill ge plats åt dessa i något avlägset hörn av alla de sällsamma skatter som pryder Ditt museum, skall vi ombesörja att de kommer till Dig. Det skulle emellertid då vara nödvändigt att Du anger vem vi skall skicka dessa till och på vad sätt.

Men jag måste berätta för Dig vilka förunderliga ting Ditt senaste brev har åstadkommit här i Rom. Genom detta har en ny epok inom naturalhistorien inletts, en ny sakernas ordning.⁴⁸ Ditt brev visades för Hans Emimens Kardinal de Zelada, som är en framstående beskyddare här i Rom av litteratur och vetenskaper. Denne förundrade sig storligen över att Du, som är den störste och främste auktoriteten inom naturalhistorien, så lågt värderar både tidigare rön inom den romerska naturalhistorien och dess romerska företrädare, och liksom väckt ur en dröm började han tänka på att reformera de botaniska studierna. Men hur skulle detta vara möjligt, så länge de nuvarande professorerna var kvar? Alltså beslöt han att en mycket god vän till mig, som jag känt sedan späda år, nämligen Antonio Minasi från Neapel, som Ferber kan ge Dig mer information om, här av påven, i sanning den störste, vilken Ditt beröm har rört mycket, skulle utses till Marattis efterträdare som lärare i botanik.⁴⁹ Till följd härav har Maratti pensionerats och undervisningen har tagits över av Minasi. Sålunda har det nu blivit så att nästa akademiska år kommer Ditt sexualsystem, vilket fördömts som ett kätteri vid detta lärosäte och ansetts vara helt utan värde av de mycket okunniga professorerna, för första gången att presenteras vid universitetet i Rom. Kardinal de Zelada har själv börjat skapa ett naturalhistoriskt museum. Han är mycket tillgiven Ditt namn. Man torde våga hoppas att vår gode påve inviger ett museum i Vatikanen till Naturen, vilket inte skulle vara alltför svårt och till stor nytta för naturalhistorien. Ty Du vet hur långt påvens makt sträcker sig i Asien, Afrika och Amerika genom missionärerna. Man kan förvänta sig att de ärenden som nu sysselsätter påven, nämligen handläggningen av frågan om jesuiterna, skall få ett slut, och då skall jag föreslå Dig vad som syns mig lämpligt att göra.

Men hur mycket jag gläder mig åt detta kan Du, lysande man, knappt föreställa Dig, när du ser att situationen snabbt har förändrats och hoppas på större framsteg. Jag önskar att jag får se något liknande i mitt hemland, så att, om en sådan kärlek till den ljuva vetenskapen, som jag hänförs av, kunde uppkomma, vore jag till och med villig att offra något av mitt liv för att

kunna få se studiet av naturen, som hittills har försummats av mina portugisiska landsman, odlat av dem med den entusiasm som anstår ämnet.

För att nu återvända till våra observationer, så mottag, lysande man, dessa sådana som de är som vi nu sänder Dig. Vi hoppas kunna skicka större upptäckter i framtiden. Såvitt det kommer an på mig, skall jag göra mitt yttersta i synnerhet, när jag, om Gud vill, återvänder till mitt hemland. Fastän jag måste ägna mig åt andra saker, skall jag aldrig överge det älskade studiet av naturen. Kanske kan även Demeste, som ägnar sig åt medicin, göra mera. Ty medicinen är mer besläktad med naturalhistorien än med lagarna och juridiken. Befall, så länge vi är i Italien, vad Du vill att vi skall undersöka och Du skall finna oss båda beredda att utföra Dina önskingar.

Rom den 15 september 1773.

Noter

Jag vill varmt tacka FD Lars Jonsson, botanisk faktagranskare i *Projekt Linnékorrespondensen*, som har bistått mig med värdefulla synpunkter.

¹ Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år*, I (Stockholm, 2000), 290.

² "Relinque argumenta, propter quae cum Theologis tibi res fieri potest! Homines ubivis terrarum maxime timendi, qu[u]m soleant male intellecta *per falsas consequentias* in pravum sensum detorquere. Considera, quae Wolffio, Celeberrimo Praeceptorio meo, quondam evenere. *Consequentiaris* appellat, qui sibi maximum fastidium creavere" (Rathgeb till Linné, Venedig den 13 september 1748 n.s., Linnean Society, XII, 125–126). De linneanska breven på latin citeras enligt min utgåva på nätet, <http://linnaeus.c18.net/>. För *consequentiaris*, se Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae* (Hildesheim, 1970).

³ Se Ann-Mari Jönsson, "Odium botanicorum. The polemics between Carl Linnaeus and Johann Georg Siegesbeck", i Arne Jönsson & Anders Piltz (red.), *Språkets speglingar. Festskrift till Birger Bergh* (Lund, 2000), 555–566.

⁴ Carl Linnaeus, *Specimen academicum de curiositate naturali, quod [...] sub praesidio [...] Ca-*

rolis Linnaei [...] publicae curiosorum censurae [...] submittit Olaus Söderberg ad diem XXX junii MDCCXLVIII (Stockholm, 1748).

⁵ Arvid Ahnfelt, *Carl von Linnés lefnadsminnen tecknade af honom sjelf med tillägg efter tryckta och otryckta källor* (Stockholm, 2004), 87–92.

⁶ *Vita Caroli Linnaei. Carl von Linnés självbiografier*, utg. Elis Malmeström & Arvid Hjalmar Ugglå (Uppsala, 1957), 79.

⁷ "Quod autem ad illam [sc. dissertationem] attinet, quam de *Curiositate naturali* inscripsisti, ut morem tibi gererem Trium Theologorum, qui in hac urbe magni nominis habentur, de ea sententiam exquisivi. Tu ipse ex his adjectis tribus schedulis sub No. 1, 2, 3, quae mihi rescripserunt, uberius accipe, et quamvis duo eorundem paucissima aliqua notarint, quae minus doctis offensionem esse possint, convenere tamen omnes nihil in eadem invenisse, quod aut pietati in Deum aut Christianae Religionis praeceptis adversetur. Hinc est, quod mihi etiam valde placeat, quod in Scheda No. 2, quae insignis Theologi est ex Ordine Sancti Francisci, sub junctum: *Nihil offensionis legentibus creare posse videntur, legentibus, inquam, non quibuscunque, sed in hujusmodi rebus exercitatis*" (Rathgeb till Linné, Venedig den 13 september 1748 n.s.,

Linnean Society, XII, 125–126). Linnés brev till Rathgeb är förkomna.

⁸ *Nordisk familjebok* (1885), 9, 1423; *Linné. Lefnadsteckning* (Stockholm, 1903), II, 276 f.

⁹ *Gardening report*, www.torontofreepress.com/archives/2003/porter092903.htm.

¹⁰ J. M. de Bujanda, *Index librorum prohibitorum 1600–1966* (Montreal, 2002), uppger, 16, i "the Guide to the user": "The present catalogue records all books placed on the Roman index from 1600 until it was discontinued in 1966". Linné borde alltså ha varit nämnd här, om det ligger någon sanning i att hans böcker förbjudits av katolska kyrkan. Inte heller finns Linné upptagen i Rome, Church of, *Index librorum prohibitorum*. *Ss. mi. D.N. Pii Pp. XII iussu editus anno MDCCCXCVIII* (Vatican City, 1948) eller i *Index librorum prohibitorum sanctissimi domini nostri pontificis maximi jussu recognitus, atque editus. Editio postrema ceteris ornatio cum additamentis* (Rome, 1761). Det senare arbetet inkluderar dessutom ett "Novissima appendix ab anno 1758, usque ad diem primam mensis Septembris 1760", 230–232, vilket alltså bör täcka den period som skulle vara aktuell för Linnés del. Om man läser artikeln om Linné av M. A. Brown i *New Catholic Encyclopedia* VIII (New York & London, 1967), finns det inte heller här någon uppgift om att någon av Linnés böcker skulle ha förbjudits av Vatikanen. Slutligen förtjänar det att nämnas att Franz A. Stafleu, *Linnaeus and the Linnaeans. The spreading of their ideas in systematic botany, 1735–1789* (Utrecht, 1971), 300, 305, noga redogör för naturfilosofen Georges Louis Leclercq de Buffons (1707–1788) sammanstötningar med de franska jesuiterna vid Faculté de Théologie de Paris efter publicerandet av *Histoire naturelle* (1749), men omnämner inte några teologiska konflikter i Linnés fall.

¹¹ *Vita Caroli Linnaei*, 133.

¹² Mina uppgifter om Correia da Serras liv och leverne bygger på deras arbete, "The Portuguese naturalist Correia da Serra (1751–1823) and his impact on early nineteenth-century botany", *Journal of the History of Biology* 2001, 34, 353–393.

¹³ Lucia C. Stanton, "The Abbé Correia (1750–1823) and Jefferson", <http://www.monticello.org/reports/people/correia.html>.

¹⁴ Se *Dizionario biografico degli Italiani* (1999), 53, 148–153.

¹⁵ Ferber hade försvarat en avhandling under Linnés presidium 1763. Han blev sedermera professor i kemi i Mitau (1774–1783) och professor i mineralogi i S:t Petersburg (1783–1786). Han dog i Bern. Se Sven-Erik Sander-mann Olsen, *Bibliographia. Discipuli Linnaei. Bibliographies of the 331 Pupils of Linnaeus* (Copenhagen, 1997), 128–131; Demeste kom att verka som kemist och militärläkare i Liège. Han har skrivit ett stort arbete om naturalhistoria, *Lettres au docteur Bernard* (Paris, 1779). Se *Biographie Nationale* (1876), 518 f., och Michael Teague, *Abade José Correia da Serra, Documentos do seu Arquivo [1751–1795]* (Lissabon, 1997), 85.

¹⁶ Linnean Society, III, 93.

¹⁷ Se Ferber till Linné, Regensburg den 26 augusti 1772. *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné*, utg. Thore Magnus Fries, Johan Magnus Hulth & Arvid Hjalmar Uggla. Afdelning I: 1–8, Afdelning II: 1–2 (Stockholm, 1907–1943), I: 6, 75.

¹⁸ Linnean Society, III, 93, III, 94–95 och III, 96–97. Början av brevet, III, 94–95, är skrivet tillsammans med Demeste. Utkastet till ett brev till Linné är skrivet i Serpa 1777 och finns i Arquivo Nacional da Torre do Tombo i Lissabon, Manuscritos de Correia da Serra, A 45; här diskuteras likheterna mellan olika specimina på den portugisiska kusten och den italienska kusten vid Liguria.

¹⁹ Linnean Society, III, 94–95. Det finns även ett separat brev till Linné från Demeste daterat Rom den 15 september 1773 n.s., Linnean Society, III, 220–221, med olika observationer om växter och djur.

²⁰ Se *Enciclopedia Italiana* (1937–1915), 35, 915.

²¹ Philip Caraman, *University of the Nations. The Story of the Gregorian University with its Associated Institutes, the Biblical and Oriental 1551–1962* (New York, 1981).

²² Se Ricardo Garcia-Villoslada, *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Campagna di Gesù (1773)* (Rome,

1994), "Elenco dei Professori", 331.

²³ Se Sandermann Olsen, 77 f.

²⁴ *Bref och skrivelser*, I:3, 241.

²⁵ Se Sandermann Olsen, 23.

²⁶ Sc. *Romulea*. I sitt brev till Linné daterat Leiden den 3 november 1761 n.s., Linnean Society, XIII, 330–331, frågar David van Royen (1727–1799), professor i botanik i Leiden, om några växter av familjen *Iridaceae*. En växt kallas för *Ixia bulbocodium* L. Senare kommer denna art att bli förd till ett släkte som beskrivits av Maratti 1772 som *Romulea*. Se Maratti, *Plantarum Romuleae et Saturniae [...] notas describit [...] Maratti*, 13 (Rom, 1772).

²⁷ *Bref och skrifvelse*, I:3, 55.

²⁸ Frans A. Stafleu & Richard S. Cowan, *Taxonomic literature* (Utrecht, 1976–1988), III, 284 f.

²⁹ *Flora Romana D. Joannis Francisci Maratti Abbatis Vallumbrosiani. Opus Postumum nunc primum in lucem editum* I–II (Rom, 1832).

³⁰ *Bref och skrivelser*, I:6, 75.

³¹ Den tidigare nämnde Antonio Genovesi.

³² *Bref och skrifvelse*, I:3, 245, n. 14.

³³ Minasis brev till Linné har förkommit; *Bref och skrivelser*, I:3, 244.

³⁴ Stafleu & Cowan, *Taxonomic literature*.

³⁵ "Faciám certe pro viribus meis cuncta, sed non satis conquerendum est in hac regione, quae caelo tam benigno et gleba gaudet tam foecunda ad producenda, alenda et maturanda varia plantarum genera, jucundissimum Botanices studium vix unum aut alterum sui amatorum repperire, fautorem autem prorsus neminem. Et hoc de Italia tota dictum volo, id quod exinde etiam patet, quod rariores sunt libri, qui hac de materia hic comparent. Nam ubi potentes deficiunt, qui sumptus suppedient et praemiis accendant ingenia, ibi necesse est, ut studia vilescant, praesertim studium Botanicum, quod non sine impensis maximis cum fructu pertractari non potest" (Rathgeb till Linné, Venedig den 14 juli n.s., Linnean Society, XII, 111–112).

³⁶ Sesler (d. 1785), läkare i Venedig. Se *Bref och skrifvelse*, I:3, 67, n. 4; Grisellini (1717–1783), kartograf, journalist och naturalist. Han grundade bl.a. *Giornale d'Italia di Agricoltura*.

³⁷ "Hoc ferre nequeo, quod iam quivis sibi summat nova genera constituere, quod summis in re Botanica Viris reservatum esse debet. Nihil dicere de Manetto! Sed quis aequo animo ferat Seslerum cum sua Vitaliana, Griselinum cum sua Baillouviana. Bone Deus! Homines flocci, nauci, quos neque in hac urbe quis cognoscit eo audaciae processisse. Griselinus saepius excitatus, ut de hoc suo novo genere plantam ferret, quam Tibi mitterem, centies promisit. Numquam promissis stetit. Dubito eamdem ab ipso unquam visam fuisse, quem in aliis rebus multis mendacissimum esse inveni" (Rathgeb till Linné, Venedig den 24 september 1751 n.s., Linnean Society, XII, 160–161).

³⁸ Antonio Turra (1730–1796), italiensk botanist, mineralog och läkare i Vicenza, omnämner i ett brev till Linné av den 28 november 1769 n.s., Linnean Society, XV, 428–429, att professor Marsili i Padua inte förtjänar professors namn. Turra avser här Giovanni Marsili (1727–1794), professor i botanik i Padua och föreståndare för den botaniska trädgården. Se Stafleu & Cowan, *Taxonomic literature*, III, 311 och VI, 551 f.

³⁹ "Commovetur animus vehementer, dum considero, quod Professor Patavinus vix absolutis viginti quinque lectionibus publicis, quae duodecima Junii finiunt, per reliquam aestatem alio secedit commodis suis inserviens, hortum etiam pauperrimum linquens hortulano inexpertissimo. Non illum pudet plantas multas alere, quarum neque nomina recte se habent. Ab eodem proximo elapso vere huc semina missa amico cuidam a planta, ut ipse scripsit, *Chia* collecta. Hoc nomine nunquam genus plantae insignitum. Ipse de eadem interrogatus [*sic*] mihi respondit semina sibi hoc nomine missa. Bone Deus, ita negligens quis esse potest, ut plantas alat, quas neque de nomine cognovit. Volui in horto ipso plantam conspicer. Deprehendi *Salviae* specimen esse, et ni fallor, illam, quam olim *Horminum Sylvestre Salvifolium minus* C[asparus] B[auhinus] P[inace], Park[insonius] et Rajus dixerunt aut quam Herm[annus] in Hort[o] Lugd[uni] Bat[avorum] *Horminum pratense foliis serratis, floribus dilute coeruleis omnium minimis*" (Rathgeb till Linné, Venedig den 24 september 1751 n.s., Linnean Society, XII, 160–161).

⁴⁰ "Ipse autem Manettus Rex habetur, sed inter coecos etiam luscus Rex [...] De Niccolinia eum illico admonui iampridem a Te Prasium dictam fuisse. Quod autem crediderit Te ex Genista Spartium ex Spartio Genistam fecisse, in caussa esse suspicor ipsum solummodo *Genera Tua edit*. Il inspexisse, ubi § 690 Spartium Genista Tourneff[ortii] & § 691 *Genista* Spartium Tourneff[ortii] legitur, hic forte existimans Te omnes species Genistae Tournefortii ad Genus *Spartium* retulisse, quum tamen Genista tinctorica etiam Te auctore Genista remansit, de qua re Hortus Tuus Cliffortianus eum meliora edocuisse" (Rathgeb till Linné den 24 september 1751 n.s., Linnean Society, XII, 160–161).

⁴¹ Rathgeb till Linné, Venedig den 5 juni 1750 n.s., Linnean Society, XII, 151–152.

⁴² "Tuam monstrabo epistulam Eminentissimo Domino Cardinali, quam primum videre potero, etiamsi Promotoris summi Botanices titulus, quem mihi benigne et gratis largitus es, et quem minime mereor, ipsi placere non debeat; nam protectionis gloria ipsi protegendi pretium est. Quamobrem plus ipsi convenit quam mihi, qui nihil aliud feci quam familiari insinuatione amabilissimam scientiam ei commendare. Itaque, si aliquid de hac re in tuis operibus dicere velis, omnia ipsi et Pontifici referre [*sic*], nam perridiculum foret mihi privato viro tribuere, quae tuum nomen et auctoritas eorumque potestas fecit, et in quibus simplicis insinuatoris functus sum munere, nec meum nomen ipsius associare, plus enim mali quam boni mihi fece-

ris, et viam intercides majora insinuandi, ut spero, videbis" (Linnean Society, III, 96–97).

⁴³ Simões, Carneiro & Diogo 2001, 370 f.

⁴⁴ Se Léon Bourdon, *José Corrêa da Serra. Ambassadeur du Royaume-Uni de Portugal et Brasil a Washington. 1816–1820* (Lissabon, 1975).

⁴⁵ Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2:a uppl. (Chicago, IL, 1970), 144–159.

⁴⁶ Editionsprinciper: Brevet har återgivits enligt originalet. Modern interpunktion har dock genomförts. Text inom rak klammer [] är mina egna upplösningar av förkortningar eller förtydliganden till texten.

⁴⁷ I sina botaniska observationer, som finns nedskrivna i ett postscriptum till brevet, omtalar Correia da Serra att Linné skrivit hans namn så att det kunde tros att det handlade om två personer. Hans namn skrives *Correia et Serra* enligt portugisisk tradition med dubbla familjenamn. För att det inte skall bli något missförstånd föreslår han att Linné enligt europeisk sed adresserar sina brev till *Corrêa da Serra* ([...] in tua epistula scripseras *Josepho Corrêa & Serra tamquam duplici homini, sed una idemque persona est, et de more gentis Lusitanicae cognomen familiae duplex. Idcirco, ut confusio nulla fiat, scribere possis Corrêa de Serra more aliarum Europaeorum gentium*).

⁴⁸ Se min inled.

⁴⁹ Påven Clemens XIV; se min inled.

Summary:

Linnaeus and the Pope

About Correia da Serra, an altogether Forgotten Link in Linnaeus's Scientific Revolution.

By Ann-Mari Jönsson

In one of his autobiographies, Linnaeus writes that the Pope had forbidden his works in the papal countries and that teaching according to his system was not allowed until 1773. This information has then been passed on in somewhat different versions, for example, by Ewald Ährling, Magnus Fries and recently by Wes Porter. The present article examines the grounds for this information and the sort of prohibition that can be meant. In any event,

it can be established that Linnaeus's works are not listed in any edition of the *Index librorum prohibitorum*, and they are not to be found in any other literature on forbidden books.

The solution to the problem seems to appear when we read a previously unpublished letter to Linnaeus dated 15 September 1773 (Linnean Society, III, 94–95) from two of his young supporters, the Portuguese Correia da Serra (1751–1823), later an important explorer and influential diplomat, and his Belgian friend, Jéan Demeste (1744–1783). According to this letter Correia da Serra contacted Cardinal Francesco Saverio de Zelada (1717–1801) and told him about Linnaeus's opinion of the low standard of research in Rome. De Zelada was strongly influenced by Linnaeus's criticism and decided to reform the study of botany. Giovanni Francesco Maratti (1723–1777), who was the professor of botany at the time, was granted a pension and replaced by a young lion, Antonio Minasi (1736–1806), who was a disciple of Antonio Genovesi (1712–1769), a leading representative of the Italian enlightenment. Minasi was instructed to teach according to Linnaeus's sexual system the following year.

There is no reason to believe that the resistance to Linnaeus had any theological or more philosophical grounds. In fact the real reason seems to have been nothing but pure academic inertia. Finally, even the Pope had to yield to Linnaeus's greatness in order that Italian science should not be considered hopelessly out of date. The whole story shows in a splendid way the position Linnaeus had in the European consciousness. The historian of science, Thomas S. Kuhn, would have said that we were at that stage in the development of a scientific revolution, when the penetration of a new idea is so all-pervading that there is no room for those who do not accept it.

Författarens adress:

Doc. Ann-Mari Jönsson, Linnékorrespondensen, Slottet, ing. H0, 752 37 Uppsala. E-post: ann-mari.jonsson@evolmuseum.uu.se

INGVAR SVANBERG

En folklig lek med växter

Kämpar (Plantago media) i Linnés Skånska resa

Att barn skapar leksaker och lekar med växter och växtdelar har givetvis gamla anor även i Sverige och utgör en fascinerande del av vad som numera brukar kallas det biologiska kulturarvet. Linné ger här och var en del uppgifter om sådana lekar, exempelvis i dagboksanteckningarna från den lappländska resan 1732 och i *Flora lapponica* (1737), där han bland annat förmedlar en del samiska traditioner, men också sådant som han förmodligen själv upplevt under sin barndom. Han berättar exempelvis i *Flora lapponica* att pojkar i Småland brukade sammanbinda sävstrån (*Schoenoplectus lacustris*) till knippen som sedan användes vid simträning. Denna användning av säv som simdynor finns belagd redan från antikens Rom vid tiden för vår tideräknings början, den omnämns och avbildas av Olaus Magnus 1555 och ännu strax efter andra världskriget kunde Nordiska museet med filmkamerans hjälp dokumentera denna användning i Sydsverige.¹

På andra ställen kan vi indirekt, via de folkliga växtnamn som Linné dokumenterade, sluta oss till att växterna användes i folkliga lekar. Vid Måns-
torp ryttarbställe i Oxie härad, Skåne, noterade Linné den 19 juni 1749 en rad lokala växtnamn, däribland *kämpar* för *Plantago media*. Det är en folklig benämning som rymmer en etnobiologisk dimension och kräver sin förklaring.²

Folkliga växtnamn som etnobiologiskt källmaterial

Folkliga växtbenämningar återspeglar hur människan betraktat, uppfattat eller nyttjat växter i sin omgivning, och utgör därför inte bara för den språk-historiskt orienterade växtnamnsforskningen utan också för etnobiologin ett viktigt källmaterial. Det folkliga växtnamnskicket ger oss många gånger bättre än andra källor konkreta inblickar i det samspel som råder mellan människor och floran i en given miljö.

Sten-Bertil Vide konstaterar att det finns strödda belägg för växtnamnet *kämpar* från olika håll i Skåne. Publicerade samlingar och upptecknings-



Så här tänkte sig Carl Larsson den unge Carl Linnaeus bland växter. Gravyr av I. Falander ur Herman Säterbergs Blomsterkonungen. Bilder ur Linnés lif (1879).

materialet har en rad ensartade eller likartade benämningar för *Plantago media*. I litteraturen finns namnet *kampegräs* belagt 1642, 1685 och 1694. Samzelius anger *kampegräs* från Närke 1758, medan Liljeblad 1792 har *slåsskämpar*. Nedtecknade folkliga namn, vanligen i pluralis, för arten är exempelvis *kämpar* i Västmanland, *slåsskämpar* i Dalarna och Västmanland samt ifrån Rättvik i Dalarna och ifrån Uppland uppges *slagskämpar*. Från Stjärntorp i Östergötland föreligger också *skraddardräng*, vilket väl säkert associerar till bråkstake eller kämpe. Det samma gör *knektar* i Östergötland.³

Kamplek

För att närmare förklara dessa namn på den växt vi idag med ett sentida floraboksnamn benämner rödkämpar (*Plantago media*) är vi hänvisade till andra källor. Namnen är nämligen förknippade med en folklig lek som säkert har sina rötter i en mycket gammal tradition. Hur leken gick till ger biologen – bland annat var han en framstående herpetolog – Lars Gabriel Andersson vissa underrättelser om i sina barndomsminnen från prästgården i Vagnhärad från det tidiga 1870-talet. Enligt tidens sed i borgerliga hem hade Lars Gabriel ganska liten kontakt med sin far, präst i socknen:

Ett alldeles särskilt minne har jag att han en gång låg med oss i gröngräset och lärde oss att använda kämparna (*Plantago media*) att strida med. Det var något så sällsynt, att det präglade så djupt in sig i pojkhjärnan, att jag ännu efter 75 år kan se platsen, där vi lågo och kämpade.⁴

Vad Lars Gabriel Andersson mindes från sin barndom, och som givit växten dess traditionella namn, är en spridd folklig lek, inte bara i Sverige, utan även i hela Europa. På sina håll har man också använt svartkämpar (*Plantago lanceolata*) för samma lek. Utförligare är Richard Dybeck i sin beskrivning från 1845 av hur man använde *kampeggräset*, som han kallade det:

De tvenne kämparne taga i venstra händerna hvardera ett lika stort antal stänglar med sina blomax (20 eller 30) och slå med högra handen hvarandras stänglar, en och en i sender, emot hvarandra. Så snart en stängel förlorat sitt ax, som gemenligen sker vid tredje eller fjerde slaget, bortkastas den. Den, hvilken, då den ena förlorat alla sina stänglars ax, har ett eller flere sådane i behåll, blir den segrande. Att leken fordrar en viss skicklighet, kan icke nekas. Det är vanligt, att man vid densamma *håller* om något.⁵

Lekens benämningar kan återspegla geo- och maktpolitiska förhållanden. Ifrån Sollefteå uppges *mon å fade* ('mor och far?'), på Åland kallades leken *ryssar och turkar*, på Bornholm och Fyn *munkas*, *kjæmpa* och *slå munke*, medan man i Hedmark i Norge kallade den *slå svenske*. Leken är fortfarande känd i Sverige, åtminstone bland lite äldre personer som minns den från sin barndom. En annan lek är att dra med kämpar genom att göra två ringar av stjälkarna och fästa i varandra. Den vars skaft går av förlorar kampen.⁶

Växten är alltså känd under namn som *kampe*, *kæmpe* och *kämpar* i hela Skandinavien. Likaså är den folkliga leken där två kämpande personer slår

med ett knippe stänglar i handen till dess den ena förlorat sina ax utbredd. Att leken är gammal framgår av det faktum att den är spridd inte bara i Danmark och Norge utan också i övriga nordvästra Europa. Växtnamnet *kemper* för arten finns för övrigt belagt i en dansk handskrift från omkring 1450 och den skotska *kemps* går uppenbarligen tillbaka på norrönt, alltså vikingatida, mål. Vi har alltså här direkta indikationer på att leken är känd sedan tusen år tillbaka. Ifrån engelskspråkigt område, där det oftast rörde sig om den närbesläktade *Plantago lanceolata*, uppges att leken kallades *blackmen*, *Carl dod-dies*, *cooks and hens*, *fighting cocks*, *hard heads*, *kings*, *knights*, *soldiers*, *soldier's tappie* och *swords and spears*. I kymriskspråkiga delar av Wales är leken känd under namn som *ceilogod* 'tuppar' och *taid a nan* 'farfar och farmor'.⁷

Det är förövrigt inte bara *Plantago media* och *Plantago lanceolata* som använts för denna kamplek. Även andra örter med långstjälkade blomsterstänger har begagnats för samma ändamål. I Trelleborgstrakten kallade man strandtrift (*Armeria maritima*) för *slåsskämpe* och enligt Sten-Bertil Vide har den "tydligen använts av barn i en lek, där de två deltagarna har var sin blomma och försöker slå 'huvudet' av motståndarens". Denna lek är i övrigt väl känd också från Danmark, i synnerhet från Jylland där strandtrift kallats *kæmpe(r)* och *kæmperblomst*. Hugo Pipping beskriver en liknande lek kallad *rivaler* med gräset *Phleum pratense* som av gammalt kallats *kampegräs*. Leken nämns också av Elias Fries, som menade att det var en i södra Sverige vanlig folklek att fåktas med flenkämpe (*Phleum phleoides*): "Då båda kämparna togo hvar sin knippa af phleistrån [...] och slå mot hvarandra. Den som först afslagit alla den andres, blir den segrande". Från mellersta Europa uppges att samma lek utförs med lomme (*Capsella bursa-pastoris*).⁸

Övriga traditioner

Slutligen några ord om andra biokulturella domäner som uppstått i mötet mellan människan och *Plantago media* i Sverige. Vi kan notera att andra folkliga benämningar på *Plantago media* är *strätter* i övre Dalarna och *mus-rumpa* i Jämtland. Från Dalarna föreligger en rad olika namn. I Nås har den kallats *dimjon*, i Mora *karl* samt i Lima och Transtrand *vitknapper*. På Gotland kallades den *matrans* och i Härjedalen var den känd under namnet *mattes*. Dessa benämningar syftar i allmänhet på växtens utseende.⁹

På sina håll i Europa och Sydvästasien har arten använts som medicinalväxt. Linné noterade att rödkämpar också nyttjades i folkmedicin. I ett

manus rörande Dalarnas flora heter det att ”kiäringar gifwa 3 rötter in pulviserade med win och därmed säkert drifwa bort frossa”. Från Mörkö i Södermanland skriver C. U. Ekström att den av allmogen nyttjades på samma sätt som groblad ”till särs renande och läkande”. Enligt en uppgift från Gotland kokades frukten av rödkämpar i mjölk och denna dekokt användes såsom botemedel mot magplågor.¹⁰

Det kan noteras att den på en del håll haft samma namn som grobladet (*Plantago major*). Från västmanländska Hällefors anges *groblacka*, från småländska Drev *groblad* och *plåsterblad* samt från västgötska Göteve *läkblad*. De torde också ge en fingervisning om att bladen lokalt kommit till användning på samma sätt som den i folklig medicin mera kända och använda *Plantago major*.¹¹

Noter

¹ Ingvar Svanberg, *Människor och växter: svensk folklig botanik från "ag" till "örtbad"* (Stockholm, 1998), 296 f.; dens. "Samisk etnobiologi", i I. Svanberg & H. Tunón (red.), *Samisk etnobiologi: människor, djur och växter i norr* (Nora, 2000), 54 f., samt dens. "Linné som etnobiolog", i *Så varför reser Linné? Perspektiv på Iter lapponicum 1732* (Umeå, under utgivning).

² Se Carl Linnaeus, *Skånska resa på höga öfverhetens befallning förrättad år 1749* (Stockholm, 1751), 211. Växtnamnen har tidigare kommenterats av Sten-Bertil Vide, "De provinsiella växtnamnen i Linnés skånska resa", *SLÅ* 1962, 46–54 och Sigurd Fries, "De folkliga växtnamnen i Linnés skrifter" som ingår i dennes *Svenska växtnamn i riksspråk och dialekt* (Umeå, 1975), 65–107.

³ Vide 1962, 49; Aug. Lyttkens, *Om svenska ogräs, deras förekomst och utbredning* (Norrköping, 1885), 49; Aug. Lyttkens, *Svenska växtnamn* (Stockholm, 1904–15), 186, 1540; Elias Fries, *Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen* (Stockholm, 1880), 168; Olof Bromelius, *Chlorus gothica* (Göteborg, 1694), 85; Abraham Samzelius, *Flora nericiensis* (Örebro, 1971), 28; C. H. Nyman, *Utkast till svenska växternas naturhistoria eller Sveriges fanerogamer* 1 (Örebro, 1867), 201; Olof Östergren, *Nusvensk ordbok* 3 (Stockholm, 1931), 1423; P. A. Wiström, "Växtnamn på folkspråket i Dalarne", *Landtbrukstidskrift för Dalarne* 1907, 27; Språk-

och folkminnesinstitutet, Dialekt- och folkminnesarkivet: uppteckningar ULMA 22:13 (Sm.); ULMA 25:68; ULMA 92:51 (Sm.); ULMA 490 (Ödeshög, Ögl.).

⁴ Lars Gabriel Andersson, *Prästgårdsminnen från Vagnhärad och Brännkyrka* (Stockholm, 1957), 188.

⁵ Richard Dybeck, "Blommor ur en Svensk Örtretrantz", *Runa: Antiquarisk tidskrift* 1845, 54.

⁶ Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt- och folkminnesarkivet: uppteckningar: ULMA 95:8; Ove Arbo Høeg, "Jonsokgras, *Plantago lanceolata*", *Det kongelige norske videnskabers selskab Forhandlinger* 13, nr 39 (1941), 157; V. J. Brøndegaard, "Danske børnelege med blomster og andre plantedele", *Sprog og Kultur* 21 (1962), 50 f.; Hugo Pipping, "Växtnamnet *kampe*", i *Svenska studier tillägnade Gustaf Cederschiöld den 25 juni 1914* (Lund, 1914), 142; Nils Legranäs, "Växtförteckning på dialekt", i Tapp John-Erik Pettersson (red.), *Mora: Ur Mora, Sollerö, Venjans och Vämhus socknars historia* 1 (Mora, 1984), 76 f.; J. Ivar Liro, *Åländska växtnamn* (Helsingfors, 1915), 25; V. E. V. Wessman, *Lekar och spel. Finlands svenska folkdiktning* 8 (Helsingfors, 1962), 109; Gösta Olsson, *Lek med växter* (Stockholm, 1985), 40 f.

⁷ Axel Lange, *Fynska plantenavne og folkeminder*

om planter (Espe, 1932), 115; V. J. Brøndegaard, *Folk og flora: dansk etnobotanik* 4 (København, 1970), 68, 75; V. J. Brøndegaard, "Flora militaris", *Krigshistorisk tidsskrift* 7 (1971), 52; Johan Lange, *Ordbog over Danmarks plantearter* 1 (København, 1959), 123; F. C. Schübel, *Viridarium Norvegicum* 1 (Christiania, 1885), 603; Ove Arbo Høeg, *Planter og tradition* (Oslo, 1964), 504 f.; Iona Opie & Peter Opie, *Children's Games in Street and Playground* (London, 1969), 226; Geoffrey Giegson, *The Englishman's Flora* (London, 1987), 334 f.; Roy Vickery, *A Dictionary of Plant-Lore* (Oxford, 1995), 311 f.

⁸ Sten-Bertil Vide, *Sydsvenska växtnamn* (Lund, 1966), 269; Johan Lange, *Ordbog over Danmarks plantearter* 2 (København, 1960), 273; Hugo Pipping 1914, 143 f.; Elias Fries, *Botaniska utflygter* 3 (Stockholm, 1864), 234 f.; B. Wartmann, *Beträge zur St. Gallischen Volksbotanik* (St. Gallen, 1874), 19.

⁹ Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt- och

folkminnesarkivet: uppteckningar: ULMA 197: 5; ULMA 489 (Näskott, Jtl.); ULMA 8703 (Mora, Dlr.); Herbert Gustavson, *Gotländska växtnamn* (Visby, 1947), 6; Erik Modin, "Växtnamn samt folkliga bruk och föreställningar rörande växter i Härjedalen", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 1911, 712; C. G. Färje, *Transtrands flora* (Malung, 1961), 110; Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå: *växtnamnsregistret*; Institutionen för nordiska språk, Umeå universitet: Diabas. Tack till Lars-Erik Edlund som tillhandahållit material ur Diabas.

¹⁰ Timothy Johnson, *CRC Ethnobotany Desk Reference* (Boca Raton, 1999), 637; Valer Butură, *Enciclopedia de etnobotanică românească* (București, 1979), 179; Carl von Linné, *Flora dalecarlica* (Örebro, 1873), 7; C. U. Ekström, *Beskrifning öfver Mörkö socken i Södermanland* (Stockholm, 1828), 120.

¹¹ Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå: *växtnamnsregistret*; Institutionen för nordiska språk, Umeå universitet: Diabas.

Summary:

A Children's Game with Plants

Plantago media in Linnaeus Itinerary from Skåne

By Ingvar Svanberg

Traditional plant names are important sources for ethnobiological research. They reflect how plants were viewed, regarded and utilized by the local people. In his travelogue from the southernmost Swedish province Skåne Carl Linnaeus recorded in 1749 the plant name *kämpar* (fighters) for hoary plantain (*Plantago media*). The name indicates a wide spread children's game with the flower stems of the species. It is probably a very old game, known not only in Sweden and other Scandinavian countries, but also from the British Isles, although the closely related ribwort plantain (*Plantago lanceolata*) that were used there instead. Although the game is known both in Celtic and English tradition (fighting cocks; kings, swords and spears, etc.), it is also interesting to note that the plant is known as *kemps* in northern English, indicating that the plant name and the game was known already by the Norse Vikings.

Författarens adress:

FL Ingvar Svanberg, Institutionen för östeuropastudier, Box 514, 751 20 Uppsala. E-post: ingvar.svanberg@east.uu.se

INGVAR SVANBERG

Fångst av tumlare (*Phocoena phocoena*) i Sverige

När Carl von Linné under sin sydsvenska resa i slutet av maj 1749 anlände till Ravlunda i nordöstra Skåne antecknade han att *marsvin* – den lilla valart som vi nu vanligen kallar tumlare (*Phocoena phocoena*) – fångades i havet

med nät, som utlades på diupet, der desse hvalfiskar pläga hålla sig; näten woro af en dubbel trå, tjock som segelgarn; hwar maska war 7 quadrat tumm; tenne-len war et smalt rep, tjockt som lill fingret; hela nätet war sexton famnar långt, och några sådana nät häftades tilsamman i en länk. Marswinen fölia ofta Sillen, den de äta och hopveckla ofta näten för fiskarena. Marswinen, som bestå mästedels af fett, kokas til tran för Lampor, men köttet förkastas merendels.¹

Detaljbeskrivningen, typisk för Linné, av de speciella nät som användes vid fångsten visar, att här förekom en regelbunden jakt på tumlare, eller *marsvin* som den sydsvenska benämningen löd. Vem det var som fångade tumlarna framgår inte, men man får förmoda att det var kustborna själva som bedrev jakten. Man gjorde det för fettets skull, som kokades till tran för att användas som lampbränsle. Linné noterade också att köttet vanligen inte kom till nytta. Även Linnés lärjunge Anders Tidström (1723–1779) meddelar i sin resedagbok 1756 att man i Gladsax socken, också i östra Skåne, begagnade späcket av tumlare till lampolja. Han uppger däremot att köttet togs till vara som mat av de fattiga.²

Marin resurs i 1700-talets Sverige

Det är givetvis Linnés ekonomiska intressen som gör att han antecknar uppgiften om hur tumlaren fångades och kom till användning i den östskånska hushållningen. Det var emellertid inte första gången han diskuterar tumlarens ekonomiska potential. Redan under sin resa 1741 beklagade han att varken ölanningar eller gotlaningar jagade tumlare, trots riklig tillgång på

arten längs dessa öars kuster. ”Det är undran värdt, at ingen flit och konst lärt fånga dem, utan at de endast skola få gå oskattade”, heter det.³

Dessa strödda notiser hos Linné vittnar om att det funnits en regional skillnad i vilken utsträckning allmogen tagit till vara den marina och förnyelsebara resurs som tumlaren utgjorde. Här vill jag som etnobiolog lite närmare belysa den roll som tumlaren spelade i kustbornas hushållning och föreställningsvärld under 1700- och 1800-talen, det vill säga de ekonomiska och kognitiva dimensioner av de biokulturella domäner som fanns i samspelet mellan människor och valar. Det finns givetvis mycket övrigt att berätta om intresset för och synen på valar i äldre tiders folkliga biologi och det är min förhoppning att återkomma till fler aspekter i andra sammanhang. Även Linnés och hans samtida kollegers uppmärksamhet på valar – Linné hade ovanför dörren i ett av rummen på Hammarby bland annat en avbildning på en i Norge strandad näbbval (*Hyperoodon ampullatus*) med kalv – inte minst diskussionerna rörande valarnas systematiska hemvist, förtjänar ett närmare studium, men det är snarare en uppgift för lärdomshistoriker och måste lämnas därhän här.⁴

Tumlaren är den enda valart som regelbundet förekommer i svenska vatten. Den ovan till svarta, undertill vita och massivt byggda tumlaren blir endast 1,3–1,9 meter lång samt väger upp till 65 kilogram. Det uppges att bestånden av olika skäl minskat, i synnerhet i Östersjön, under senare år. Tidigare var tumlaren vanlig längs svenska kuster och förekom ända upp till Norrland. Den uppträder i smärre flockar och på höstarna vandrar åtminstone en del av Östersjöns tumlare ut genom Bälten för att sedan återkomma om våren. Det händer att den i jakt på fisk går upp i älvarna och har bland annat observerats i såväl Göta älv som Ångermanälven.⁵

Folkliga benämningar

Det gamla nordiska ordet för ’tumlare’ är sannolikt det som fortfarande på isländska heter *hnísa*, på färöiska *nísa* och på norska *nisa* eller *nise*. I södra Norge liksom i Bohuslän har ordet omtolkats till *isa*. Benämningen är väl belagd i bohuslänska dialekter. Ordet är sannolikt ljudhärmande och syftar på djurets kraftiga fnysande blåsljud.⁶ Sigfrid Aronius Forsius skriver i sitt manuskript *Physica* från 1611: ”Marsuijnet, thet the Norrlänningar kalla Hijsen”. Det måste röra sig om samma ord *ise* som i Norge. Det är i och för sig inte ovanligt att ett norskt ord också finns i Norrland, men eftersom

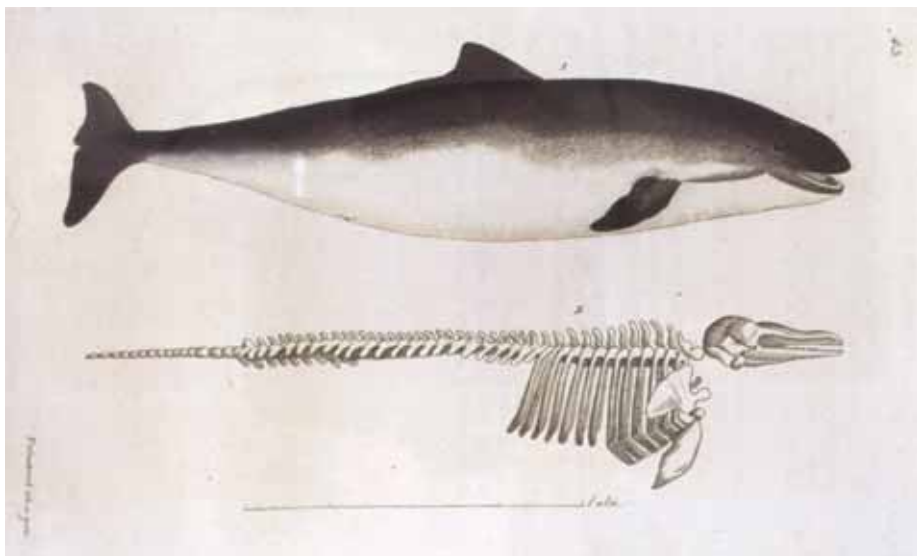
belägget är helt ensamt och isolerat, bör Forsius nog tolkas så att han med ”norrlänningar” menar ’folk i nordligare länder’, det vill säga i detta fall Norge och Island. En sådan alternativ betydelse av *norrlänning* är dokumenterad i äldre svenska.⁷

Den gängse danska benämningen för denna lilla val är *marsvin* och det är också det vanliga ordet för ’tumlare’ längs Sydsveriges kust, från mellersta Halland till östra Blekinge, samt på Gotland och dessutom på Ormsö och Runö i Estland. Det finns belagt redan under 1300-talet i fornsvenska liksom i forndanska, men är med all sannolikhet inlånat från lågtyskans *mer-swin*. Betydelsen är ’havsgris’, med tanke på djurets kroppsform, nos och kanske också blåsljudet, som har beskrivits som grisliknande; jämför också engelskans *puffing pig* för samma art (även det gängse *porpoise* härledning från latinets *porcus* ’svin’ och *piscis* ’fisk’ kan nämnas). Varianterna *marso* och *marsugga* är belagda som folkliga benämningar från flera håll i Bohuslän.⁸ Den numera i handbokslitteraturen gängse riksspråksordet *tumlare* är förmodligen också ett lån från tyskan. Benämningen anspelar på tumlarens rörelser i vattenytan. Det finns en del uppteckningar från södra Halland, Skåne, Blekinge och Öland av ordet. En variant *tumling* har meddelats från Öland. Tyskt till ursprunget är även *springare* som är svagt belagt från Skåne och även det anspelar på tumlarens hoppande. Enligt en äldre uppgift kallades den vid Södermanlands kuster för *stjälping*.⁹

Valfångst

Arkeologiska fynd visar att kustbor under paleolitisk tid bedrev fångst av delfiner och andra smärre valar längs Bohusläns kuster, liksom i andra delar längs den nordatlantiska kusten. På västnordiskt håll har de marina däggdjuren spelat en mycket viktig roll för människans försörjning fram till våra dagar och för exempelvis de arktiska och subarktiska folken har denna resurs varit en förutsättning för deras överlevnad. Säl- och valjakten var länge mycket betydelsefull för bland annat sjösamer vid den nordnorska kusten. Fortfarande bedriver fåringar, i princip efter samma principer som under medeltiden, husbehovsjakt på grindval (*Globicephala melaena*).¹⁰

Däremot kom Sverige inte senare att utvecklas till någon valfångarnation, varken under senmedeltiden eller under tidigmodern tid i den traditionella jakt på lättfångade stora arter (såsom grönlandsval, nordkapare och gråval) som förekom i kusttrakter, eller under det sena 1800-talet fram till

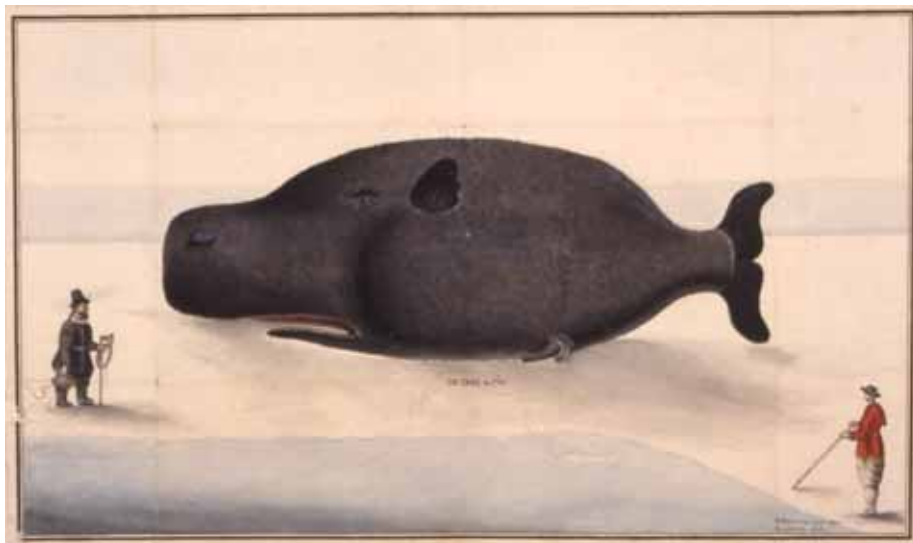


Tumlare. Ur J. W. Palmstruch, Svensk zoologi (1806–1809).

1960-talets mitt då den kommersiella storvalsjakten som bedrevs ute till havs utvecklades och som bidrog till att många valarter så småningom gick starkt tillbaka. I det förra fallet saknades biologiska förutsättningar i så måtto att storvalar alltför sällan uppträdde vid svenska kuster, även om vissa bardvalar, såsom sillval och vikval, av uppgifter att döma, regelbundet följde stimmen under de stora sillperioderna, exempelvis under 1700-talet. Men de var sällan jaktbara bytesdjur med den tidens tekniker. Inte heller anslöt sig Sverige till de nationer, som utvecklade storvalsjakten ute på oceanerna, där särskilt Norge gjorde sig bemärkt som en viktig valfångarnation.¹¹

Strandade valar som resurs

Däremot har man förstås alltid tagit tillvara på vad man kunnat använda från strandade valar. Uppgifter om det föreligger redan från senmedeltiden. Ofta anförd är den i Sturekrönikan omtalade valen, identifierad som en knölval (*Megaptera novaeangliae*), som 1489 strandade i Edeboviken i Uppland. Jon Haquin Rhezelius kunde på 1630-talet anteckna att den härrörde från en *hualfisk* som ”komit i Edbo wÿk, länge sedan och slapp intet tillbaka



Strandad kaskelothane avbildad i den så kallade Kungsboken som tillhört Karl XI och Karl XII. Bilden uppges vara från 1670. Foto: Krigsarkivet, Stockholm.

igen, tÿ uatnet sualla, och sedan gaf sigh ut igen". I rimkrönikan heter det att: "thet war storth wnder, böndher huggo honom allan sunder". Vi vet inte varför bönderna högg sönder den, men uppenbarligen såldes skelettdelar från valen till olika kyrkor i Sverige. Fortfarande finns ett par kotor bevarade i Edebo kyrka i nordöstra Uppland. Jag ämnar återkomma till ämnet vid ett senare tillfälle.¹²

I stället vill jag erinra om att på Krigsarkivet i Stockholm förvaras en spännande bildsamling under namnet *Kungsboken* och som tillhört Karl XI och Karl XII. Bland bilderna återfinns en färglagd illustration föreställande en strandad kaskelothane (*Physeter catodon*). Det finns ingen tydlig bakgrund, men däremot ett par män iförda hattar på bilden. Den ena mannen har en vandringsstav i händerna, medan den andra bär på en yxa och ett par rep. Bilden uppges enligt katalogen vara från omkring 1670. Det finns dock inga uppgifter om geografisk proveniens. I högra hörnet kan man läsa en text på tyska, men själva bilden har svensk titel: "een stoor oprijtat fisk". Illustrationen ger ett realistiskt intryck och den svenska påskriften antyder att bilden skulle kunna härröra från Sverige. Det har emellertid inte gått att attribuera illustrationen till någon faktisk strandning av kaskelot i Sverige. Däremot ansluter bilden till en tradition av illustrationer som är kända från kontinenten,

särskilt av den kaskelothane avbildad med tydlig penis som strandade vid Antorff den 2 juli 1577. Andra kaskeloter som avbildats var den som strandade vid Beverwyck den 13 januari 1602 och den vid Noordwijk 28 december 1629. Bilderna av den 1577 strandade valen ger svaret på vad repet skulle användas till. Där ses nämligen hur man med hjälp av repet mäter upp valen. På en annan illustration av samma val ser man hur den mäts med hjälp av en lång stav.¹³

Som John Bernström visat i flera studier har storvalar endast undantagsvis strandat längs de svenska kusterna. Han beräknade 1966 att arton arter tillvaratagits vid Sveriges nuvarande kuster under historisk tid. Av dem har femton rapporterats från Bohuslän. Vid den bohuslänska kusten var strandade storvalar dock tillräckligt vanliga för att ses som en råvarutillgång som skulle tas tillvara. Man använde fenornas kött till föda, fettet till tran, ryggkotorna till pallar och huggkubbar samt käkbenet till grindstolpar. En kaskelot anträffades i slutet av november 1718 vid Stora Överön i bohuslänska Nordre Älvefjord. ”Utaf ryggknotarna hade en bonde några, dem han brukade till stohlar och stabbar”, skriver arkiatern Carl Alstrin, som studerade den strandade kaskeloten på Överö, i sin resedagbok.¹⁴ Även strandade småvalar, som tillfälligtvis uppträdde längs kusterna, kunde komma till användning om man kom över dem. På 1850-talet strandade vid Kåseberga i Skåne ett öresvin (*Tursiops truncatus*), som bönderna tog tillvara till trankokning. Även mjukdelarna av strandade storvalar kokades till tran, särskilt vid trankokerierna i Bohuslän. Av en storval av okänd art, som 1760 strandade vid Mollösund, kokades inte mindre än 120 tunnor tran; en annan som samma år strandade på Tjörn gav 70 tunnor.¹⁵

Fångst av tumlare

Den enda val som aktivt och regelbundet fångats vid de svenska kusterna är alltså tumlaren. Fångsten har mycket gamla anor i Norden, något som bland annat Ulrik Møhls undersökningar av arkeologiskt material från Danmark visar.¹⁶ Vagn J. Brøndegaard har i sitt danska etnozoologiska uppslagsverk gett en detaljerad skildring av fångst av tumlare i Danmark under modern tid. Särskilt vid Svinø i Gamborg Fjord, men också i Isfjord och Karrebæk Fjord vid Själlands kust, har det förekommit fångst av tumlare. Den årliga jakten på vandrande tumlare vid Fyn är belagd sedan medeltiden och idkades fram till mitten av 1900-talet. Den främsta anledningen till jakten var



Hälsingefiskare med ett par skjutna tumlare. Foto: Länsmuseet Gävleborg arkiv.

tranet, men köttet kom också till användning och i början av 1900-talet blev det på Fyn närmast ett mode att anrätta maträtter av tumlarkött. Ännu under 1960-talet serverades dess kött på köpenhamnska restauranger.

I Östersjöområdet har viss jakt förekommit under 1900-talet. Uppgifter föreligger bland annat från Polen i början av seklet. Också i Norges kusttrakter bedrevs regelbunden fångst i äldre tid och sporadiskt fram till våra dagar. Från Finnmark uppges att man begärligt åt kött och späck av den. På Island har den särskilt i Breiðafjörður fångats under våren för att användas som föda. I äldre tid harpunerade man tumlare, men när gevär blev vanligare sköt man den. Sedan tog man den också som bifångst i nät. Också fåringar har, när de kommit åt, skjutit enstaka tumlare för köttets skull. Förr tog grönländarna tillvara allt som gick att använda på tumlaren, och, som Otto Fabricius 1780 uttryckte det, den räknades bland de valar "der er mest att-raade af Grønlænderne". Fortfarande kan man köpa kött av tumlare i såväl livsmedelsbutiker som utomhusmarknader på Grönland, något som jag själv noterat i Narsaq och Nuuk. Från sina tyska horisont skildrade Alfred Brehm under senare hälften av 1800-talet tumlarens ekonomiska betydelse: "I våra dagar är det en välkommen spis för den fattigare kustbefolkningen och för sjömän, som ofta lida brist på färskt kött". Han uppger vidare: "Saltat och rökt är det omtyckt av de icke alltför bortskämda folken i höga Norden". Vidare noteras att man kunde garva skinnet till läder och att tranet var särskilt

eftersökt. Alltjämt fångas enstaka tumlare för köttets skullen också på Island och Färöarna. Även i Kanada förekommer viss jakt.¹⁷

I vilken omfattning tumlare togs till vara som bytesdjur längs de svenska kusterna är föga känt. Det är främst i Skåne varifrån vi har belägg. Förmodligen har tumlaren i äldre tid varit föremål för mer regelbunden fångst på de platser där den uppträdde i större mängd. Vi har redan anförat några uppgifter från den östskånska kusten under 1700-talet. Från södra Halland föreligger en notis hos Johan Fischerström (1735–1796): ”Marsvin tagas av Bönderne uti därtill inrättade garn. Huden och späcket beredes igenom kokning til Tran”. Fångst av vandrande tumlare finns också beskrivet från Torekov och Laholmsbukten vid 1800-talets mitt. Sättet att fånga tumlarna där tycks ha varit densamma som Linné observerade vid Ravlunda hundra år tidigare. Tumlarna fångades under våren med särskilda, mycket långa nät. Dessa ställdes ut i sjön långt från stranden och fick stå där en hel månad, från den 1 april till den 1 maj. Nätet vittjades dagligen eller efter varje blåst. Vanligen fastnade tumlarna med stjärten och kunde därför inte komma lös. Man kokade tran av späcket, men ”enligt uppgift ej mer än 3–4 kannor fås i hvar Tumlare”, skriver Sven Nilsson (1787–1883).¹⁸

Tumlare har ibland fått som bifångst i torskgarn och även dessa har kunnat tas tillvara. En fiskare, Alf M. Alfredsson (f. 1889), från Brattön i bohuslänska Solberga socken, berättade 1956 att om man fick en *marso* i näten så flådde man av skinnet och tog vara på späcket och kokade tran. Sagesmannen meddelade att man även kunde ta tillvara fettets från ilandflutna döda *marsoer* och använda som stövelsmörja, trots att späcket luktade förfärligt. Denna användning av fettets är känd också från Danmark.¹⁹

Tran till lampolja

I Sverige var det alltså framförallt tranet från tumlaren som efterfrågades, inte så mycket köttet. I ett brev till ståthållaren i Kalmar 1545 skriver Gustav Vasa att det i Kalmar sund ”myken marswin ther och tagne äro, Szå är vår willie att thu oss ther vtaff en tunna eller halff welförward vpschicke schallt”. I ett senare brev samma år uppmanar han ståthållaren att låta lägga ut garn för att fånga tumlare. Särskilda *marsvinegarn* omnämns redan i svenska 1500-talskällor.²⁰ Som redan framhållits noterade Linné vid Ravlunda att *marsvin* fångades med nät, att fettets kokades till tran för lampor, men att köttet merendels slängdes. Även Anders Tidström antecknade att man i Gladsax i

samma landskap använde späcket av tumlare till lampolja. Köttet togs tillvara som mat av de fattiga, uppger han vidare. Det samma uppger Johan Fischerström. Han skriver att den beredda tranen använde hallänningarna ”uti sine Lampor”. Rörande köttet uppger han att det gavs åt svinen, ”men i dyr tid och hungers nöd hafva äfven Människor fått hålla til godo en så osmakelig spis”. En av tidens ekonomiska författare, Lorens Wolter Rothof, skriver 1762 att köttet ”är ganska tranfullt, ätes likwäl af en del siöfålk”. Det finns faktiska belägg för att köttet kommit till användning här och var. Bonden Pål Olsson på Arnön uti Rogsta socken i Hälsingland hade i början av 1700-talet berättat för Olof Broman (1676–1750) att köttet och späcket av tumlare smakade bättre än sälens.²¹ Under 1800-talet skedde fångst av tumlare årsregelbundet åtminstone i Öresund. Beläggen ger vid handen att det är fett man var ute efter, inget annat. Från Lomma meddelar exempelvis Carl P. Åström 1859 att de tumlare som fångades där kokades till tran, ”hvilken står i särdeles högt värde”.²²

Fångsten av tumlare hänger intimt samman med behovet av bränsle till de enkla tranlampor, som användes främst i kusttrakterna. Tillgången på tran, särskilt från fisk, säl eller val, innebar att dessa lampor var ett fullgott alternativ till talgljus eller bloss som eljest begagnades som ljuskälla av allmogen innan fotogenet så småningom revolutionerade ljusställningen i hemmen. Sådana tranlampor hade ofta vekar av vecketågets (*Juncus effusus*) märke. Tranet droppade gärna ner och Linné berättar från Bohuslän att man i det hörnet där det dröp, hade man på ett ställe hängt en koklöv inunder, som fångade upp dropparna så att tranen ej förspilldes. Det fanns en stor olägenhet med tranet, nämligen dess osbildning och framträdande lukt, i synnerhet den ”som är kokt af Säl och Hvalar”, enligt Johan Oedmans (1682–1749) beskrivning av Bohuslän från 1746. Där man inte hade tillgång till fisk-, säl- eller valtran, använde man sig av hampolja eller rovolja. Det finns till och med uppgifter om att man i Skåne brukade fett av igelkottar till lampbränsle.²³

”Marswijnen ... betydde osz Storm”

Folket längs kusterna var förr väl förtrogna med tumlaren och särskilt vid Östersjöns kuster har man givit akt på dess beteende. Man menade att det gick att avläsa kommande väderleksförändringar om tumlare uppträdde annorlunda än de brukade. Forsius, som förmodligen baserade sina kunskaper från finländska skärgården, noterade redan 1611 i ett bevarat manuskript

till en svenskspråkig naturlära att den ”tumlar sigh mykit och med stoore hopar i haafuet emoot stormwäder”. Detta tycks ha varit ett allmänt känt märke: ”Marswijnen läto see sig, hwilka betydde osz Storm”, heter det i Olof Rudbecks *Atlantica* från 1698 och syftar på att uppträdande av tumlare vid båten skulle vara ett tecken på stundande oväder. Uppgifterna finns belagda också i ett östnordiskt ordspråk nedtecknat på 1300-talet: ”märkh storm aff marsvina sprangh”. Även i en dansk bok från 1591 uppges det att tumlaren varslar om oväder och storm, när den ”ofte lader sig se og høre oven i vandet, springende, blæsende og legende”.²⁴

Dessa tolkningar är mycket gamla. Redan de antika författarna berättar att man av beteendet på Medelhavets delfiner kunde utläsa kommande väder. Olaus Magnus tycks på 1500-talet själv ha upplevt under en resa i Medelhavet hur delfiner gav förebud om kommande väder. Föreställningarna har uppenbarligen också omfattat tumlaren längs de svenska kusterna. År 1742 noterade Pehr Kalm (1716–1779) från trakterna av Strömstad att tumlare ”visa sig understundom här å orten, i synnerhet när något oväder tillskundar”. När han några år senare, år 1747, återkom till Bohuslän i akt och mening att resa till Amerika, berättade sjömännen för honom att tumlarna var ett tecken för kommande väder ”ty desse skola alltid gå deremot hvarifrån vinden skal komma, så at om et skepp ligger i motvind och en Delphin kommer från den ort mot dem, dit de ärna sig, göra de sig godt hopp om god färd med aldraförsta”. Han studerade emellertid under sin seglats mot Amerika fenomenet och kunde konstatera ”at detta slår så ofta felt, som det träffar in”.²⁵

Föreställningen har upptecknats i sen tid från såväl svenska västkusten som svenskbygderna i Finland längs vars kuster tumlaren då och då uppträder: ”Man brukar spå regn, då han slår sina löjliga kullerbyttor i vattenbrynet”, heter det i en skildring från Bohuslän. ”Då tumlaren söker sig till inre vatten, blir det snart storm”, uppges det från Borgå i Nyland. Från Närpes i Österbotten sägs likaledes: ”Då tumlaren kommer in mot land, blir det storm”. Även på Lilla Rågö i de estländska svenskbygderna menade man att när *marsvin* siktades skulle vinden vända sig mot nordväst. Kustbor i Österbotten föreställde sig också att tumlare var Faraos soldater som drunknat – en uppfattning man annars hade om sälar.²⁶ Man har in i sen tid gjort iakttagelser av tumlarens uppträdande. Olof Berndtsson (f. 1923), före detta fiskare och skutskeppare i Halsbäck, Klövedals socken på Tjörn, berättade i ett telefonsamtal i september 2004 med arkivarie Annika Nordström att tumlaren – om den visade sig på fel plats vid fel tillfälle – kunde anses otur-

lig, åtminstone för dem som fiskade: ”Förr i världen, då man låg och fiskade med pilk eller dörj och det kom tumlare, då försvann fisken. Då sa dom alltid – Nej, nu kommer tumlare, då kan vi gå hem, för nu blir här ingen fisk. De sa alltid det när båtarna gick ut och de fick en massa tumlare framför sig – Ja, nu blir det dåligt väder – eller – nu blir de dålig fiskelycka. Det var längesen jag såg en tumlare nu, jag tror det var i början på 1980-talet.”²⁷

Nutida förhållande till tumlare

Fångsten av tumlare längs de svenska kusterna upphörde när behovet av tran som lampbränsle försvann, det vill säga successivt under slutet av 1800-talet, då fotogenet slog igenom på bred front. Något intresse för köttet som födoämne utvecklades aldrig i Sverige varför den knappast, än möjligen undantagsvis, jagades. Däremot fastnar tumlare i nät, vilket ibland upplevs som ett hot mot artens fortbestånd vid de svenska kusterna. Eftersom den åstadkommit skada genom att riva sönder fisknät har den uppfattats som ett skadedjur av yrkesfiskare. Sjöfarare som vistats ute till havs har varit fortsatt förtroga med den lilla valen. Tumlare omnämns i flera moderna sjömansvisor, däribland ”Gamla Nordsjön” med dess bekanta strof: ”medan stimmet av tumlare ilar fram med vårt fartyg i glittrande lek”. Andra exempel kan anföras.

Under de senaste årtiondena har tumlaren förmodligen minskat i antal på många håll, exempelvis längs de svenska kusterna, men orsaken till detta är emellertid inte klarlagt. Som hotfaktorer mot arten brukar framhållas olika miljögifter, men också ökad fritidsverksamhet i skärgårdarna sommartid. Man verkar nu också aktivt i ett gemensamt europeiskt projekt för att minska att tumlare fastnar i de stormaskiga garn som fiskare använder sig av. I Sverige är arten fridlyst sedan 1973.²⁸

Noter

Tack till Annika Nordström, forskningsarkivarie vid Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, som försett mig inte bara med arkivets uppteckningsmaterial från Bohuslän rörande tumlare, utan också kontaktat sagesmän för att skaffa mer.

¹ Carl Linnaeus, *Skånska resa på höga öfverhetens befallning förrättad år 1749: med rön och anmärkningar uti oeconomien, naturalier, antiquiteter, seder, lefnads-sätt* (Stockholm, 1751), 116 f.

² Anders Tidström, *Resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756* (Lund, 1891), 56.

³ Carl Linnaeus, *Öländska och gothländska resa på riksens högloflige ständers befallning förrättad åhr 1741. Med anmärkningar uti oeconomien, natural-historien, antiquiteter &c. med åtskillige figurer* (Uppsala & Stockholm, 1745), 198.

⁴ Om etnobiologi, se exempelvis Daniel Clément, *La zoologie des Montagnais* (Paris, 1995); Ingvar Svanberg, "Att se med allmogens ögon", i *Ett växande vetande. Vetenskapsrådets temabok 2002* (Stockholm, 2002), 237–252; Ingvar Svanberg, "Tomtormar: Snoken (*Natrix natrix*) i svensk folklig biologi", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 328 (2003), 139–162 samt Ingvar Svanberg, *Tjuktjernas användning av vilda växter. F. R. Kjellmans etnobotaniska fältstudier 1878–79* (Uppsala, 2004), 9–12. Andra föreställningar om valar behandlas i Ingvar Svanberg, "Du grumme Søe-Konge, du Trolld i det Vand': Trolldhvaler i norrøn tradition", i Andras Mortesen (red.), *Fólkaleikur er heiðursrit til Jóan Paula Joensen* (Tórshavn, 2005) och Ingvar Svanberg, "Att skrämma bort valar", *Gardar* 35 (2005), 5–8. Linné behandlade valar, under rubriken fiskar (!), i sina zoologiska föreläsningar, se Einar Lönnberg, *Linnés föreläsningar öfver djurriket* (Uppsala, 1913), 174–178. Linnés uppgifter om tumlare är här röriga. Först 1758 kom valarna att föras till däggdjuren. Valarnas zoologihistoria behandlas kortfattat i L. Harrison Matthews, *The Natural History of the Whale* (London, 1978), 1–7.

⁵ Kai Curry-Lindahl, *Djuren i fjärg* (Stockholm, 1967), 149.

⁶ W. G. Lockwood, "The Faroese Whale Names", *Fróðskaparrit* 43 (1995), 79; Pehr Kalm, *Wästgötha och bahusländska resa förrättad år 1742: med anmärkningar uti historia naturali, physique, medicine, oeconomie, antiquiteter etc. Jemte nödiga figurer* (Stockholm, 1746), 72; Wilhelm Lilljeborg, *Sveriges och Norges ryggradsdjur 1. Däggdjuren* (Upsala, 1874), 1010; Staffan Fridell & Ingvar Svanberg, *Däggdjur i svensk folklig tradition* (Stockholm, under utg.). De språkliga belägen är främst hämtade från excerptsamlingen i Språk- och folkminnesinstitutet, Uppsala: Ordbok över Sveriges dialekter.

⁷ Sigfrid Aronius Forsius, *Physica. (Cod. Holm. D 76)*, utg. Johan Nordström (Uppsala, 1952), 157.

⁸ A. E. Holmberg, *Bohusläns historia och beskrifning 1* (Örebro, 1867), 225; A. W. Malm, *Göteborgs och Bohusläns fauna, ryggradsdjuren* (Göteborg, 1877), 156; Gustaf Kolthoff, *Minnen från mina vandringar i naturen* (Stockholm, 1897), 174; jfr Svale Solheim, *Kvalen i folketru og diktning* (Oslo, 1942), 10.

⁹ Fridell & Svanberg, *a. a.*

¹⁰ Leif Jonsson, "De första jägarna", i Börge Pettersson, Ingvar Svanberg & Håkan Tunón (red.), *Människan och naturen: etnobiologi i Sverige 1* (Stockholm, 2001), 100–106; Graham Clark, "Whales as an Economic Factor in Pre-historic Europe", *Antiquity* 21 (1947), 84–104; Ragnar Nordby, *Primitiv veiding på sel og kval* (Oslo, 1935); O. Solberg, *Lilienskiolds Speculum Boreale* (Oslo, 1942), 214; Alexander Fenton, *The Northern Isles: Orkney and Shetland* (East Linton, 1997), 545–551; Jóan Pauli Joensen, "Pilot Whaling in the Faroe Islands", *Ethnologia Scandinavica* 1976, 5–41, och Ray Gambell, "Whaling: Past, Present and Future", i *Whaling Controversy and the Rational Utilization of Marine Resources* (Tokyo, 2002), 5–17. Rörande småskalig jakt på val annorstädes, se också Milton M. R. Freeman, "The International Whaling Commission, Small Type Whaling and Coming to Terms with Subsistence", *Human Organization* 52 (1993), 243–251.

¹¹ Ingvar Svanberg, "Jakt på säl och val", i Pettersson, Svanberg & Tunón 2001, 156–165. För en genomgång av äldre källor om kontakten med gråval på västnordiskt område, se Ole Lindquist, *The North Atlantic Gray Whale (Eschrichtius robustus). An Historical Outline based on Icelandic, Danish-Icelandic, English and Swedish Sources dating from ca 1000 AD to 1792* (St Andrews, 2000).

¹² Ion Haquin Rhezelius, *Monumenta Uplandica: reseanteckningar från åren 1635, 1636, 1638* (Uppsala, 1915–17), 56; *Svenska medeltidens rimkrönikor 3. Nya krönikans fortsättningar eller Sturekrönikan* (Stockholm, 1867–68), 117.

¹³ Krigsarkivet, Stockholm: Kungsboken 12:3; Werner Timm, "Der gestrandete Wal: eine Motivkundliche Studie", *Forschung und Berichte, Staatliche Museum zu Berlin* 3–4 (1961), 76–93.

¹⁴ L. A. Jägerskiöld, "Ett märkligt valfynd", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 3 mars

- 1926, 9; C. Vilh. Jacobowsky, "I Göteborg 1720", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 27 februari 1926, 4; John Bernström, "Om en kaskelot, *Physeter catodon* Linné, strandad i Bohuslän 1718", *Fauna och flora* 44 (1949), 157–162; John Bernström, "Om en knölval, *Megaptera noaeangliae* (Borowski), strandad vid Kosteröarna i Bohuslän 1735", *Fauna och flora* 61 (1966), 97–101.
- ¹⁵ John Bernström, "Valar i Bohuslän", i Carl Skottsberg & Kai Curry-Lindahl (red.), *Natur i Bohuslän* (Stockholm, 1959), 226–232.
- ¹⁶ Ulrik Möhl, "Fangstdyrene ved de danske strande: den zoologiske baggrund for harpunerne", *Kuml. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab* 1970, 297–329.
- ¹⁷ V. J. Brøndegaard, *Folk og fauna. Dansk etnozoologi*, 3 (København, 1986), 190–207; Carl Christian Kinze, "Exploitation of Harbour Porpoises (*Phocoena phocoena*) in Danish Waters: A Historical Review", *Report of the International Whaling Commission. Special Issue* 16 (1995), 141–153; Knud Leem, *Beskrivelse over Finmarkens lapper: deres tungemaal, levemaade og forrige afgudsdyrkelse* (København, 1767), 305; I. A. Heltzen, *Ranens Beskrivelse* 1834 (Bodø, 1980), 89; Sigurður Ægisson, Jón Ásgeir í Aðaldal & Jón Baldur Hlíðberg, *Icelandic Whales. Past and Present* (Reykjavík, 1997), 61; Otto Fabricius, *Fauna Groenlandica: Pattedyr og fulge* (København, 1929), 90; samt Alfred Brehm, *Djurens värld* 2. *Däggdjuren* 2 (Stockholm, 1924), 425–453. Rörande nutida fångst på tumlare, se *Marine Mammals: Shared Nordic Marine Stocks* (Tema Nord 1994:520), 49 f. Närbesläktade arter (*Phocoena spinipinnis*, *Neophocaena phocaenoides*, *Phocoenoides dalli*) är föremål för fångst i Japan, Stilla-havsöarna och Sydamerika, se Stephen Leatherwood & Randall R. Reeves, *The Sierra Club Handbook of Whales and Dolphins* (San Francisco, CA, 1983).
- ¹⁸ Johan Fischerström, "Anmärkningar om Södra Halland", *Kongl. Vetenskaps Academiens Handlingar* 22 (1761), 261; Sven Nilsson, *Skandinavisk fauna*, 1. *Däggdjuren* (Lund, 1847), 618.
- ¹⁹ Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg: IFGH 5897 (Solberga, Boh.).
- ²⁰ *Konung Gustaf den förstes registratur* 17. 1545 (Stockholm, 1896), 221, 245; *Ordbok över svenska språket* 17 (Lund, 1945), M372.
- ²¹ Fischerström 1761, 261; Lorens Wolter Rothof, *Hushålls-Magasin* (Skara, 1762), 317; Olof J. Broman, *Glysisvallur och andra skrifter rörande Helsingland* 3 (Uppsala, 1912–54), 663.
- ²² Carl P. Åström, *Några iakttagelser av de vertebrerande djur som förekommer i trakten av Lomma* (Lund, 1859), 9.
- ²³ Sven T. Kjellberg, "Oljelampan", *Kulturen: en årsbok* 1948, 45–81; Ingvar Svanberg, "Rush (*Juncus*) and Cotton-grass (*Eriophorum*) as Wicks. An Ethnobiological Background to a Faroese Riddle", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 323/1997 (1998), 145–157; Ingvar Svanberg, "Ljus, lampbränsle och vekar", i Pettersson, Svanberg & Tunón 2001, 406–410; Carl Linnaeus, *Wästgöta-Resa, På Riksens Höglofliga Ständers Befallning Förrättad år 1746* (Stockholm, 1747), 184; Johan Oedman, *Chorographia Bahusiens, Thet är: Bahus Läns Beskrifning, Så Til thess Natur, Art och Beskaffenhet under fred och feigd* (Stockholm, 1746), 21.
- ²⁴ Forsius 1952, 157; Olof Rudbeck, *Atland eller Manheim* 3 (Upsaliae, 1698), 194; Peder Jacobsen Flemløse, *En elementisch oc jordisch Astrologia om Lufftiens Forendring oc hves der under begribes* (Uraniborg, 1591), 61.
- ²⁵ John Granlund, "Lärt och folkligt i traditionen om väderleksmärken", *Fataburen* 1976, 85–104; Ingvar Svanberg, "Väderfiskar: folkliga barometrar i Norden", *SLÅ* 1998–1999, 7; John Bernström, "Valar", *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 19 (Malmö, 1975), 439–454; Kalm 1746, 72; Pehr Kalm, *Resa till Norra Amerika* (Helsingfors, 1904), 44.
- ²⁶ Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg: IFGH 1759, 76 (Gullholmen, Morlanda sn, Bohuslän); Hildebrand H. Hildebrandsson, "Samling af bemärkelsedagar, tecken, märken, ordspråk och skrock rörande väderleken", *Antiquarisk Tidskrift för Sverige* 7:2 (1883), 77; Holmberg 1867, 225; V. E. V. Wessman, *Människan och djuren* (Helsingfors, 1852), 702; V. E. V. Wessman, *Folketro om naturen* (Helsingfors, 1955), 17; Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, Folkkultursarkivet: SLS 442 (L. Rågö, Estland); SLS 576 (Närpes, Östernbotten).

²⁷ Brev från Annika Nordström, forskningsarkivarie vid Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg i september 2004.

²⁸ Bengt Frizell & Mattias Sköld, *Biologisk mångfald och fiske i Västra Götaland* (Göteborg, 2002),

66. Se också Julia Carlström, *Bycatch, Conservation and Echolocation of Harbour Porpoises* (Stockholm, 2003), och Ulf Lindahl, Håkan Westerberg & Christina Rappe, *Åtgärdsprogram för tumlare (Phocoena phocoena)*, Åtgärdsprogram nr 27, Naturvårdsverket (Stockholm, 2003).

Summary:

Catch of Harbour Porpoise (*Phocoena phocoena*) in Sweden

By Ingvar Svanberg

When Carl Linnaeus passed the Ravlunda parish in Scania in 1749 he noticed the use of a net for catching harbour porpoise. The small whales were mainly utilized as a source for producing train oil, necessary fuel for the primitive oil lamps that were used along the coastal areas in southern Sweden. Other observers also mentioned that the meat was eaten by poor people in southern-most Sweden. The harbour porpoise is the only whale species, which regularly appears along the Swedish coasts. It has been hunted since ancient times, along the coastal areas of northern Europe. The traditional way of catching it is by net, which is already mentioned in Swedish sources in the mid-16th century. This way of catching the whale was still employed along the coasts of Scania in the mid-19th century. According to zoologist Sven Nilsson, the catch took place during the month of April in Öresund.

As the demand for fat as lamp fuel ceased due to the introduction of kerosene lamps in the end of the 19th century, the hunt for porpoises was abandoned. If a porpoise was incidentally taken as a by-catch in fishing nets the fat could later still be used to smear boots. In contrary to for instance Denmark, no taste for its meat developed during the 20th century. However, it has continued to be hunted for as a source of food on Greenland, Iceland, Faroe Islands and Norway until the present day. The coastal dwellers have always been familiar with the harbour porpoise along the Swedish coasts and in the Baltic Sea. They have also study its behaviour and have seen it as a way to predict changes in the weather, a kind of traditional knowledge known about small whales already during the Classical Antiquity. Nowadays, some scholars regard the harbour porpoise as a threatened species in Sweden, although our knowledge about its present status is still scanty.

Författarens adress:

FL Ingvar Svanberg, Institutionen för östeuropastudier, Box 514, 751 20 Uppsala. E-post: ingvar.svanberg@east.uu.se

KJELL LUNDQUIST

Liljor till Norge och hjortronsylt till Nederländerna

*Utbytet av naturalier mellan Carolus Clusius och
Henrik Høyer 1597–1604*

... därför bröt jag nyss, när jag för ros skull vandrade omkring i trädgården och stötte på dina [Clusius] lökar, ut i lovsång till dig, och i något slags poetisk yra skrev jag några rader som jag nu skickar, inte för att jag tycker att de är värdiga dina finkänsliga öron, utan för att du skall förstå att jag tänker på dig oftare än du tror och bemödar mig om ditt namn, din ära och ditt rykte.

Henrik Høyer, 17 augusti 1597

Den 19 oktober 1593 återvände den berömde och då 67-årige botanisten Carolus Clusius (1526–1609) till Leiden i Nederländerna, närmast från Frankfurt, för att planera och förestå den nyligen grundade (1590) botaniska trädgården, den andra moderna botaniska trädgården norr om Alperna. Samma år anlände den tyske läkaren Henrik Høyer (ca 1565–1615/1616) till Bergen i Norge. År 1596, bara tre år senare, reste även Høyer till Leiden, för att avlägga sin medicine doktorsexamen. Mötet mellan Clusius och Høyer i universitetsstaden skulle komma att leda till en livlig korrespondens och utvecklas till ett vetenskapligt nord-sydligt utbyte av erfarenheter i Europa och också till en djup och ömsesidigt respektfull och personlig vänskap. Mötet fördjupade den redan tidigare etablerade kontakten mellan Bergen och Leiden, mellan Nederländerna och Norge, under nära ett decennium och ledde efterhand till ett dubbelriktat utbyte av naturalier från naturens tre riken: mineraler, lökar och andra växtdelar, samt fåglar och andra djur. I flera fall innebar leveranserna från Leiden de första introduktionerna av nya växtarter till Skandinavien.

Denna artikel tar sin utgångspunkt i sju brev på latin från Henrik Høyer till Clusius, skrivna mellan åren 1597 och 1604, delvis med dateringar och anteckningar även av Clusius hand. Breven, vilka förmedlar ett unikt stycke naturalhistoria med förgreningar in i flera biologiska discipliner, uppmärk-



*Flerblommig vit lilja eller madonnalilja (Lilium candidum var. cernuum), här kallad "Lilliūm albūm florib.[us] dependentibus. sive peregrinūm" eller "Sultan Zambach", enligt Carolus Clusius (1601) och Caspar Bauhin (1623) med flera. Teckning av Anders Holtzbohm, ur Olof Rudbeck d.ä:s "Blomboken" (ca 1690). Tro-
ligen förekom varieteten under namnet "Lilium Bysantinum album" i den första katalogen för Leidens botaniska trädgård 1594 och kan även ha nått Norge innan sekelskiftet 1600. Foto: UUB.*



Titelsida till en senare upplaga av Rembert Dodoens Crvydt-Boeck (Antwerpen, 1644), än en gång översedd och förbättrad och med de senaste rönen, sigillerad med de botaniska mästarnas, Rembert Dodoens och Carolus Clusius, porträtt på kolonnernas fötter. Än en gång framhålles symboliskt den vita liljan (*Lilium album*) och den 'röda liljan' (*Lilium chalcedonicum*) vid porten in till trädgården. Foto: Bengt Melliander, LUB.

sammades först av professor Finn-Egil Eckblad (1923–2000) vid Biologisk Institutt vid Universitetet i Oslo, i en artikel i *Blyttia* 1991 om Henrik Høyer och de första tulpanerna i Norge.¹ Eckblads artikel behandlar framförallt tulpanens introduktion i Norge och har tyngdpunkten lagd i de tre första breven. Utbytet mellan Clusius och Høyer har dock skildrats tidigare. Clusius refererar själv i sitt verk *Exoticorum libri decem* (1605) till Høyer och hans upplysningar. Här talas till exempel om den "havsbuske" som kallades "Erica marina" och om gässen på Färöarna och Orkneyöarna, en märklig historia om de fåglar som skulle uppstå ur vissa vitaktiga snäckskal.² Kort berörs även utbytet mellan emellan av Clusius-forskaren Friedrich Wilhelm Tobias Hunger (1927) och trädgårdsförfattaren Anna Pavord (1999).³

Carolus Clusius och Henrik Høyer – en kort bakgrund

Carolus Clusius är i botaniskt-historiska sammanhang alltför välkänd för att behöva någon närmare presentation. En kort biografi skall dock lämnas för tydlighetens skull.⁴ Clusius kan räknas som 1500-talets störste botanist. Han betraktas som den deskriptiva botanikens fader och författade flera nydanande och internationellt berömda botaniska verk, ett av de första var en fransk översättning av Rembert Dodoens (1517–1585) tidigare utgivna *Cruydt-Boeck* (1557). Clusius introducerade bland andra arter både tulpanen och potatisen i Nederländerna, han var rådgivare till furstar och aristokrater i flera olika europeiska länder och talade åtta språk.

Clusius föddes i Arras, Frankrike, den 19 februari 1526. Hans franska namn är Charles de l'Ecluse. Han studerade juridik vid universitet i Louvain, ingick 1546 i *Collegium Trilingue* och studerade 1548 i Marburg. Hans protestantiska övertygelse ledde honom till Wittenberg för studier för Philipp Melanchton. Reformatorns råd ledde till en ändrad inriktning mot medicin och botanik. 1550 återfinner vi Clusius i Schweiz, 1551 i Montpellier, en vistelse som intensifierade hans botaniska inriktning. 1560 befinner han sig åter i Nederländerna. Han översatte 1561 en italiensk farmakopé och var inblandad i framställningen av "Libri Picturati", en samling av hundratals växtakvareller, en utgångspunkt för både senare publikationer och en korrekt växtidentifikation.⁵ Efter korta vistelser i Paris och i London inviterades Clusius till Wien av kejsar Maximilian II som hovläkare med överinseende över den kejserliga trädgården. Positionen i Wien möjliggjorde resor över 'hela Europa' för både botaniska studier och konkreta växtintroduktioner.

Under denna period utgavs hans spanska flora och beskrivningen av växterna i Österrike med omgivningar. Religiösa motsättningar framtvingade hans flykt till Frankfurt, där han fick arbete vid De Brys förlag. År 1593 utnämndes Clusius slutligen till professor i botanik vid universitetet i Leiden, en stol han innehade sin död 1609. Clusius upparbetade här också den nyligen grundade botaniska trädgården, *Hortus Botanicus* (1590). Clusius samlade verk publicerades mellan åren 1601 och 1605.

Henrik Høyer föddes i Stralsund omkring år 1565. Han studerade medicin i Rostock från mars 1586. Efter avlagd licentiatexamen kom han till Bergen som läkare 1593. Han blev därmed den förste till namnet kände läkaren i Norge. Høyer bodde hos köpmannen Nicolaus de Freundt som också blev hans apotekare. De Freundt erhöll sitt apotekarprivilegium 1595. 1599 blev Høyer utnämnd till stadsmedicus i Bergen.⁶ Høyers naturalhistoriska intresse var mångsidigt och likaså hans begåvning. Redan under sitt första år i Norge sände han växter, framför andra hjortron (*Rubus chamaemorus*), till Clusius och fåglar från Färöarna till anatomen Peiter Pauw (Peter Pavius) (1564–1617) i Leiden. Hjortronen spelar tidigt en framträdande roll i det nord-sydliga utbytet. Høyer sände själva hjortronen (bären) till Clusius redan 1593. Året därefter kom plantor med blad och blommor. 1596 diskuterade de båda herrarna artens systematik, dess tillredning och verkan mot skörbjugg. I augusti 1597, slutligen, sänder så Høyer hjortronsylt till Clusius.⁷

I Bergen träffade Høyer den lärde danske biskopen, historiken och boksamlaren Anders Foss (1543–1607), dennes hustru, Marine Rupertsdatter, av tysk börd, tragiskt anklagad för häxeri, och deras barn.⁸ Den yngsta dottern skulle senare komma att bli Høyers första hustru. På våren 1596 avreste Høyer till Leiden för att avlägga prov för den medicinska doktorsgraden. Han reste tillsammans med biskop Foss, dennes hustru och sin tillkommande hustru. Vägen togs över Ven och sällskapet avlade den 12 maj besök på Uraniborg hos den världsberömda astronomen Tycho Brahe (1546–1601). I samband med besöket skrev Høyer också en dikt till Tychos ära.⁹ I Leiden erhöll Høyer den medicinska doktorsgraden samma år. Han återvände till Bergen och gifte sig där med biskopens dotter, en viss Andersdotter Foss, vars förnamn är okänt.¹⁰

Under den korta vistelsen i Leiden hann Høyer bli mycket god vän med Clusius. Vid återresan till Norge fick han också med sig åtskilliga lökar och knölar av denne, som gåvor och för att testa växternas hårdighet i ett nordligare och strängare klimat. ”Vi har oppfattet det slik at Clusius ønsket å teste



De dyrbara lökväxterna planterades i en speciell liten staketinödd trädgård med en konstfärdig portal inuti den ursprungliga botaniska trädgården i Leiden. År 1931 byggdes dessa två trädgårdar (Hortus Clusianus) upp igen (rekonstruerades) på en annan plats i dagens botaniska trädgård. 1990 restaurerades trädgårdarna ännu en gång, med en speciell tonvikt på 1590-talets växtmaterial. Foto: Kjell Lundquist, september 2004.

disse løkers/knollers overlevelse i et nodligere klima”, sammanfattar Per Magnus Jørgensen förhållandet.¹¹ Høyer uttrycker sig också på motsvarande sätt: ”Eftersom dina exotiska växter har vant sig vid vårt kyligare klimat lockas jag till att pröva flera framöver och skall därför med stor iver och uppmärksamhet ge mig på odling av exotiska växter, och om Gud bevarar mig vid hälsa och liv skall jag lägga an på att föra hit ljuvligheter från ’Belgien’ och Italien, så vårt slags jordmåns egenskaper blir kända.”¹²

Lökarna lät Høyer förmodligen plantera dels i de Freundts apotekar-trädgård i Bergen och dels i biskopsträdgården. Biskopsträdgården var anlagd av Anders Foss föregångare på biskopsstolen sedan 1536/1537, Geble (Gjeble) Pederssøn (1490–1556/1557), Norges förste protestantiske biskop, ”i stor stil” någon gång före 1557. Geble Pederssøn kan måhända betraktas

som Norges förste verkliga botanist. Av dennes elev och adopterade son Absalon Pederssøn Beyer (1528–1575) förekommer också en ”Oration om Mester Geble” (1571), vilken vittnar om både en skön och innehållsrik trädgård, om den flamländske trädgårdsmästaren Adrian och om en herbarieägende biskop.¹³ ”Det er således god grunn til å mene at nordmannen Gjeble Pederssøn hade et like gammelt herbarium som han som regnes som oppfinneren av herbariekunsten Luca Ghini”, skriver J. Ingar I. Båtvik (2000).¹⁴

Henrik Høyer kom således till beredd mark i Bergen, med avseende på medicinsk växtanvändning, modernt botaniskt intresse och trädgårdars möjliga konstfärdighet. Detta kan också bidra till förståelsen av hans eget tredelade växtintresse: apoteksnytta, botanik och hortikultur. Och Høyer var tacksam. ”[H]ögädle och högst förträfflige man, vördnadsvärde vän”, skrev han i sitt första brev till Clusius, ”jag är skyldig dig odödligt tack för den enastående välvilja, varmed du omfattade mig, då jag förra året var i Leiden: dels för dina tjänster och förtjänster, dels, och framför allt, för de värdefulla lökarna.”

Brev I

Det första brevet är daterat i Bergen den 9 april 1597, gamla stilen.¹⁵ Förutom att högakttningsfullt och omständligt tacka, berättar Høyer lyriskt och detaljerat om odlingsläget. Han har väntat med att skriva för att verkligen ha något substantiellt att berätta. Han berättar: ”I höstas satte jag alla [lökarna] utom *de Tychonianska* på tre ställen, där också de flesta har övervintrat, åtskilliga utan någon som helst skötsel.¹⁶ Tulpanerna visade sig omkring 14 eller 15 februari om jag inte missminner mig. Det rädde då en medelgod temperatur. I mars kom kejsarkrona och narciss. I början av april krokus. Nu hämmas de dock betydligt av nattkyla och nordanvind: när dessa upphör är jag övertygad om att de ska blomma som önskat. Så snart det sker skall jag meddela dig.”

Passagen om de ”Tychonianska” lökarna är värd en extra uppmärksamhet. Denna skulle, beroende på tolkningen, möjligen (men svårligen) kunna tidigarelägga introduktionen av tulpanen i Danmark med några decennier. Min tolkning är dock att Høyer fick med sig lökarna från Clusius som en gåva till Tycho Brahe. Dessa lär Høyer rimligen ha tagit med sig hem då han reste tillbaka till Bergen, med avsikt att sända dem till Tycho på Ven vid ett senare tillfälle, kanske med biskop Foss. Sannolikt fick han aldrig något tillfälle till detta. Tycho Brahe lämnade för gott Ven i juni 1597.¹⁷

Høyer erhöill, eller införskaffade, emellertid inte bara nytt växtmaterial genom Clusius, utan även genom Pauw. ”Den förträfflige doktor Pawius har givit mig några trädgårdsväxter, varav ett par har skjutit nya skott”, berättar Høyer även i sitt aprilbrev. Han erhöill frön från Amsterdam: ”Nästan alla frön dog dock, till stor sorg för mig. Petum mas [?] som sändes till mig från ett apotek i Amsterdam i höstas, dog av vinterns angrepp”. Jag skulle vilja att Du [Clusius]”, fortsätter Høyer, ”om man hos Er kan få tag på gott och färskt frö, sänder mig en del, i fall de skulle kunna gro.”

Avslutningen handlar om själva odlingen av de nya växterna, om de erforderliga trädgårdsmästarkunskaperna och om kunskapsluckan mellan vad de befintliga böckerna i tiden behandlar och vad som skulle behöva stå i dem. ”Jag skulle vilja att någon visade sig på arenan”, skriver Høyer, ”som på ett professionellt sätt kunde skriva om enklare odling: Jag har visserligen sådana böcker, men summariska, och innehållande inget utom det vanliga, som är känt för varje grönsaksodlare.” Høyer efterlyser råd för odlingen av sina exklusiva introduktioner. ”Jag vill däremot ha något fullständigt”, fortsätter han, ”något som lär ut först all trädgårdsskötsel i stort, därefter specifikt odlingen av varje art och form för sig. Men jag vet ingen i vår tid som bättre kunde skriva något sådant än du [Clusius], som ägnat inte bara många år, utan en hel tidsålder, åt detta studium, så att alla som ägnar sig åt botaniken, även med själve Momos¹⁸ som domare, tillerkänner dig den främsta platsen.” Det skulle som bekant dröja ytterligare nästan hundra år, till 1694, innan Norge erhöill sin första trädgårdsbok, *Horticultura*, av Christian Gartner.¹⁹

På kuvertet till det första brevet, liksom på det följande, har Clusius själv upprättat en växtförteckning. Förmodligen har han direkt antecknat de växter, framförallt lökar, vilka han avsåg att sända i en ny leverans till hösten. Diskrepanserna mellan Clusius listor och de Høyerska odlingsbeläggen, förmedlade i breven, skulle dock föra för långt att avhandla vidare här.²⁰

Brev II

Redan 12 maj (g.s.) 1597 skriver Høyer till Clusius igen och berättar om den första blomningen i trädgården (och i Bergen och i Norge) av bland annat tulpaner, kejsarkrona och hyacinter. Han beklagade sig dock över att han saknade narcisser.

Alla tulpaner som jag satt på olika ställen blommar, med undantag för några få [...] Alla blommorna spelar i skiftande rodnad. Bara två individer avviker, varav en är gul, den andra vit. Likaså glänser kejsarkronan (varav jag bara har en) mitt bland tulpanerna. Båda de orientaliska hyacinterna har nästan blommat över. Narciss har jag däremot ingen. Av krokusrötterna visar den enda överlevande åtminstone blad. Anemonen kom upp för två dagar sedan. Även min enda Gufiniare²¹ [turbanlilja, *Lilium chalcedonicum*] är i god form.

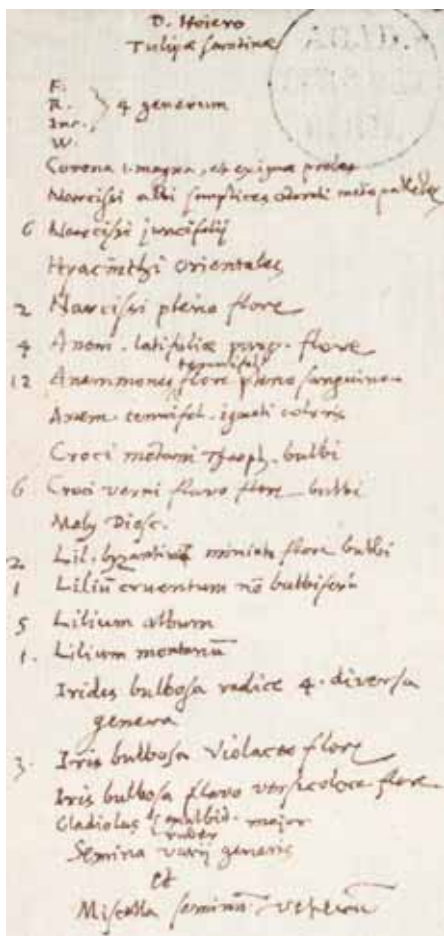
I brevet uttrycker Høyer både sin tacksamhetsskuld och sin vilja att återgälda: ”Jag önskar att det hos oss finnes något, varmed vi i gengäld kunde uttrycka vår tacksamhet: du skulle säkerligen inte vara så angelägen om att få det som vi vore angelägna att sända dig det. Alltså, om något sådant finns: önska, eller rättare, befall!”²²

Brev III

Särskilt uppskattar jag dina [Clusius] lökar. Ty på samma sätt som bosphorus överträffar andra stjärnor med sin glans, så överträffar dessa lökar andra genom blommornas skiftningar, färg, glans, elegans.²³

I sitt tredje brev av den 17 augusti (g.s.) 1597, tackar Høyer för Clusius bägge svarsbrev av den 9 augusti. Han sammanfattar det gångna halvårets blomberättelse, ”florum historiam”. Vintern var sträng. Mars och april höll blott en medelmåttig temperatur. Därför blommade också narcisser, hyacinter, tulpaner och turbanlilja hela maj och delvis också in i juni månad. Innehålls- och ämnesmässigt är brevet annars förhållandevis rörigt. Resultatet av lökodlingen blandas med utfallet av frösådderna, skötselanvisningar med minnesbilder från Tyskland, översvallande tack med nya önskemål och beställningar. De ihållande regnen i mitten av augusti fick Høyer att gräva upp en del lökar och omplantera dem i sandjord så att de inte skulle ruttna. Det var bara kejsarkronan som hade gett upphov till smålökar, inte tulpanerna. Förlusterna bland lökarna och knölarna var också stora. Krokusen dog helt och hållet, likaså ”fritillaria” [*Fritillaria meleagris*?], pärlhyacint, ”Martagon” [*Lilium bulbiferum*/L. *bulbiferum* var. *croceum*] och anemoner.²⁴

I min forskning rörande krolliljans (*Lilium martagon* L.) introduktion till Sverige och Skandinavien, har speciellt en mening i det tredje brevet varit föremål för tolkning och diskussion. Det är kanske den mest laddade i hela Høyer-Clusius-korrespondensen: ”Lilium sylvestre d.[ictum] calvaria alte-



Förteckning av lökar, knölar och frön som Carolus Clusius redan sänt eller skulle sända till Henrik Hoyer, förtecknade av Clusius på kuvertet till brevet från Hoyer den 9 april 1597 (det första brevet), vilket Clusius mottagit i Leiden den 10/18 maj 1597 och svarade på redan den 22 maj. Jfr Lundquist 2005, s. 278 och B 11. Foto: Universiteitsbibliotheek Leiden, Vulc. 101/CLUY 170.

rum in horto Episcopi nostri positum nunc floret: alterum apud me non nisi paucis folijs modice ab humo extat.” ”Lilium sylvestre” är Rembert Dodoens med fleras välkända och utbredda namn för *Lilium martagon*, använt av flera tyska botanister vid tiden, och så även av Clusius i hans ungerska flora. Clusius själv anger dock föga konsekvent ett annat namn på arten i förteckningen på kuvertet till det första brevet, nämligen ”Lilium montanum”. ”Lilium sylvestre alterum” utgör dessutom ett av Dodoens namn på *Lilium chalcedonicum*, turbanliljan, den ovan omnämnda ”Gufiniare”. Den slutliga tolkningen lyder dock: ”En Lilium sylvestre, så kallad calvaria [krollilja, *Lilium martagon*], planterad i vår biskops trädgård blommar nu: en annan [krollilja], hos mig, skjuter bara obetydligt upp ur jorden med några få blad”.



"Gufiniare/Zufiniare/Zufiniaris", det vill säga turbanlilja (*Lilium chalcedonicum*), här kallad "HEMEROCALLIS CHALCEDONICA umbellifera", på en samtida målning av Daniel Rabel (1578–1637) från tidigt 1600-tal, som en förlaga till det graverade florilegiat *Theatrum Florae* (1622). Publicerad med tillstånd av Bibliothèque nationale de France, Dossier PF2315015, s. 75.

Krolliljelökarna torde Høyer fått med sig direkt från Leiden redan 1596. Han berättar ju för Clusius om dem. Inget motsäger emellertid att arten inte skulle kunna ha kommit till Norge ännu tidigare. Krolliljan finns idag i stora mängder i Gamlehagen vid Fana folkhögskola på Store Milde utanför Bergen, på det tidigare kyrkogodset, förvildad utanför den tidigare formella trädgårdsparterren tillsammans med snöklackor och krokus. Måhända är dessa krolliljor ättlingar till biskopens skyddslingar, via Høyer och Clusius.²⁵ "Det er jo all grunn til å tro at de kan stamme fra Clusius senderinger ettersom Foss var Høyers svigerfar fra 1596 av, og Høyer ikke hade noen egen hage", menar Per Magnus Jørgensen. I så fall handlar detta om ett levande kulturminne och en god exponent av det sena 1500-talets odlade krolliljetyp i norra och västra Europa.²⁶

"Andra lök- och knölväxter blommar vackert", skriver Høyer, "sådana skickar du frikostigt. Eftersom du hittills har givit mig mer än nog, vore jag ogin om jag bad om mer, även om jag vore glad om jag kunde få tag på några. Fast jag vill inte vara till besvär. Annars vet du säkert att jag är som mest förtjust i blommande växter..." Man märker tydligt Høyers trädgårdsintresse; inte läkarens utan snarare trädgårdsmästarens. Det är lökväxterna som vunnit Høyers hjärta. "I Tyskland", skriver han, "såg [jag] dem i förbigående, ofta försummade, men nu lockas att själv, genom noggrann skötsel och med egna händer, överflytta dem till en annan värld, så att säga: ett arbete som med tiden blivit mig desto kärare [...] Särskilt uppskattar jag dina lökar."

Høyer förklarar vidare i sitt tredje brev att han arbetar med den 'växtundersökning' till Clusius appendix som han blivit ombedd att göra. Hans tyngande praktik i Bergen har dock hindrat honom från att dra till fjälls och hans utlovade traktat om Norge förklarar han inte kommer att bli färdig före vintern. I augusti sänder han också hjortronsylt till Nederländerna: "Chamaemorum syrupum (sådan som araberna kallar *rob* eller *robub*) så att Du får se och smaka på den." "Du känner ju till dess användning mot skörbjugg", skriver Høyer och tillägger, antingen på skämt eller allvar, "[j]ag kunde lägga till ett passande hippokratiskt exempel och utge den för ett electuarium". "Detta fick bli mitt svar på Dina båda brev", avslutar Høyer artigt. "Jag ber dig, om Du får tid, svara när detta skepp angör Amsterdam på tillbakavägen. Låt oss dra nytta av tiden innan vintern sätter stopp."²⁷

Brev IV

Høyers vädjan ger resultat. I det fjärde brevet från Bergen 16/26 oktober 1597 bekräftar Høyer att han tidigare den hösten (4/14 augusti och 10 september) mottagit två nya försändelser med lökar och frön från Leiden. ”Många hälsningar, du lysande man, hedervärde vän”, skriver Høyer.

De [brev] du sände mig, först i augusti, sedan i september, har jag i god ordning mottagit tillsammans med de bifogade lökarna och fröerna av olika slag; för dessa erkänner jag mig villigt vara dig stor tack skyldig. Jag önskar att jag nu hade möjlighet att ge dig något i gengäld, du förstår dock säkert att jag vet och uppskattar att jag mottager en välgärning. Mina resurser är dock för nuvarande begränsade. Men i framtiden blir, om Gud vill, min situation och kanske mina möjligheter bättre. Jag har satt samtliga lökar i jorden, likaså en del fröer så som du befallt. Jag vill inte dölja för dig att jag inte sett till den xyphium [spanskiris, *Iris xiphium*] som listan talar om. Måtte Gud se till att vi får se alla lökar, vår fröjd kommande vår, bevarade och blomstrande: en större lycka än denna [...] möter man inte i denna verksamhet.

”Vi må rimeligvis kunne tro at Høyer fikk disse plantene i jorden”, skriver Eckblad, ”og at de fleste blomstret neste år, altså i 1598.”²⁸ Dessvärre finns det inte fler hela brev som definitivt kan bekräfta detta. Høyer erkänner sig stå i tacksamhetsskuld och önskar att han hade möjlighet att ge något i gengäld. Han förklarar dock sina resurser begränsade, men visar samtidigt att de inte är uttömda.

Høyers oktoberbrev nådde Clusius den 18/28 november. Det överlämnades då av en norsk student som rest till Nederländerna för vidare studier vid akademien i Leiden. Måhända blev Clusius ordentligt överraskad av de två renfallar, de finska stövlar av päls och de ”falska rubiner” som Høyer vid sidan av några pressade växter eller herbarieark [!] lät överlämna. ”Den som uppvisar detta är en student”, skriver Høyer,

född här, i ett anständigt hus: för sina studier skall han någon tid vistas vid er Akademi. Han har närstående som sedan flera år är Kungliga Befallningshavare i bortre Nordland och i Finnmark. Från dessa kan han utan problem skaffa vad du kan tänkas vilja ha av de nordliga folkens saker. Begär alltså frimodigt vad du finner lämpligt då du träffar honom personligen: jag har nämligen instruerat honom att, om han förstår att han i något avseende kan göra dig en tjänst, flitigt vinnlägga sig därom.

En viss rangordning i relationen mellan Høyer och studenten framskymtar: ”Jag betvivlar inte heller att han kommer att följa mina förmaningar”, skriver Høyer. På samma sätt positionerade sig Høyer i förhållande till Clusius:

Även jag skall, om jag förmår, uppfylla mina förpliktelser. [...] Denne student har med sig en renhud till dig (en del kallar djuret ’tarandum’), och flera ’falska’ rubiner med förteckning [?], som på ett förunderligt sätt formats till kuber av naturen; de har som du ser uppstått i grusig klippmark runt Nidaros/Trondheim. Han har också finska stövlar av päls och annat som han för min räkning kommer att visa dig. Jag ber dig att med glad min ta emot detta, tills jag får tag i något bättre.²⁹

Planerna på samarbetet beträffande utforskandet av den norska växtvärlden, och Clusius önskemål om Høyers fältvandringar, kommer till uttryck i några passager i det fjärde brevet, vilka närmast kan ses som en höjdpunkt i detta. Här framkommer också uppgifterna om ett tidigt utkast till en norsk flora som Høyer låter Clusius ta del av.³⁰ ”Ditt förslag om växtobservationer är riktigt”, skriver Høyer, ”med det speciella som varje land får [?]. Men vårt Norge som är tämligen öde och på sina håll förskräckligt med tanke på den dåliga framkomligheten: det är inte så lätt att utforska. Ja, den som bara i måttlig grad genomforskat någon del av landet skulle ha utfört ett Herkulesarbete.” Men Høyer urskuldar sig sedan. ”Jag för min del har hittills hindrats av mina tjänsteåligganden att tränga in i dess inre. Senare dock, om Gud medger mig fortsatt nyttjanderätt till livet, kan jag få fler tillfällen att bege mig till de mer nordliga och höglänta trakterna i privata ärenden. Då kan jag samtidigt undersöka växterna i samma trakt.” ”Om jag då hittar något särskilt”, fortsätter Høyer,

kommer jag att skicka dig antingen själva växterna i papper, deras frön eller till och med lökar om jag påträffar några. Nu har jag i en enklare kortfattad katalog – ’brevi catalogo complexus sum stirpes pene omnes, quae apud nos vulgo nascuntur’ – innefattat nästan alla de plantor som är vanligen förekommande hos oss: jag har även anförtrött studenten några växter inlagda i papper. Du får hålla till godo med dessa enskilda ting och på så sätt slå fast att jag inget högre önskar än att bevisa för dig min omsorg i botaniken [?].

Något herbarium, ”katalog” eller annat utkast till en norsk flora av Høyers hand har dock inte påträffats. Merparten av det långa fjärde brevet handlar annars om havet och dess växter, framför allt om tång, ”Erica marina”.³¹

Spekulationerna är fantastiska och värda en egen utläggning, men måste förbigås här. Høyer är dock lyrisk över havets frukter och dess skapelseformer: "Detta vårt förunderliga hav frambringar mångahanda underverk", skriver han, "vem skulle utan förundran betrakta så många och så skiftande, liksom skapade på lek?" I ett *post scriptum* återkommer så en ny växtvädjan. "Om du kan avvara en och annan cyklamenrot", skriver Høyer, "och sända den tillsammans med det du bifogar till min trädgård gör du mig en hett eftertraktad tjänst." Clusius svarade samma dag (!) och sände också en liten ask med fyra stycken efterfrågade cyklamenrötter (alpcyklamen, *Cyclamen purpurascens*, eller möjligen höstcyclamen, *Cyclamen hederifolium*).³²

Brev V

Det dröjer nästan sex år till nästa (bevarade) brev av Høyer, den 28 juni 1603. Handstilen har changerat. Halva den första sidan av de två åtgår till en ursäkt för att det dröjt så länge. Høyer utlovar bättring. Brevet handlar därefter främst om fåglar och Høyer utlovar närmare besked om de slag som tros födas i träden på Shetland och Orkney. Høyer har nämligen fått kontakt med en infödd Shetlandsbo som tillbringat vintern hos honom i Bergen.

Slutet utgör en ledsam läsning. Liksom Clusius i Leiden har Høyer varit utsatt för stöld av lökar, av de lökar han erhållit av Clusius. Høyer är vred och skräder inte orden: "För övrigt kastar jag mig till dina knän, du örternas fader och Floras lysande preses", skriver han, "och utgjuter under tårar min klagan över min trädgårds olycka, förlusten av tulpaner, kejsarkronor, kungsängsliljor [?], anemoner och andra fina lökar³³, vilka en förtappad lymmel genom stöld nyligen [berövade mig], även alla dem som jag ägde tack vare din välvilja, och som jag lyckats med i hela sju år." Slutet understryker vad lökväxterna verkligen betydde för Høyer. "Jag kräver ett straff och ber och lovar att denne skurk som ville beröva mig dessa mina älsklingar, långt mer värdefulla än guld för mig, måtte drabbas av evig olycka."

Brev VI

Det långa sjätte brevet från Bergen 22 mars 1604 handlar, förutom om Høyers glädje över Clusius senaste brev, företrädesvis om atlantfåglar och fågellivet på Färöarna. Det framstår som en ren textförлага till Clusius åter-

givning av förhållandena i *Exoticorum libri decem* (1605).³⁴ I brevet återfinns inga uppgifter om några växter.

Brev VII

I det sjunde och sista brevet, från den 9 augusti 1604, låter Høyer meddela att han sänder några olika naturalier till Pauw, bland annat renost och en sula från Färöarna. Han berättar vidare för Clusius att han kommit överens med biskopen i Nidaros, vars stift gränsade till såväl Sverige som Ryssland och Novgorod, om att biskopen skulle låta meddela eventuellt nya och intressanta upptäckter på naturforskningens områden. Høyer diskuterar vidare om tången "Phaseolum marinum" och Clusius uppfattning om hjortronen i Norge. Clusius menade att de norska hjortronen var närbesläktade med den engelska varieteten, "Chaemaemorus angliana", som han erhållit av Thomas Penn, medan Høyer höll de båda slagen för att vara identiska.³⁵

Epilog

År 1607 dog biskop Foss. Samvaron med svärsonen Høyer lär ha tillhört ljuspunkterna i biskopens liv.³⁶ Høyer ärvde biskopens stora boksamling. Han blev också senare satt att ordna upp dödsboet efter den norske läns-herren Erik Rosenkrantz. Høyer fann här en serie av äldre norska brev och dokument rörande gårdar och jordegods, vilka inlemmades i hans egen manuskriptsamling. Høyer bedrev också egna historiska studier i sitt nya fädernesland och samlade på sig en betydande samling av både handskrifter och böcker. Det är inte främst som läkare, utan som historiker och manuskriptsamlare, som Høyer främst förtjänar att ihågkommas, skriver hans biograf Anne Holtsmark.³⁷ Høyer planerade själv en beskrivning av hela Norge. Om detta arbete, snart färdigt för utgivning men ständigt försenat på grund av ett svällande material, skriver Høyer också i flera av breven till Clusius. Høyers norska historia blev nästan klar, men kom aldrig ut i tryck.

Då Henrik Høyer avled 1615/1616 befallde kungen sin ämbetsman Urne i Bergen att Høyers bok och manuskriptsamling skulle katalogiseras och skrivas av. Alla original och avskrifter skulle därefter sändas till Köpenhamn. Här brann hela samlingen upp i den stora stadsbranden 1728. Ironiskt nog är det just som en följd av Høyers stora historiska ambitioner och

noggrannhet som alla svarsbrev från Clusius till Høyer är förkomna och uppgångna i rök, de brev som skulle kunna ha bekräftat den första krolliljebloomingen i Norge liksom all annan dokumentation av relationen de båda naturvetenskapsmännen emellan.³⁸

Relationen, korrespondensen och utbytet av naturalier mellan Henrik Høyer och Carolus Clusius har varit föremål för uppmärksamhet och behandling inom det pågående internationella och interdisciplinära projektet "Clusius in a New Context", en ny internationell plattform för forskning rörande det omfattande primära källmaterial (framför allt Clusius omfattande botaniska korrespondens om cirka 1 500 brev, till och från Clusius) som finns vid The Scaliger Institute/Leiden University Library.³⁹ En målsättning för den skandinaviska hortikulturen är en framtida kommenterad faksimilutgåva i transkription på latin, med engelsk och svensk översättning, av samtliga sju brev av Henrik Høyer till Carolus Clusius, sätta i en växtintroduktionshistorisk kontext. Då fullföljer vi också Høyers önskan och ömde om sin läromästare:

Jag ber dig, min herre Clusius, vid själve Apollon: bringa det du har till mognad, så alla ditt intellekts monument kommer fram i ljuset innan ålderdomen krossar dem. Du kan vara viss om alla goda mäns tacksamhet och ett odödligt namn i eftervärlden.

Henrik Høyer, 9 april 1597

Høyers växtintroduktioner till Norge – en sammanfattning

Finn-Egil Eckblad fastslår, med utgångspunkt i Høyers brev och Clusius växtlistor, en tillsvidaredatering för introduktionen av de följande trädgårdsväxterna till Norge.⁴⁰ De troligtvis sannskyldigaste avbildningarna av dessa arter vid tiden återfinns i Carolus Clusius, *Rariorum plantarum historia* (Antwerpen, 1601), vilken också Eckblad använt i sin artikel för att illustrera de tidiga tulpanerna och narcisserna i Bergen.

År 1597 blommade i Bergen:

olika slag av tulpaner (*Tulipa gesneriana*/ *Tulipa* spp.)
hyacinter (*Hyacinthus orientalis*)
anemoner (*Anemone* spp.)
kejsarkrona (*Fritillaria imperialis*)

År 1598 blommade dessutom:

pingstlilja (*Narcissus poeticus*)
 påsklilja (*Narcissus pseudonarcissus*)
 jonkvill (*Narcissus jonquilla*)
 vårkrokus (*Crocus vernus*)
 gullkrokus (*Crocus x stellaris/ aureus*)
 iris (*Iris bulbosus*) [tolkad som spanskiris (*Iris xiphium*)]
 anemoner (*Anemone coronaria*, *Anemone* spp.)
 gladiol (*Gladiolus* sp.)
 madonnalilja (*Lilium candidum*)
 andra liljor (*Lilium* spp.)

Till 1597 kan vi efter en första närläsning av breven lägga:⁴¹

ytterligare någon narciss (*Narcissus* sp.)
 ytterligare någon krokus (*Crocus* sp.)
 turbanlilja (*Lilium chalcedonicum*)
 krollilja (*Lilium martagon*)
 samt andra lök- och knölväxter ”som blommor vackert”. De lök- och knölväxter som blommade under 1597 måste Høyer själv ha fått med sig hem från Leiden, eller erhållit i en försändelse senare under hösten 1596, och också planterat detta år.

För 1598 tillkommer, med en viss reservation, framförallt:

Alium subhirsutum (”Moly Diosc.[orides]”)
 brandlilja och/eller saffranslilja (*Lilium bulbiferum*/ *L. bulbiferum* var. *croceum*),
 om den/de överlevde bättre i sitt andra försök
 cyklamen (*Cyclamen purpurascens*/ *C. hederifolium*).

Noter

Tack till Research Professor John Robert Christianson vid Luther College i Decorah, Iowa, USA för uppgifter gällande Høyers besök på Ven och möte med Tycho Brahe, för uppgifter om Anders Foss, Anna Pavords Høyer-omnämmande och för diskussioner om tolkningen av de *Tychonianska* lökarna (2003–2005), till professor Per Magnus Jørgensen, Botanisk Institut, Universitet i Bergen, för artiklar och uppgifter om Bergens botaniska historia, till professor, dr.

phil. Johan Lange, Søborg, Danmark, för tidiga diskussioner kring de äldre tulpanbeläggen i Norge och Norges botaniska historia och till Venke Åsheim Olsen, Trondheim, för uppgifter om häxprocesserna i Norge, om biskop Foss och hans företrädare Geble Pedersen. Ett postumt tack till Finn-Egil Eckblad (d. 2000) för inledande diskussioner rörande Høyerbreven och om liljorna (1994), och till Madeleine von Essen, Oslo, som förmedlade kontakten. Ett

stort och varmt tack till Urban Örneholm vid Institutionen för lingvistik och filologi, Klassiska språk, vid Uppsala universitet, för transkribering och översättning i sin helhet av de flesta av Høyers brev (2003–2005).

Artikeln bygger ursprungligen på ett paper till konferensen "Clusius in a New Context" vilken hölls vid Scaliger Institute/Leiden University Library i Leiden 23–25 september 2004. En annan bearbetning av denna uppsats på engelska kommer även att publiceras i en kommande Clusius-volym i serien *History of science and scholarship in the Netherlands* (Edita Publishers, Royal Academy of Sciences, Amsterdam), troligen 2006. Relationen mellan Høyer och Clusius, framförallt sett i en liljekontext och gällande introduktionen av nya trädgårdsväxter till Skandinavien, har även behandlats i min doktorsavhandling, Kjell Lundquist, *Lilium martagon L. Krolliljans introduktion och tidiga historia i Sverige intill år 1795 – i en europeisk liljekontext*, Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, Doctoral Thesis No. 2005:19, Faculty of Landscape Planning, Horticulture and Agricultural Science, SLU (Alnarp, 2005), 265–286; Originalbrevet förvaras i Universiteitsbibliotheek Leiden (Leiden University Library) (Vulc. 101, 7 brev från Henrik Høyer till Carolus Clusius 1597–1604).

¹ Finn Egil Eckblad, "Henrik Høyer og de første tulipaner i Norge", *Blyttia*, nr 3, 1991, 145–150. De första tulipanerna i Nederländerna blommade i Leiden 1594, i Norge i Bergen 1597. De första hittills kända belägen för tulpaner i Danmark är från 1620-talet, från Sverige 1629.

² Carolus Clusius, *Exoticorum libri decem: quibus animalium, plantarum, aromatum, aliorumque peregrinorum fructuum historiae describuntur. Item Petri Belloni observationes eodem Carolo Clusio interprete* (Leiden, 1605), 122, 368.

³ Friedrich Wilhelm Tobias Hunger, *Charles de l'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsch Kruidkundige 1526–1609*, Eerste deel (I), (Martinus Nijhoff, 1927), om "Medewerkers voor zijn verzamelingen" ("Bidraglämnare till hans samlingar"), 268: "Verder stond hij voor het verkrijgen van allerlei exotica in geregeld ruilverkeer met sommige medici en met vele apothekers,

zowel in het buitenland als hier te lande. Om in die richting slechts enkele namen te noemen ..." ("Vidare utvecklade han ett regelbundet utbyte av exotica med flera läkare och många apotekare, både utomlands och inom landet [Nederländerna]. För att bara nämna ett par namn i detta sammanhang..."); Anna Pavord, *The Tulip* (London, 1999), 63: "Three years after he (Clusius) had settled at Leiden, a young Norwegian physician, Henrik Hoyer, arrived there to take a degree in medicine. When Hoyer returned to Bergen, he had some of Clusius' bulbs in his luggage, and more were sent to him the following year." Tack till John Robert Christianson som fäst min uppmärksamhet på passagen. Pavord har dessa uppgifter från en föreläsning, "a compendium of essays", av Agnes Stork hållen till minnet av 400-årsfirandet (1994) av tulpanodlingen i Nederländerna, Pavord i brev 2003-12-12.

⁴ Biografen är hämtad från Lundquist 2005, B 14–8.

⁵ Beträffande växterna i "Libri Picturati", se reproduktionerna i Claudia Swan, *The Clutius Botanical Watercolors. Plants and Flowers of the Renaissance* (New York, 1998).

⁶ De biografiska uppgifterna gällande Høyer är hämtade från Eckblad 1991 och däri angivna referenser, f.f.a. Anne Holtsmark, *Norsk biografisk leksikon* VI (1934), 444 f.

⁷ Lundquist 2005, 268, n. 116. För en sammanställning av Høyers försändelser, se Per Magnus Jørgensen, "Byen er Bergen – faget er botanikk", *Bergens Museums Årbok* 2003, 37–39 och Per Magnus Jørgensen, "Tulipanen og Bergen i 400 år", *Bergens Tidende*, maj 1997, 28.

⁸ Anders Foss var född i Danmark och var biskop i Bergen 1583–1607. Foss var en stor boksamlare och dessutom en god historiker som skrev en insiktsfull kritik av Saxo Grammaticus Danmarkshistoria. Hans hustru, Marine Rupertsdatter Foss, var av tysk börd, och blev anklagad för häxeri av länsmannen Peder Thott 1590, vilket komplicerade många förhållanden. Biskop Foss var känd som en stridbar man och paret reste ofta till Köpenhamn för att fria sig från anklagelserna och på grund av andra rätts tvister. Foss var även en god vän till Tycho Brahe, vilken han ofta besökte på dessa resor till

huvudstaden. Marine friades från sina anklagelser 1598. Vårre gick det för Anne Pedersdotter som anklagades för att ha satt sjukdom på biskop Foss företrädare Geble Pedersen så att hennes man i stället skulle kunna bli biskop. Anne brändes som häxa på Nornes i Bergen 1590, samma år som Marine anklagades. Paret Foss hade minst fyra barn sedan de hade ingått äktenskap ca 1569. Beträffande Anders Foss kan ytterligare uppgifter hämtas från: Anton Christian Bang, *Den norske kirkes historie i Reformations-aarhundredet* (Kristiania, 1895), 63–85.

⁹ Förmodligen har Tycho bett Henrik Høyer skriva denna dikt då han befann sig som gäst på ön, menar John Robert Christianson (i brev 2003-09-29). 1596 utkom Tychos astronomiska brevväxling från Uraniborgs tryckeri där dikten återfinns. Dateringen av besöket återfinns i Tycho Brahes meteorologiska dagbog, jfr Tycho Brahe, *Tychonis Brahe opera omnia*, ed. I. L. E. Dreyer (Köpenhamn, 1913–1929), IX, 139. Beträffande Tycho Brahe, Uraniborg och den samtida verksamheten på Ven, se John Robert Christianson, *On Tycho's Island. Tycho Brahe, Science, and Culture in the Sixteenth Century* (Cambridge, 2003), med vidare referenser.

¹⁰ Sitt andra äktenskap ingick han med den tio år äldre Thyri Anfinnsdatter Soop (<1550/1555–1628/1633) som också överlevde honom med ett halvannat decennium, se Tore Nygaards (Linköping) genealogiska hemsida <http://hem.bredband.net/nygtor/troms/3419.htm> (2005) och Per Nermos "Nordic Genealogy Site" (Norge) hemsida <http://www.nermo.org> (2005).

¹¹ Per Magnus Jørgensen i brev 2004-01-08.

¹² Høyer 9 april 1597.

¹³ Jørgenson 2003, 37. Jørgenson i brev (2004-01-08) låter vidare meddela om Pederssøns flamländske trädgårdsmästare Adrian och hans införsel av fruktträd och vinstockar. Jfr Christian Andreas Lange, *De norske Klosters Historie i Middelalderen* (Christiania, 1847), 256: "I Bisp Gebles Tid, hvor Klostret og Kirken overdroges till Bispegaard och Domkirke, blev i denna Have af Gartneren Adrian fra Flandern fremdrevet Æbler, Pærer, Kirsebær og Druer, i senere Tid omtales endog dens Kastanier, Korender, Figner og Laurbær, og nu er den ganske forsvunden." Knut Fægri, "Klostervesenets bidrag til

Norges flora og vegetasjon", *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Årbok* 1987, 225–238, polemiserar (230) å andra sidan mot Lange beträffande Bergens klosterträdgårdars kontinuitet.

¹⁴ För citat ur orationen om Mester Geble och vidare litteraturreferenser, se J. Ingar I. Båtvik, "Gamle bevarte herbarier, og Østfolds eldste herbariebelegg", *Natur i Østfold*, vol. 19 (2000), 17–27, särsk. 18.

¹⁵ För en fylligare presentation hänvisas till Lundquist 2005; Gamla stilen = den äldre julianska tideräkningen. Den gregorianska tideräkningen eller kalendern (nya stilen) infördes först inom hela den romersk-katolska världen 1582. I Sverige infördes den först 1753. Høyer daterar uteslutande efter den gamla stilen. Clusius daterar efter den nya, men anger oftast dubbla datum för undvikande av missförstånd i brevväxlingen.

¹⁶ "Posueram vero superiori autumnum omnes praeter *Tychonianos* tribus in locis...", Høyer 9 april 1597; Uppgiften är föremål för tolkning, på tre ställen i de Freunds trädgård eller i tre olika trädgårdar. Jørgensens uppfattning (brev 2004-01-08) är att det handlar om tre olika trädgårdar; de Freunds, biskop Foss och ytterligare en.

¹⁷ För en omständligare utläggning, se Lundquist 2005, 272 f.

¹⁸ Momos är i den grekiska mytologin klandersjukan och felfinnandet personifierat, son till Natten. Skalden Kallimachos använde Momos som benämning på sina kritiker. I senare litteratur möter skildringar av Momos fränstötande gestalt, *Nationalencyklopedin* online 2005.

¹⁹ Se Gudmund Balvoll och Gunnar Weisæth, *Horticultura. Norsk hagebok frå 1694 av Christian Gartner* (Oslo, 1994).

²⁰ Jfr Lundquist 2005, f.f.a. 276 f.

²¹ "Gufiniare" måste vara Høyers försök att skriftligen nedteckna "Zufiniare"/"Zuphiniare", Clusius beteckning för *Lilium chalcadonicum*, bl.a. belagd i hans ungerska flora 1583 enligt Caspar Bauhin, *Pinax Theatri Botanici* (Basel, 1623). Turbanliljan verkar ha introducerats i Nederländerna i mitten av 1570-talet. Se vidare Lundquist 2005, 180–196, 275–277, n. 132.

²³ I brevet antyds även ett växtutbyte (från Nederländerna) med Sverige, Danmark och Tyskland i en svårtolkad passage: "Allt mitt tillkommer dig – det är ditt, vilket vi bringat inte bara till norrmännen, utan även till Sverige [!] och danskarna, och med vilket vi gjort liksom nedslag även på Tyskarnas kuster; det är dina välgärningar, min Clusius, du som gjort det lantliga kultiverat, barbarer mänskliga, så att säga", Høyer 12 maj 1597.

²³ "Imprimis vero magno in precio apud me sunt eruntque bulbi isti tui; Nam non secus ut bosporus reliqua astra luminis sui splendore vincit [?]: ita hi bulbi floris varietate, colore, nitore, elegantia, [...]”, Høyer 17 augusti 1597.

²⁴ "Crocus perijt prorsus, itemque fritillaria, muscaria, Martagon, Anemone", Høyer 17 augusti 1597. Beträffande tolkningen av "Martagon", se Lundquist 2005, 277, n. 140.

²⁵ Annegreth Dietze, "1600-talls kjøkkenhage-tradisjon på Baroniet Rosendal, Kvinnherad, Norge", i D. Moe, P. H. Salvesen, D. O. Øvstedal (red.), *Historiske hager. En nordisk hagehistorisk artikkelsamling ved 100-årsfeiringen av Muséhagen i Bergen maj 1999* (Bergen, 2000), 40–45, redovisar flera liljelökslag från baroniet Rosendal, tio mil söder om Bergen, i växtlistor från 1666 och 1667. Det eventuella sambandet mellan Høyers krolliljor inne i Bergen och lökarna på Rosendal kvarstår dock att utreda.

²⁶ Per H. Salvesen, "Levende kulturminner i Gamlehagen på Store Milde. Rosene", *Årringen* 2002, 4–12. Jørgensen i brev 2004-01-08.

²⁷ Jfr Lundquist 2005, 280, n. 144. Se även Finn-Egil Eckblad, "Molter som skjorbuksmiddel i skriftlige kilder", *Blyttia* 1988, 177 f., om 'hjortron-utbyter' mellan Høyer och Clusius och tillredningen av hjortronsyllt. Eckblad nämner dock inget om själva leveransen av hjortronsyllt från Norge.

²⁸ Eckblad 1991, 149 f.

²⁹ På kuvertet har Clusius själv antecknat om mottagandet av renhudarna: "Leyden 18/28 Novembris cum 2 pellibus Rangiferæ [...] fin."

³⁰ Beträffande frågan om Norges äldsta herbarium och herbarieväxter hänvisas till Båtvik 2000 samt till Eckblads refererade uppsatser i denna artikel. Høyers insatser, varken i den nor-

ska herbarietraditionen eller i utforskandet av den norska floran, har jag dock inte sett genomgripande behandlade.

³¹ Möjligen innehöll ett av herbariearken den "Frutex marinus Ericæ facie" som Clusius lät publicera i *Exoticorum libri decem* (1605), 122, åtminstone av texten att döma: "Den havsbuske som jag tror lämpligen kan kallas 'Erica marina' skickade till mig, året efter Kristi födelse 1597, den mycket lärde Henrik H., läkare i Bergen i Norge; en avbildning av denna Erica finns i följande bild." ("Marinum hunc fruticem, quem non incommode Ericam marinam appellari posse arbitror, mittebat ad me anno à Christi nativitate millesimo quingentesimo nonagesimo septimo Doctissimus vir Henricus Hoierus, Bergensis in Nowagica Medicus; cuius Ericæ effigies in sequente tabella expressa.")

³² Clusius redovisade själv växterna på kuvertet: "Respondi eodem die et misi Pyxidulas et misi 4 Cyclaminis radices." *Cyclamen purpurascens* är känd genom 1400-, 1500- och 1600-talens läkehandskrifter och -böcker i Danmark. *C. hederifolium* är först avbildad på 1600-talet men känd och uppskattad på kontinenten vid tiden.

³³ "...Tulipas, Coronas, Fritillariam, Anemones nec non alios elegantissimos bulbos cum lacrimis fundo..."

³⁴ Clusius 1605, 368. Høyers brev når Clusius 24 april 1604 och Clusius svarar redan på Valborgsmässoafton.

³⁵ Jfr Eckblad 1988, 177 f. och Clusius beskrivning av hjortronet (baserat på Høyers tidigare försändelser och samtal med honom) i *Rariorum plantarum historia* (1601), där Clusius håller de två för olika arter. Eckblad har låtit översätta Høyers välvilliga men bestämda hävdande om de två arterna som en och densamma.

³⁶ Bang 1895, 684 f.

³⁷ "Det er likevel ikke som læge, men som historiker og manuskriptsamler at Høyer fortjener å huskes", skriver Anne Holtsmark i *Norsk biografisk leksikon* VI (1934), 444 f. Detta understryks hos Bang 1895: Høyer var "en mand af store åndsevner og alsidige interesser; navnlig er han kjendt som en dygtig historiker."

³⁸ Ragnar Stien, "Legitimus libri possessor – norske leger som boksamlere i eldre tid", *Axonet*,

Medlemsblad för norsk neurologisk forening, nr 1, 2002, 12 f.

³⁹ Den inledande konferensen hölls i Leiden 23–25 september 2004. "The Clusius Project" har en egen hemsida vid universitetsbiblioteket

i Leiden: <http://athena.leidenuniv.nl/ub/bc/>.

⁴⁰ Eckblad 1991, 150.

⁴¹ Listan är sammanställd utifrån uppgifterna i Høyers brev, inte utifrån Clusius 'leveranslistor' eller växtförteckningar på kuverten.

Summary:

Lilies to Norway and Cloudberry Jam to the Netherlands

The Exchange of Naturalia between Carolus Clusius and Henrik Høyer 1597–1604

By Kjell Lundquist

Seven letters in Latin, in the Leiden University Library, written by the German born Norwegian physician in Bergen, Henrik Høyer (c.1565–1615/1616), to the greatest botanist of the 16th century, Carolus Clusius (1526–1609) in Leiden, during the years 1597–1604, make it possible to partly reconstruct a unique and early modern scientific exchange in the field of natural sciences between Norway and The Netherlands. In 1596 Høyer travelled, via Ven, to Leiden to take his doctoral degree in medicine. Høyer then met and developed a personal, mutual and respectful friendship with Clusius. During more than a decade, Høyer received bulbs (tulips, lilies, hyacinths and narcissi among others), tubers, roots and seed from Clusius, to test them in a more northern climate. In return Høyer sent reports about their handling and phenology, together with some birds, herbarium sheets, fir products, minerals and cloudberry jam. The cloudberry (*Rubus chamaemorus*) early plays a significant role in the discussion and exchange.

On the envelopes to the first two letters Clusius himself has written what he intended to send to Høyer. The plants were planted in the garden of the merchant and apothecary Nicolaus de Freundt in Bergen and in the famous garden of the Lutheran bishop Anders Foss (1543–1607), Høyer's father in law. Through the letters, and Clusius lists, it is possible to predate a great number of plants', considerably bulbs, introduction to Norway. In many cases, at least more than twenty, the deliveries from Leiden involved the first introductions of the plant species in question to Scandinavia. The role of Høyer and an early Flora of Norway is also discussed. This article belongs in the context of a current international and interdisciplinary project, "Clusius in a New Context", an international platform for research concerning Clusius extensive botanical correspondence (about 1 500 letters), based at The Scaliger Institute/Leiden University Library. One goal is a forthcoming facsimile and commented trilingual (Latin, English, Swedish) issue of all Høyer's letter.

Författarens adress:

AgrD Kjell Lundquist, Institutionen för landskapsplanering Alnarp, SLU, box 58, 230 53 Alnarp. E-post: kjell.lundquist@lpal.slu.se

PER M. JØRGENSEN

Om Linnés okända norska ursprung

I Linnébiografier finner man vanligen rikligt med upplysningar om Linnés fars växtintresserade familj. Modern Christina omnämns oftast kortfattat som härstammande från en gammal, småländsk prästsläkt. Det är bara Theodor Magnus Fries som avslöjar denna släkts norska ursprung genom Jørgen Simonsen Schee, men han nöjer sig med att fastställa att dennes föräldrar var borgare från Stavanger.¹

Att det förhåller sig så, beror knappast på problem med att spåra fakta. I själva verket var moderns morfars mor, Johanne Pedersdotter (1584–1622), berömd, eller snarare beryktad, eftersom hon blev bränd som häxa i Stavanger den 29 eller 30 september 1622. Fallet är väldokumenterat, och rättsprotokollet finns alltså bevarat hos Statsantikvarien i Stavanger.² Däri läser man att den ursprungliga anklagelsen rör omständigheterna vid kapellan Nils Olufsens hustrus död. Det hela är ganska förbryllande, och började med rykten om att hon avled på ett onaturligt sätt.

En rättegång i Stavanger

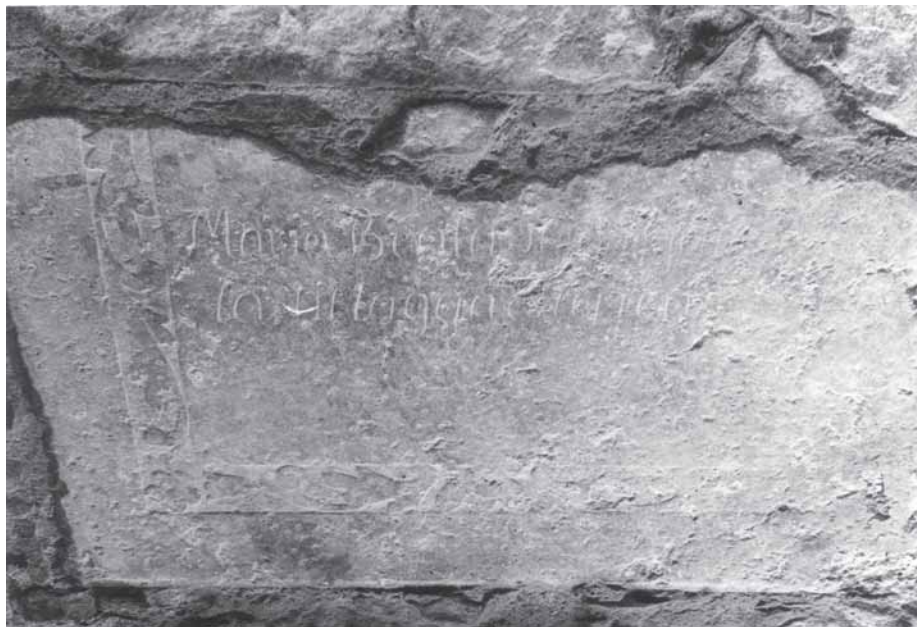
Rättssaken kom upp i "Rådstueretten" den första juli 1622. En kvinna kallad Karen Nilsdotter (Stabo?), som var känd för att vara synsk, vittnade att hon hade sett en vit skepnad i förmaket till rummet där patienten låg, men också utanför fönstren, och genast hade hon identifierat denna som Johanne Pedersdotter. En rad fruntimmer stod även fram och berättade om suspekta händelser relaterade till Johanne, särskilt sådana som var förknippade med insjuknande. Så omfattande var vittnesmålen att rättssaken varade hela sommaren och först kom upp till doms den 10 september. Även biskopinnan blev förhörd (i sitt hem!), eftersom hon hade varit på sjukbesök. Hon bidrog med att förmedla de anklagelser mot Johanne som den sjuka hade yttrat till henne. Det handlade om en ko som Johanne gärna skulle ha velat köpa, och som blev sjuk när den kom i Olufsens ägo. Det är obegripligt att kungens representant, "Lensherre" Hendrik Bille som tog del av förhandlingarna, kunde uppfatta allt detta förtal som så stark bevisning att han kunde döma henne

till bålet. För mig ser det ut som om vittnena var hämndlystna personer som den sluga Johanne hade lurat eller slängt skällsord efter. Kungen hade dock nyligen utfärdat en mycket sträng lag mot häxeri, en föreelse man såg mycket allvarligt på i det reformerade, protestantiska kungariket Danmark-Norge.³ Hon erkände inte förrän efter domen och ovilligt, under tortyr. Detta ansågs nämligen som nödvändigt, för att hennes själ skulle kunna räddas.

Jørgen Simonsen Schee – familj och karriär

Husbonden Simon Jakobsen stödde henne under hela processen. Protokollet vittnar för övrigt om en nära och varm relation mellan dem. Egentligen vet vi rätt lite om honom. Något överraskande omnämns han som en "Guds ords tjener", trots han inte var präst – möjligen hade han någon tjänst hos biskopen.⁴ Han är annars registrerad som markägare och handelsman. Säkert var han äldre än Johanne som var hans andra hustru. De hade fyra barn, men bara ett av dessa känner vi närmare till, sonen Jørgen (1612–1692), som senare kom till Skåne. Han var bara tio år när modern brändes på bålet, och han blev snart därefter skickad till Danmark av sin pappa. Det måste ha varit en begåvad pojke, eftersom han fick ett stipendium vid katedralskolan i Viborg varifrån han utexaminerades med högsta betyg 1631. Han, "häxsonen", undervisade även prästbarn, och blev för en kort period "hører", det vill säga hjälplärare, vid katedralskolan i Stavanger, som låg grannet med rådhuset där hans mor hade blivit dömd tio år tidigare – en anmärkningsvärd karriär.

Snart började han med tidens "brödstudium", teologi, i Köpenhamn där han blev registrerad som student 1636. Efter examen blev han erbjuden en tjänst vid sin gamla skola i Viborg, men tackade underligt nog nej. I stället tog han tjänst som informator vid ett antal prästgårdar i trakten kring Kristianstad i Skåne, som på den tiden var en del av Danmark. Vid midsommar 1640 blev han kallad till präst i det närliggande Visseltofta där prästen Petrus Bigh nyss hade dött. Han äktade dottern, Anna Pedersdotter Bigh (1622–1703). Hon tillhörde en prästfamilj som hade varit bosatt i Visseltofta sedan reformationen, närmare bestämt sedan hennes farfars far Laurentius Bigh slog sig ned där omkring 1540. Det blev tydligen ett lyckat arrangemang eftersom de fick åtta barn. Jørgen Simonsen tog familjenamnet Schee (Skee), högst sannolikt efter hans fädernegård Skeie vid Stavanger, och han benämns ofta med den svenska formen av sitt förnamn, Göran. På detta vis omvand-



*Det mindre gravstensfragmentet, där man kan skönja namnet MARIA BROD[...].
Foto: Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.*

lades "häxsonen" Jørgen Simonsen från Stavanger till prästen Göran Schee i Skåne.

Han blev känd som en god och lärd präst. I Lunds stifts annaler står det att han kunde Bibeln utantill och citerade på stående fot därav efter behov. Man hade inte sett hans like: "den största biblicus, som man hört omtalas." Dock finns det en anmärkning från biskopen som tyckte att han använde alldeles för mycket ljus vid bröllop och andra festliga tillfällen i kyrkan – detta var slösaktigt, farligt och danskt! Han omtalas dessutom som "tillika ganska liten och mycket rik". 1674 brann prästgården ned till grunden, och efter detta återfick inte Göran sin fulla kraft, men han hade lyckan "att få se sina barn och barnbarn till 50 själar" innan han dog.

Enligt Severin Cavallin blev Göran Schee begravd i den kyrka där han hade predikat i 40 år.⁵ Men den nuvarande kyrkoherden i Osby har inte kunnat bekräfta att en sådan grav ännu finns kvar i Visseltofta kyrka, men eftersom Cavallin nog måste ha haft en säker källa till sin uppgift, tog jag kontakt med biskopen i Lund. Därifrån meddelade antikvarie Aina Marndal att graven sannolikt förstörts under ombyggnad av kyrkan 1781, men att

man under ombyggnad 1939 hade hittat rester av en eller två gravstenar som enligt ett protokoll nu är i församlingens vård. Lyckligtvis visste den pensionerade kyrkvaktmästaren att de fanns i ett lager för gamla gravstenar bakom kyrkan, och på det ena fragmentet ses tydligt året 1692, Jørgens dödsår, men den övriga texten tycks inte anknyta till honom, ej heller det angivna året 1766. Det andra fragmentet kan komma från samma sten eftersom dekoren är snarlik, och där skymtar man namnet Maria Bro[dersonia?]. Detta tyder på att också Linnés mormor blev lagd i samma grav. Hon dog samma år som sin mor som antagligen blev begravd tillsammans med sin make, som seden var. Tyvärr tycks det inte finnas något protokoll som kan bekräfta detta. Dock är det mycket troligt att detta är bitar av Jørgen Simonsen Schees gravsten som man sannolikt hade återanvänt som byggstenar, eftersom det inte fanns några rester efter själva graven under stenarna.

Linnés kännedom om släkten

Dottern Cecilia gifte sig med faderns efterträdare Lars Nilsson Opman som hade varit assistent där sedan 1684. Sonen Simon Jørgensen (1660–1740) tog et nytt familjenamn, Wesseltoft, och dennes son, Simon Wesseltoft (1706–1782) gick i förfädrens fotspår och blev präst. Genom hans ättlingar återintroducerades familjen i Norge via Danmark. Då en av dessa, Marthe Marie Jensen 1859 äktade prästen Ole Bergesen, som senare blev präst i Stavangers domkyrka 1882, slöts cirkeln i denna anmärkningsvärda familjesaga. Av större intresse är att den yngre dottern Maria (1664–1703) blev gift med den ”tysta och långsamma” prästen Samuel Brodersonius (1658–1707) i Stenbrohult. Deras dotter Christina Brodersonia (1688–1733) blev i sin tur gift år 1706 med faderns assistent, Nils Ingmarsson Linnaeus (1674–1748). Våren året därpå fick de sitt första barn, sonen Carl.

Det är osäkert om Linné kände till sin norska stammoder och hennes öde. Det var säkerligen inget man talade högt om hemma. I hans många autobiografiska vitae nämner han det inte. Men han tillkännager reservationer om att gräva i sina familjerötter som om han hade en aning om att där låg något otrevligt i det förgångna. Fries omnämner två släkttavlor som Linné uppställde.⁶ Jag har tyvärr bara lyckats spåra den ena, den som finns på Carolina i Uppsala, och som enligt Fries är en avskrift av Murray efter ett original av Linné som nu tycks vara försvunnet. Den andra släkttavlan, som han uppsatte för Riddarhuset då han adlades, finns inte längre kvar i Riddar-

husets arkiv! Av Carolinatavlan tycks det som om han inte alls visste något om sin norska släkt. På mödernet slutar han vid Göran Skee, som han vet är född i Norge, men antar att det var i ”urbe Skee”, det vill säga i staden Skeen (Skien i Telemark), vilket ju är felaktigt. Linné hade nog hört att Göran tog sitt familjenamn efter födelseorten, men visste tydligen inte att det var efter fädernegården. Han tar också fel när det gäller dennes hustrus familjenamn som inte var Kleen, men Bigh, men detta är nog ett skrivfel eftersom han bredvid har noterat morfaderns mor, Christina Kleen. Påfallande är också hur noggrant han har angivit vad hans förfäder dog av, och att han bara vet vad mormodern dog av och inte hennes föräldrar. Maria Broderonia dog ganska ung (39 år gammal), av cancer i högra bröstet, medan maken Samuel förolyckades under en vistelse i Uppsala strax före nyåret 1708 när han ramlade och bröt nyckelbenet. Här avslöjar alltså läkaren Linné sig.

Jörgen Simonsen Schees märkvärdiga öde har inte varit välkänt, fast Cavallin omkring 1850 kände till hans gravplats. Det är ett anmärkningsvärt faktum att Svenska Kyrkan inte har varit så intresserad av att vårda minnet över denne trotjänaren, men så har det heller inte varit så känt att han var Linnés förfader. Måhända är det nu inför Linnéjubileet dags att återföra resterna av gravstenen till kyrkorummet i Visseltofta och sätta upp en minnesplakett?

Noter

Jag är särskilt tacksam för att Vibeke Eeg Henriksen tipsade mig om Linnés norska härkomst. Min kollega Bente Gullveig Alver vid Universitetet i Bergen har välvilligt ställt uppgifter om häxprocesser i Norge till mitt förfogande. Ett varmt tack går till de många bibliotekarier och arkivarier som har sökt efter gamla böcker och dokument, och har skaffat kopior av dessa, särskilt gäller detta arkivarie Gina Douglas, Linnean Society, London, och stiftsantikvarie Aina Marndal, Lund. Ett speciellt tack går till min hustru Gerd som har deltagit aktivt i detta arbete så till vida att hon också lyckades engagera sin skolkamrat Birgitta Lundbäck, Sjuhult, till att uppsöka Visseltofta kyrka där hon med den pensionerade kyrkvaktmästarens hjälp lyckades ta reda på lokalt kunnande som jag icke kunde få tag på vanlig väg. Stort tack till er alla, utan denna hjälp hade jag inte kunnat utreda saken!

¹ T. M. Fries, *Linné. Lefnadsteckning* (Stockholm, 1903).

² A. E. Erichsen, *Heksen Johanne Pedersdatters Historie samt en stamtavle over en Del av hendes Efterkommere*, utg. Sigval Bergesen (Stavanger, 1917); P. M. Jørgensen, ”On Linnaeus’ obscure Norwegian ancestry”, *The Linnean* 19, (2003), 42–46.

³ B. G. Alver, *Når fanden er løs i Bergen by! Religionsbyen Bergen* (Bergen, 2000), 53–77.

⁴ Erichsen 1917.

⁵ S. Cavallin, *Lunds Stifts herdaminne* (Lund, 1854–58).

⁶ Fries 1903.

Summary:

On Linnaeus' Obscure Norwegian Ancestry

By Per M. Jørgensen

It is shown that Linnaeus' maternal great grandfather, the vicar Göran Schée (1612–1692), is identical with Jørgen Simonsen, a boy from Stavanger, Norway who had experienced that his mother was convicted as a witch and sentenced to death by fire (in the autumn 1622). Jørgen was thereafter sent abroad, to Denmark, for studies. He did so well at the Cathedral School in Viborg that he became the private tutor of the dean's children, and was offered a position as a teacher at the school after having finished his studies of theology in Copenhagen. Surprisingly he turned that offer down, and instead took up positions as a tutor at vicarages in Scania where the parish of Visseltofta lost its vicar in the summer of 1640. Jørgen Simonsen, who had now taken a new family name (from his father's farm Skeie near Stavanger), was asked to take over. He also married Anna Bigh (1622–1703), the daughter of his predecessor. This was evidently successful since they had seven children, the youngest of which Maria (1664–1703) married "the slow and silent" Samuel Brodersonius, vicar at Stenbrohult. Their daughter, Christina (1688–1733), married the later vicar of Stenbrohult, Nils Linnaeus and became the mother of Carl Linnaeus.

It is examined, by use of a surviving family tree written down by Linnaeus himself, whether Linnaeus had any knowledge of his obscure Norwegian ancestry. He certainly knew that his maternal grandfather came from Norway, but appears not to have known much more, even placing his birthplace incorrectly. Linnaeus appears, though, to have had surprisingly exact knowledge of the cause of death of his ancestor's, with the notable exception of his great grandfather's mother (who is not included at all in the tree). After detailed research the tombstone of Göran Schée, who according to the records was buried in the church, has been located in a shed behind the present day church at Visseltofta, also revealing part of a tombstone belonging to his grandmother Maria. It is suggested that these be better placed in the church with a commemorative plaque, also indicating their ancestral position to Carl Linnaeus.

Författarens adress:

Prof. Per M. Jørgensen, De naturhistoriske samlinger, Allégt. 41, N-5007 Norge. E-post: per.jorgensen@bot.uib.no

KARIN MARTINSSON

Linneanska spår i namnstatistiken

Som anställd vid Uppsala universitets botaniska trädgård får jag då och då frågan ”Finns det några nu levande släktingar till Carl von Linné som bär namnet Linné?” Den skulle enkelt kunna besvaras med ett ”Nej” eftersom Carl von Linné inte har några levande släktingar med detta namn. Frågan har emellertid sitt berättigande eftersom många har träffat, läst om eller sett på TV, livs levande personer med namnet Linné eller Linnaeus. Varför heter dessa personer som de gör, hur vanliga är namnen och har de något samband med Carl von Linné?

Modern teknologi har gjort det möjligt för mig att, förutom i traditionella kunskapskällor, söka igenom stora informationsmängder i jakt på namnen Linné och Linnaeus. Givande källor har varit Sveriges släktforskarförbunds olika CD-romutgåvor, *Sveriges dödbok 1950–1999* samt folkräkningarna från 1890 och 1970, liksom mormonernas hemsida *Family Search*. Jag har också funnit många privatpersoners genealogier på Internet genom att via sökmotorn *Google* slumpvis söka namnen Linné och Linnaeus i kombination med termer som släktforskare använder såsom ”antavla” och ”genealogy”.¹

Linnés utdöda namn

Linnés eget namn är inte sällan orsak till förvirring, inte minst i internationella sammanhang. Det har sin grund dels i namnbytet i samband med adlandet, dels i att hans dopnamn stundom skrivs latiniserat, stundom inte. I Stenbrohults kyrkböcker står antecknat för år 1707 att ”den 19 May döptes Carll Nielsson Linnaeus uthi Rååshult.” Carl föddes som den andre av släkten Linnaeus från Stenbrohult. Familjenamnet hade hans far Nils Ingemarsson Linnaeus tagit efter en stor lind (linn på småländska) vid släktgården i Jonsboda i Småland. Under detta namn finns han inskriven i Växjö gymnasiums matrikel 1692. Familjen Linnaeus utökades 1714 med sonen Samuel Nilsson Linnaeus. Linnés tre yngre systrar, liksom sedermera hans döttrar och brorsdöttrar, använde i enlighet med tidens sed den feminina formen Linnaea.²

Sitt patronymikon använde Linné sällan, och då i ungdomen. I Växjö skolas matrikel finns han registrerad för år 1716 som Carolus Nicolai Linnaeus. På försättsbladet till den handskrivna "Örtabok" från 1725 som förvaras i Växjö Stadsbibliotek skriver den unge Carl själv sitt namn som "Carolus N. Linnaeus". Detta N har ibland feltolkats som Nicolaus, det vill säga den latiniserade formen av hans fars dopnamn. Den rätta tolkningen är Nicolai vilket är en latinisering av Nilsson. Då Linné skrev in sig vid Uppsala universitet 1728 skrev han rätt och slätt "Carolus Linnaeus". År 1762, efter att frågan om hans adelskap dragits i långbänk sedan 1757, antog Carl Linnaeus som adelsman namnet von Linné. Namnet dog ut på svärdssidan redan 1783 då Linnés ende son, Carl von Linné den yngre, avled ogift och barnlös. Den sista av släkten von Linné var hans dotter Lovisa, som dog ogift 1839. Linnés yngre bror Samuel Nilsson Linnaeus fick tolv barn, varav fem söner. Det var dock bara en av sönerna, Carl Samuel Linnaeus, som levde till vuxen ålder. Han dog barnlös år 1806, 28 år gammal, och därmed dog också den siste av Linnés släktingar med namnet Linnaeus.³

Linnaeus som familjenamn i Sverige

Enligt Statistiska Centralbyråns uppgifter bars familjenamnet Linnaeus av 40 personer folkbokförda i Sverige den 31 december 2002. Genom att ta kontakt med de flesta av dessa nu levande bärare av namnet Linnaeus har jag kommit fram till att de kan härledas till tre släkter som oberoende av varandra kommit att bära detta namn.⁴

1. Ättlingar till Carl Albert (f. 1876) och Ernst Harald (f. 1878) Eriksson, två bröder från Kristinehamn som tog sig namnet Linnaeus på 1890-talet. I husförhörlängden för 1894, året efter deras far postiljonen Anders Erikssons död, står som kommentarer till de två unga sönerna att de "kallar sig Linnaeus". Den äldre brodern står ursprungligen som Albert, namnet Karl har skrivits till i efterhand i husförhörlängden, kanske lade han till ett förnamn samtidigt som han bytte efternamn. Det är oklart varför bröderna valde att byta till Linnaeus mer än att "det lät så vackert" och att åtminstone Carl sägs ha varit intresserad av botanik.

2. Ättlingar till Linus Emanuel Petterson (1887–1967) född i Fellingsbro. Han ändrade 1914 sitt efternamn till Linnéus, ett namn som var inspirerat av förnamnet. En god vän vid namn Joel ändrade samtidigt enligt samma mönster sitt efternamn till Joélius. I skolan blev Linus Linnéus barn

tillsagda att den korrekta stavningen av deras efternamn var med *ae*, och inte med *é*. De fogade sig efter lärarinnans auktoritet och stavade i fortsättningen så som hon uppmanat dem. Nyligen har två ättlingar återgått till den ursprungliga stavningen – Linnéus.

3. Den tredje släkten Linnaeus är den enda som går så långt tillbaka i tiden att den under några år är samtida med Carl von Linnés släktingar med samma namn. Enligt Stockholms Allmänna barnhus rullor lämnar pigan Susanna Juliana Linnaeus in sin son Johan Fredric Linnaeus, född 19 juli 1793, till barnhuset den 15 mars 1798. Johan Fredric placeras efter fyra månader i ett fosterhem i Vist, straxt sydost om Linköping, hos bonden Håkan Månson. Denna släkt Linnaeus kommer sedan att under flera generationer finnas koncentrerad kring Linköping. I registren förekommer den med olika stavningssätt; Linnaus, Linnérus, Linaeus. De ättlingar som idag bär namnet Linnaeus härstammar från Johan Fredrics sondotter Sofia Amelia Linnaeus (f. 1859) och återtog hennes flicknamn på 1960-talet. Varifrån Susanna Juliana Linnaeus kom är ännu outrett. Varför hette hon Linnaeus? Var det hennes mans eller hennes fars namn? Och hette hon verkligen Linnaeus?⁵

Linné som familjenamn

Familjenamnet Linné är betydligt vanligare än Linnaeus. Vid årsskiftet 2002 fanns 470 personer folkbokförda i Sverige under detta namn och att spåra ursprunget i varje enskilt fall är därför inte möjligt. Klart är att många av dem som bär namnet Linné är ättlingar till knektar som tilldelats detta namn då de rekryterats som soldater. Namnet Linné är framförallt koncentrerat till Skåne. Av de 424 personer vid namn Linné som registrerades vid folkbokföringen 1970 var 216 födda i antingen Malmöhus eller Kristianstads län, 26 i Stockholm, 24 i Värmland och 16 i Östergötland. I övriga län var det färre än tio som bar namnet.⁶

Skånes Knektregister har vänligen lämnat upplysningar om femton soldater med namnet Linné. Utifrån dessa går det att sluta sig till att namnet Linné har uppstått flera gånger och på olika vis. Ett vanligt sätt att skapa soldatnamn var efter namnet på roten. Så gick det till då Emanuel Persson, född 1849, fick namnet Linné när han 1883 antogs till soldat på rusthållen Linderöd 2 i Vedby socken. Ortnamnet Linderöd/Linneröd är i sin tur bildat efter trädbenämningen linde för lind. Ett annat sätt att skapa ett soldatnamn var genom omskrivning av soldatens ursprungliga namn. Exempel på

detta är soldaten Anton Ludvig Linné som hette Lind innan han värvades 1899. Namnet Linné har ibland kommit att följa en viss rote. Så var fallet med Hönsinge i Grönby socken som mellan 1880 och 1900 beboddes av tre soldater Linné samt en Linell. På rusthålllet V. Ramlösa 2 efterträddes år 1880 soldaten Carl Linné (född Lundberg) av soldaten Carl Linné (född Persson). Jag har också hittat ett par studenter som troligen tagit efternamnet Linné efter sin fädernegård. Bröderna Sven Benjamin Linné (f. 1830) och Peter Emerentius Linné (f. 1839) kom från Lidhult i Småland och var söner till lantbrukaren Sven Larsson.⁷

Etthundrafemtiotusen linneor

Hennes namn det är det vackraste som jag beskriva kan,
ty Linnea är det skönaste på jorden.

Evert Taube, 1923

Familjenamnet Linnaeus feminina form Linnaea är också namnet på det växtsläkte som uppkallats efter Linné. Växtnamnet *Linnaea* används av Linné själv i manuskript från 1732. Officiellt är det dock Linnés holländske kollega Jan Frederik Gronovius som 1737 står som auktor för namnet eller som Linné själv uttrycker det i *Critica Botanica*: ”Den berömde Gronovius gav namnet *Linnaea* åt en lappländsk ört som är lågvuxen, oansenlig, förbisedd och blommar kortvarigt, efter Linnaeus som liknar henne”. I *Flora Svecica* uppger Linné, förutom flera dialektala namn, namnet Linnaei-ört som det svenska namnet för *Linnaea borealis*. Första gången linnéa är känt i tryck är i *Hartmans flora* från 1820, det är också det svenska namn som rekommenderas numera, dock utan accent.⁸

Linnea uppträder som flicknamn första gången år 1841. Då föds Linnea Ofelia Borgström i Stockholm och Laura Blända Linnea Nordström i Jönköpings län. Året därpå ger botanisten Elias Fries namnet till en av sina döttrar – Linnéa Johanna. Ytterligare ett år senare, 1843, döps ett av Linnés barnbarns barnbarn till Carolina Linnéa Martin. Båda dopnamnen kan tänkas vara valda för att hedra hennes berömde anfader. I folkbokföringen för år 1890 kan man följa namnets tilltagande popularitet; 9 Linnea/Linnéa finns registrerade med födelseår 1841–1850, 105 födda 1861–1870 och 2 624 födda 1881–1890. Namnet förekommer redan från början i skilda samhällsklasser, linneorna står registrerade som såväl överdirektors-, läkar-

och soldathustrur. Under en speciellt lycklig stjärna tycks Linnéa Dorotea Filia Fortunata Jacobssén ha fötts, år 1857 i Eksjö.⁹

Till namnet Linneas spridning bidrog säkerligen att det under 1800-talets mitt figurerade som namn på flera tidskrifter och poetiska album, liksom i tidens romantiska diktning. Som exempel kan nämnas den ”månadsskrift för bildade kvinnor” vid namn *Linnaea* som 1832 gavs ut i Göteborg av Charles Backman samt den poetiska kalendern *Linnaea borealis* tryckt i Uppsala år 1841. Den mest populära Linnea-tidskriften var annars barn-tidningen *Linnea*, som gavs ut mellan 1861 och 1899, och vars unga läsare kallades Linneaiter. Kring sekelskiftet 1900 användes namnet Linnea på allt från idrotts- och koloniträdgårdsföreningar till Odd Fellow-logen Linnéa i Ystad och den kooperativa syfabriken Linnéa i Stockholm. Linnea kom in i almanackan 1901 som namnsdag den 13 maj, Linnés födelsedag enligt den kalender som användes i Sverige under åren 1700–1712, och ersatte då helgonnamnet Servatius. Trots att almanackans namn stavas Linnea, är det ändå två tredjedelar av dagens bärare av namnet som stavar med accent över e.¹⁰

Under 1900-talets första årtionde var Linnea som mest populärt. Det var då det sjätte vanligaste kvinnonamnet och utgjorde 5 % av de tio vanligaste kvinnonamnen. Linnea ingick i ett växtnamnsmode som hade sin höjdpunkt kring förra sekelskiftet vilket bidrog till namnets popularitet. Linné-jubileet 1907 satte också sina tydliga spår i namnstatistiken, av 110 kvinnor födda den 13 maj 1907 och registrerade i Dödboken fick 64 stycken antingen namnet Linnea eller Linnéa som ett av dopnamnen. Fortfarande tillhör både Linnea och Linnéa de tjugofem vanligaste kvinnliga förnamnen, sammanlagt cirka 156 000 kvinnor bar i början av 2003 någon av de två namnvarianterna. Av dessa var det bara 10–15 % som hade namnet som tilltalsnamn. Stavningen *Linnaea* är däremot, och har alltid varit, ytterst ovanlig.¹¹

Att föräldrarna varit medvetna om namnets botaniska innebörd visas genom att det inte sällan förekommer tillsammans med andra blomnamn. I Dödboken finns exempelvis tio kvinnor med de tre förnamnen Rosa, Viola och Linnéa. En annan blommig namnkombination är Linnéa Viola Reseda på en flicka född Linné-jubileumsåret 1907. Mera sällan har det nog varit frågan om att föräldrarna genom namnvalet velat hylla personen Carl von Linné. Ett sådant undantag var troligen namnet Carla Linnéa, på en flicka född 1904 i Linnés födelsesocken Stenbrohult. Även linneans artepitet har använts som förnamn. Jag har funnit fem kvinnor födda mellan 1895 och 1923 som döpts till *Borealis*. I åtminstone ett av fallen kan namnet kopplas till växten *Linnaea borealis*. Trädgårdsmästaren Karl Erik Åkerblom i Gire-

sta socken i Uppland hade två döttrar, Linnéa Dorothea och Selma (Mimmi) Borealis, födda 1881 respektive 1883. Trots att flicknamnet Linnea är så populärt i Sverige har det knappt spridits utanför landets gränser. Bara drygt 500 personer i Danmark heter Linnea och namnet förekom, åtminstone på 1980-talet, ännu inte i Tyskland. De flesta danskor som heter Linnea är döttrar till svenska invandrare.¹²

Linné och Linneus som dopnamn i Sverige

Mindre känt är kanske att det finns maskulina motsvarigheter till dopnamnet Linnea. När Linnea var som allra populärast som förnamn för flickor, döptes små pojkar till Linné eller till och med Linneus, oftast som andra eller tredje namn. Några exempel från förra seklets början är Karl Linné Teodor Högberg (f. 1901) och Linus Linné Löfstrand (f. 1895). Det tidigaste svenska belägget för dopnamnet Linné som jag kunnat hitta är från år 1875 då Oskar Viktor Linné Sjöberg föddes på Blidö i Roslagen. Flera pojkar har fått namnet Linné eftersom de varit födda på Linnea-dagen den 13 maj, i Dödboken finns 16 Linné födda denna dag. Namnet kan också ha varit ett sätt att uppkalla en son efter modern. Gunnar Robert Linné Persson, född 1913, var son till Robert och Edla Linnea, och namnkombinationen gjorde att han var uppkallad efter båda sina föräldrar. Det förekommer också flera exempel på att det i samma barnaskara finns en bror och syster med namnen Linné respektive Linnea eller att två bröder har Linné som andra eller tredjenamn. Enligt namnforskaren Ivar Modéer skall en skomakare i Rimforsa i Östergötland ha varit en så stor beundrare av Carl von Linné att han gav fyra av familjens sex pojkar förnamnet Linné.¹³

År 1995 fanns fortfarande drygt 500 svenska män med förnamnet Linné. Sex år senare hade antalet sjunkit till knappt 450 män varav bara 18 hade Linné som första namn. Det är inte nödvändigt så att alla dessa är renodlade förnamn. Namnet Linné förekommer ofta sist i raden av dopnamn, till exempel Alf Konrad Linné Wildros (f. 1915 i Karlshamn) och det kan i sådana fall röra sig om soldatnamn som behållits som mellannamn efter att soldaten lämnat sin tjänst och återtagit sitt ursprungliga familjenamn eller flyttat till ett annat rusthåll. Namnen Linnéus och Linneus förekommer på 25 respektive 29 män i Dödboken. Bland dessa kan man se en geografisk koncentration som tyder på ett lokalt namnmode, av de 54 var 9 födda kring förra sekelskiftet i några socknar väster om Örebro; Hackvad, Hardemo, Ler-

bäck och Tysslinge. I SCB:s statistik finns 21 män med förnamnet Linneus/Linnéus registrerade den 31/12 2003. Ett förnamn Linneus kan av nästa generation användas som bas för ett patronymikon, sammanlagt 19 personer finns registrerade av SCB med efternamnen Linnéusson eller Linneusson.¹⁴

Linnaeus i utlandet

Förnamnet Linnaeus förekom i både England och USA redan på 1700-talet. Det fick Carl von Linné den yngre erfara då han under 1781–1782 vistades i England. I ett av sina brev till Abraham Bäck (26/12 1781) berättar han att ”Jag är ej ensam Linnaeus här i London, jag känner 2^{ne} som ha till förnamn Linnaeus, och det är ändå flera som de sagt mig, med hvilka jag ännu ej gjordt bekantskap”. Det tidigaste belägg jag kunnat finna från USA är en släkting till Thomas Jefferson vid namn Linnaeus Bolling, född 1773 i Virginia. I USA förekommer inte sällan Linnaeus i kombination med Charles, man kan till och med finna att Linnés adelsnamn går igen som förnamn: Charles Von Linnaeus Hiatt föddes 1851 i Indiana som son till en läkare.¹⁵

Namnen Linnaeus, Charles Linnaeus och Charles Von Linnaeus kan räknas till en namnkategori som av den danske namnforskaren Kisbye kallas idolnamn. Dessa namn har som modell faktiska eller fiktiva personer som visat framgång eller hjältemod och vars status förväntas överföras på deras namnar. I Danmark har idolnamnen varit speciellt vanliga i lägre samhällsklasser. För de amerikanska nybyggarna kunde det också vara ett sätt att visa sin bildning på genom att ge sina barn, eller slavar, namn efter antikens gudar, politiker eller vetenskapsmän. I Dödboken finns också flera exempel på just svenskamerikaner som uppkallats efter Linné; tre Linné födda i USA 1900, 1907 respektive 1910 samt en Linnaeus född 1893. Uppgifter om namnet Linnaeus i USA får dock behandlas med viss försiktighet eftersom det tycks som om förnamnet Linus ibland amerikaniseras till Linneus.¹⁶

En av de mer anslående namnkombinationerna finns i konstnärsfamiljen Peale i Philadelphia, USA. Charles Willson Peale (1741–1827) övergav en karriär som sadelmakare för att bli konstnär, ett konstnärskap som han också förde över till sina barn. De äldsta barnen fick namnen Raphael, Rembrandt, Titian, Rubens, Vandyke, Rosalba Carriera och Angelica Kauffman helt i linje med faderns konstnärsintresse. År 1784 började Charles Willson Peale bygga upp en privat naturhistorisk samling som ordnades efter Linnés system. Den utvecklades till det första naturhistoriska museet i Nya Världen.

Hans nya intresse avspeglades i tre av de yngre barnens namn: Charles Linnaeus, Sybilla Merion och Benjamin Franklin. I ett brev till sin gode vän, den till USA invandrade svenske pastorn Nicholas Collin, annonserar Peale sin sons födelse den 20 mars 1794: *"The first Linneus perhaps so named in America was born this morning—may he be a light to this New World, like him of Sweden whose percevering labours in Natural History hath eluminated the Old World."* Ironiskt nog var Charles Linnaeus, i familjen kallad Lin, det av Peales barn som vände ryggen åt både konsten och vetenskapen, han blev i stället militär och politiker.¹⁷

I USA finns exempel på att namnet Linnaeus förekommer i syskonskalar där flera av barnen uppkallats efter kända personer såsom presidenter och berömda forskare. Några namnkombinationer som jag kunnat spåra via antavlor utlagda på Internet är Linnaeus Dupuy (1798–1849) från Virginia som hade en yngre bror Newton, samt syskonen Linnaeus, George Washington och Martha Washington Cox födda i Philadelphia vid 1800-talets mitt. Den tidigare nämnde Linnaeus Bolling var yngre bror till Pocahontas och Powhatan, uppkallade efter två förgrundsgestalter inom de vita nybyggarnas historieskrivning av den indianska ursprungsbefolkningen. Linnaeus Stanley Jones (1824–1896) hade syskonen Leonidas Meltiades, Claudius Cossus, Croesus Beniah, Cordus Mutus och Epicurius. Linnaeus Lincoln Whitman (f. 1863) var bror till Horace, Minerva och Frank Homer. Att Linné och Benjamin Franklin förekommer i samma syskonskara finns flera exempel på, förutom bröderna Peale. Linnaeus Lee (1859–1892) och Benjamin Franklin Hudelson föddes vid mitten av 1800-talet i Indiana, Charles Von Linnaeus MacMinn (f. 1847) hade en yngre bror Benjamin Franklin och Linnaeus Franklin Mishler föddes 1889 i New York. Linnaeus Centennial Borgner föddes 1876 (!) i Pennsylvania, och fick troligen sina dopnamn för att markera 100-årsminnet av Linnés död. Missen på två år kan bero på föräldrarnas okunskap eller felskrift i allt från kyrkböcker till webbsidor. Att det verkligen är 100-årsminnet som åsyftas stöds av att Linnaeus Centennial hade en äldre bror vid namn Abraham Lincoln född 1865, samma år som presidenten dog.¹⁸

Namn och yrke

Hos vissa av föräldrarna har jag kunnat spåra ett intresse för naturvetenskap och trädgårdsodling som säkerligen varit avgörande vid valet av namn. Jag har tidigare nämnt Fries- respektive Linné-ättlingarna Linnéa Johanna och Caro-

lina Linnéa. Charles Linnaeus Rafinesque föddes cirka 1810 på Sicilien som utomäktenskaplig son till den excentriske fransk-tyske naturhistorikern Constantine Samuel Rafinesque-Schmaltz. I Norfolk i England föddes 1878 Linnaeus Chilvers som son till en trädgårdsmästare. Hans systrar var uppkallade efter olika växter och hette Violet, Lillian och Ivy (viol, lilja och murgröna). Trädgårdsmästaren Karl Bengtsson i Lösen, Blekinge fick 1883 en son som döptes till Hugo Linné och trädgårdsmästare Gustaf Hjalmar Malmström gav sin son, född 1887, namnet Bertil Linnéus. I deras östgötska yrkeskollega Nils August Blombergs barnaskara fanns bland annat Nils Linné (f. 1880), Tekla Linnea och Gerreon Astrakan Daniel. Om man ser till faderns yrke är det vanligast att fäder till Linné och Linneus haft ett yrke som inte krävt högre skolning såsom hemmansägare, torpare, skomakare, statare eller dräng.¹⁹

Är Linnaeus ett namn som förpliktigar? Flera av Linnés namnar har själva ägnat sig åt naturvetenskap eller hortikultur. Söker man på namnet Linnaeus i ett biblioteksregister är det därför inte bara verk av vår svenske Linné, hans son och bror som dyker upp. Här skall bara nämnas några av de Linnaeus som finns representerade i British Librarys samlingar. Där stöter man på amerikanen Charles Linnaeus Allen (1828–1909) som skrev flera trädgårdsböcker vid 1800-talets slut. William Charles Linnaeus Martin (1798–1865) var intendent för museet vid the Zoological Society of London och har skrivit ett flertal böcker om fjäderfä och tamboskap. Charles Linnaeus Cumming har skrivit om artesiska källor. *Flora Carolinaeensis* (1806) skrevs av läkaren och botanisten John Linnaeus Edward Whitridge Shecut (1770–1836) från Syd-Carolina i USA. Ett par personer vid namn Linnaeus har varit samlare av naturalier och finns representerade i offentliga naturvetenskapliga samlingar. Vid Warrington Museum och British Museum förvaras Linnaeus Greenings (1855–1927) zoologiska samlingar, insamlade främst i hans hemtrakter i Lancashire och Cheshire. Linnaeus Eden Hope (1864–1944) var verksam som djurkonservator vid Tullie House Museum i Carlisle, England.²⁰

Linné som ortnamn

Slutligen skall nämnas ett par exempel på hur Linné satt spår i geografin, alla Linnégator och Linnétorg oräknade. I British Museums sammanställning över linneana "A catalogue of the works of Linnaeus" kan man läsa att staden Linneus i Linn County, Missouri skulle vara uppkallad efter Linné. Detta stämmer emellertid inte då denna stad fått sitt namn efter senator

Lewis F. Linn (1796–1843). Däremot finns i Maine ytterligare en stad med namnet Linneus. Detta landområde skänktes 1805 till Harvard College av *The Legislature of the Commonwealth of Massachusetts* (landområdet övergick senare till Maine). Intäkterna från området skulle bekosta en nyinrättad professur i naturhistoria, därav namnet. Endast en person kom dock att sitta på denna professur. År 1834 bytte området åter ägare.²¹

Den 22 september 1990 upptäckte den belgiske astronomen Eric W. Elst en asteroid som han gav namnet ”7412 Linnaeus”. Samme astronom har sett till att Linné har sällskap i rymden av bland annat ”7420 Buffon”, ”9364 Clusius” och ”9370 Jussieu”. Linné har dock funnits i rymden betydligt längre än så, på månen finns en Linné-krater.²²

Noter

Tack. Jag vill framföra mitt varma tack till familjerna Linnaeus, Linnaeus, Linnaeus och Linnéus som hjälpt mig med upplysningar om sina rötter. Speciellt uppskattar jag att ha fått ett brev från Carl Linnaeus. Personer som kan lämna upplysningar om pigan Susanna Juliana Linnaeus ombedes kontakta Eje Nissling, Kungsholms strand 107, 112 33 Stockholm, tel. 08-650 69 31.

¹ Sveriges släktforskarförbund, *Sveriges dödbok 1950–1999* (Stockholm, 2000, CD-rom); Sveriges släktforskarförbund, *Sveriges befolkning 1890* (Stockholm, 2003, CD-rom); Sveriges släktforskarförbund, *Sveriges befolkning 1970* (Stockholm, 2002, CD-rom); The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, *Family Search*, www.familysearch.org; Det finns alltid en risk med att inte kunna studera originalhandlingar eftersom stavfel och andra fel i avskrifterna kan orsaka missförstånd. Jag har därför varit försiktig vid användandet av andrahandsinformation och återger bara sådana fall där sammanhanget i vilket namnet förekommer ställer det utom allt tvivel att avskriften är riktig.

² Stenbrohults kyrkböcker AI:1 1676–1715, födde; Assar M. Lindberg, ”Linden i Jonsboda – det linneanska vådrädet”, *SLÅ* 1956–1957, 98 f.; Svenskt personnamnsarkiv, SOFI, Uppsala; Jag har valt att genomgående skriva namnen Linnaeus och Linnaea utan ligatur.

³ Svenskt personnamnsarkiv, SOFI, Uppsala; Örtaboken www.linnaeus.nu/ortaboken/Bilder/TITELBLA.JPG; Thore Magnus Fries, *Linné. Lefnadsteckning* (Stockholm, 1903), 35, 349–351; Lindberg, 1957, 98; Stenbrohults kyrkböcker mf C1:1; Lindberg 1957, 98.

⁴ SCB Statistiska centralbyråns namnstatistik www.scb.se; Personer med efternamnet Linnaeus listade i telefonkatalogen, privatpersoner. eniro.se, kontaktades per brev och tillfrågades om varifrån namnet var hämtat, vem i släkten som först burit namnet och när samt hur många i släkten som bär namnet.

⁵ Kristinehamns husförhållning 1891–95 AI: 39, 1319; Stockholms stadsarkiv D2 GA:9 Allmänna barnhuset, mönsterrulla 4000–4500; Stockholms stadsarkiv D2 FA:6 Allmänna barnhuset, Mönsterrulla över barnen utomhus Ser. 2 1798–1800; S:t Lars kyrkböcker CI:7 födde, vigsel, döde.

⁶ SCB 2002-12-02; Sveriges Släktforskarförbund, 2002.

⁷ Gun Haskå, Skånes Knektregister, i brev 2003-02-20; Bengt Pamp, Skånska ortnamn, Stencil (Lund, 1981), 13; Carl Sjöström, *Smålands Nation i Lund 1668–1921* (Lund, 1922), 359, 381.

⁸ Gunnar Eriksson, ”Olof Rudbeck d.y:s Campanula serpillifolia alias Linnaea”, i Elisabeth Mansén & Svante Nordin (red.), *Lärdomens bil-*

der. *Festskrift till Gunnar Broberg* (Stockholm, 2002), 58; Carl von Linné, *Svensk flora: Flora Svecica* (Stockholm, 1986), 193; August Lyttkens, *Svenska växtnamn* (Stockholm, 1904–1906), 166 f.; Thomas Karlsson, *Checklista över Nordens kärlväxter – version 2004-01-19*, www.nrm.se/fbo/chk/

⁹ Sveriges Släktforskarförbund, 2003; Tore Almén & Gunhild Friesia Almén, *Elias-Friesläktens historia* (Stockholm, 1945), 80 f., 130; Matts Floderus & Carl Forsstrand, "Linnés ättlingar, några släktutredningar", *SLÅ* 1919, 117.

¹⁰ Eriksson, 2002, 63; Sonja Svensson, "Kamrater och Linneaiter. Tonårskultur i 1890-talets svenska ungdomstidningar", i Carina Lidström (red.) *Läsebok: en festskrift till Ulf Boëthius 2/12 1993* (Stockholm, 1993), 116, 121; Bengt af Klintberg, *Namnen i almanackan* (Stockholm, 2001), 179 f; Fries 1903, 4.

¹¹ Roland Otterbjörk, *Svenska förnamn: kortfattat namnlexikon* (Stockholm, 1979); SCB, "Kvinnonamn", www.scb.se/statistik/be0101, 2003-01-31.

¹² Sveriges Släktforskarförbund, 2003; Karin Martinsson 2005, "I namnfloran – växtnamn som förnamn", *Svensk botanisk tidskrift* 99, 233–258; Sveriges Släktforskarförbund, 2003; Danmarks statistik, "Hvor mange heter...", www.dst.dk/dst/navne; Friedrich Wilhelm Wertershaus, *Das große Vornamen-Lexikon* (München, 1998); Torben Kisbye 1984, "Bonum nomen est bonum omen. On the so-called idol names", *Studia anthroponymica scandinavica* 2, 64.

¹³ Sveriges Släktforskarförbund, 2000; Sveriges Släktforskarförbund, 2003; Personakt för Gunnar Robert Linné Persson, home.swipnet.se/Romlin_genealogi/min20%slakt/, 2002-07-11; Modéer 1964, 80.

¹⁴ SCB, 2002-12-02; Sveriges Släktforskarförbund, 2000; SCB 2004-03-04.

¹⁵ Arvid Hjalmar Uggla. "Linné den yngres brev till Abraham Bäck. 2. 1779–1783", *SLÅ* 1958, 91; Thomas Jefferson's Family Tree, www.ishipress.com/pafg124; Family Search 2003-01-23.

¹⁶ Torben Kisbye 1984, "Bonum nomen est bonum omen. On the so-called idol names", *Studia anthroponymica scandinavica* 2, 71–73.

¹⁷ Charles Coleman Sellers, *Mr. Peale's museum.*

Charles Willson Peale and the first popular museum of natural science and art (New York, 1980), 74, 235, 251, 255; Roger B. Stein, "Charles Willson Peale's expressive design. The artist in his museum", i Lillian B. Miller & David C. Ward (red.), *New perspectives on Charles Willson Peale* (Pittsburgh, 1991), 186–190; Brevet från Charles Willson Peale till Nicholas Collin finns i KVA:s samlingar.

¹⁸ Descendants of Pierre "Peter" Dupuy, www.mindspring.com/~eehiv/dupuy/d11700, 2003-04-03; Family Search 2003-01-31; "Thomas Jefferson's Family Tree", www.ishipress.com/pafg124, 2003-01-13; Chief Roy Crazy Horse "Pocahontas myth" www.powhatan.org, 2003-02-05; Family Search 2003-01-31; Stauffer Genealogical Database, www.gentree.com/cgi-bin/igmget/n=Stauffer, 2003-02-07; Family Search 2003-01-31; homepages.rootsweb.com/~dasisson/richard/aqwg143.htm

¹⁹ www.gbso.net/actor/data/d0032/g0000045.html; James Reveal "Constantine Samuel Rafinesque-Schmaltz (1783–1840)", www.lewis-clark.org/REVEAL/bo_rafi1.htm, 2004-02-06; Richard Green & Ken Chilvers, "A short Chilvers tree", www.geocities.com/Hearthland/Cottage/5428/story01.htm, 2004-02-06.

²⁰ Sveriges Släktforskarförbund, 2003; Charles Linnaeus Allen *Bulbs and tuberous-rooted plants* (New York, 1893); Charles Linnaeus Allen *Cabbage, cauliflower and allied vegetables, from seed to harvest* (New York 1901); "The Darwin Correspondence Online Database", darwin.lib.cam.ac.uk, 2003-02-04; William Charles Linnaeus Martin, *Cattle: their breeds, management, and diseases* (London, 1852); Charles Linnaeus Cumming, *The Artesian Wells of Montreal* (Ottawa 1915); Charleston Science Walk, web2.ccpl.org/scienceproject/ScienceWalk/DrJohn%Shecut, 2003-04-28; Michelle Kay, WarringBorough Council i brev 2003-07-08; Tullie House www.tulliehouse.co.uk/wild_reps.htm, 2004-02-05.

²¹ Basil H. Soulsby m.fl., *A catalogue of the works of Linnaeus ... preserved in the libraries of the British Museum (Bloomsbury) and the British Museum (of Natural History)(South Kensington)* (London 1933), 241.; mogneal.tripod.com/linn/linnaeus, 2004-01-27; Judy Warnement,

Harvard University Botany Libraries i brev 2003-02-24.

²² Eric W. Elst, "Citations for Botanists, which I have recently put at the Sky", www.angelfire.com/ericelst/BOTAN, 2003-02-07; Mrs John Evershed, "Who's Who in the Moon", *Memoirs of the British Astronomic Association* 34, 241.

Summary:

Linnean Traces in Name Statistics

By Karin Martinsson

Despite the fact that Carl Linnaeus (Carl von Linné) has no living ancestors by the names Linnaeus or von Linné, there are hundreds of Swedes using Linnaeus or Linné, either as family names or personal names. Three families by the name Linnaeus occur in Sweden at present. Two of the lineages started around the turn of the 19th century, the third has been traced back to the late 18th century. The family name Linné is more common, which is explained by its use as a soldiers name during the 19th century. The names of Linnaeus/Linné and the plant genus *Linnaea* have given rise to the girl name Linnéa/Linnea, one of the 20 most common girl names in Sweden, as well as the more infrequent boy names Linné and Linnaeus. In USA and England, the boy name Linnaeus is known since the late 18th century, often occurring together with other "idol names" such as George Washington or Benjamin Franklin.

Författarens adress:

FD Karin Martinsson, Botaniska trädgården, Uppsala universitet, Villavägen 8, 752 36 Uppsala. E-post: karin.martinsson@botan.uu.se

Smärre meddelanden

Medicinarlatin. En välgärning mot en latinfåkunnig allmänhet görs av dem som översätter äldre vetenskapliga texter till moderna språk. Sedan åtskilliga år har så skett från Uppsala universitets klassiska institution under ledning av professor Hans Helander. En ny avhandling av Urban Örneholm, *Four Eighteenth-century Medical Dissertations under the Presidency of Nils Rosén* (Uppsala universitet, 2003) översätts och kommenteras *De variolis praecavendis, De variolis curandis, De epilepsia infantili* och *De morbis infantium*, alltså om skydd mot koppor, om bot av koppor, om barnepilepsi och om barnsjukdomar. Örneholm inleder med skisser om tidens medicinska teori, om Roséns biografi, därefter och mest utförligt om olika aspekter på språket, inklusive listor över farmakologisk terminologi. Det är alltså fullt möjligt att följa hur pediatrikens fader skrev och argumenterade.

Hur mycket är rabatten? *Linnés blomsterur* (Prisma, 2004) av Karin Martinsson är en kunnig och charmerande skildring av Linnés berömda blomsterur, synligt på ett uppslag i *Philosophia botanica* och sedan planerat som en dissertation för Carl von Linné d.y. Mot mångas föreställningar odlade Linné aldrig som en ensemble de olika växter som kunde tänkas ingå, men flera har försökt åstadkomma ett sådant ur, sålunda Linnéträdgårdens gamle örtagårdsmästare Gunnar Pettersson i Råshult. Martinsson bjuder på en generös bakgrund innan hon i bokens andra halva går igenom de olika växter som Linné förtecknar i listan över morgonpigga och kvällströtta växter.

Sex, Botany & Imperialism (Icon Books, 2003) är den snärtiga titeln på Patricia Faras dubbelbiografi över Linné och Joseph Banks. Inget ont i det, titeln har goda och viktiga poäng. Likafullt utfärdas härmed en varning. Patricia Fara, vetenskapshistoriker i Cambridge, har fött en kalkon. Boken ingår i en populär serie, *Revolutions in Science*, vilket lett henne till att inte bara underkänna sin läsekrets utan också att slarva med det historiska grundjobbet. Varje sida är full av fel och halvsanningar. Om vi börjar från början hinner vi inte långt trots att Linnéavsnittet är ganska kort. Sid. 19: Carl Linnaeus, the Swedish pastor (!) (upprepas på sidan 24) "was often mocked as an illeducated provincial boor" – möjligen åsyftas Buffons kritik men "often"? Sid. 20: His new "language of Flowers was, he boasted, so straight-

forward that even women could understand it". Gjorde han? Var då? "In his *Geography of Nature*, he divided living organisms into orderly five-tier pattern of categories—classes, species and so forth". "So forth? Ordningen är ju regna, classes, ordines, genera, species – en nyordning här alltså. Och Linné utgav aldrig något arbete som heter "Geography of Nature", däremot *Systema naturae*, i tolv editioner. I bildtexten ett par sidor senare kommer rätt titel men då är årtalet fel. Varför sexualsystemet ska sägas bygga in "the prejudices of Christian moralists" är mycket oklart, meningen är väl grundindelningen i manligt och kvinnligt – "exactly the same distinction as the highly chauvinistic society of late 18th century Europe". Jaha? Linné gav sin hustru smeknamnet "a monandrian lily—a virgin with a single husband". Jaså? Bröllopsdikten där Sara Lisa apostroferas som Monandrisk lilja är inte *av* Linné utan *till* honom och "jungfru" Sara Lisa, det vill säga att hon är ogift och inget annat. Och så vidare, det blir bara tröst att fortsätta de följande 25 sidorna. Framställningen är enögd i den meningen att den kör på i sexspåret. Det verkar som att skriva populärt skulle innebära tillåtelse att ge fakta på båten. En ironisk ton genomsyrar texten, det som ligger i den geografiska periferin, det som hamnar utanför den angloamerikanska sfären är till för att skojas med. En sorts exotism à la 2000. Följaktligen är avsnittet om Banks bättre, vilket inte säger mycket. Det brittiska väldet är i gungning när man inte längre håller mer på kvaliteten. Detta trodde vi inte om Fara, som tidigare skrivit en värdefull bok *Entertainment for angels* (2002), om uppfattningen om elektriciteten under upplysningen och en biografi om Newton. Hennes senaste bok kunde snarare heta Sex, lies and imperialism. Men imperier faller som bekant.

Linné i Lappland. Florian Wagners dissertation vid universitetet i Kiel 2002, *Die Entdeckung Lapplands. Die Forschungsreisen Carl von Linnés und Pierre Louis Moreau de Maupertuis in den 1730er Jahren* (tr. 2004) är en välgjord avhandling: kunnig, påläst i det svenska, också med egna bidrag. Man kan ha synpunkter på att Maupertuis av någon anledning tas upp före Linné (trots att fransmannen reste några år senare) och att de olika avsnitten inte alltid känns integrerade. När det gäller Linnés resa så studeras inte alla relevanta texter, bland annat inte *Diaeta naturalis*, som på ett sätt lätt hade kunnat fogas in men på ett annat inte passar i den tes om en "kolonialdiskursus" (s. 30, 161 etc.) som drivs. Det kulturkritiska är ju starkt närvarande i *Diaeta naturalis*. Wagner är intresserad av syften, han markerar politisk och ekonomisk bakgrund. Nyttigt med perspektiv utifrån!

Kolonialismens förspel. Vid jultid 2004 gick i fyra heltimmesavsnitt en serie om Linné och hans lärjungar, skriven av Sverker Sörlin och Otto Fagerstedt i regi av Jonas Cornell. Meningarna var delade, somliga beskrev serien som skolmästaraktig, andra som alltför svår. Ändå borde ingen ifrågasätta att den verkligen handlade om viktiga ting – big science, kolonialismens förstadier, globala teman, rasfrågan, tidigt nätverksbyggande. Elevernas öden gestaltade av unga oförbrukade skådespelare griper. Reine Brynolfsson kan sitt jobb men den som skriver detta tycker att hans Linné blev alldeles för tafatt och surmulen. Denna gestalt kan knappast ha lockat eleverna att bege sig ut på sina farofyllda resor. Men som sagt, tematiken är mycket viktig.

Den bok som samtidigt utkom *Linné och hans apostlar* (Natur och Kultur, 2004) känns stabilare. Sörlin och Fagerstedt berättar effektivt, de citerar och dokumenterar ymnigt ur brev och reseskildringar från Kalm, Falck, Hasselquist, Löfving, Osbeck, Forsskål, Solander, Sparrman, Thunberg och ytterligare några. Syftet är alltså mindre ett porträtt i helfigur av Linné utan en framställning av det globala insamlingsprojektet med dess dramatik och tragik och relevans i dag. Av apostlarna är Sparrman författarnas favorit, hans historia rymmer också mer än de flestas, från världsomseglingen med Cook till den undanskymda fattigläkarsysslan i Stockholm. Sten Selanders lilla presentation av de resande eleverna utgavs för snart ett halvsekel sedan (och skrevs före andra världskriget) så Sörlin–Fagerstedts bok fyller verkligen en lucka. Förtjänsterna är många, bara den inledande kartan över resrutterna inlagda på en då aktuell kartbild ger en helt annan närhet. Illustreringen är generös, fast en smula för bruntonad. Också bilder som också ligger en smula utanför tidsramarna fungerar i bokform eftersom läsaren får rättvisande upplysningar medan de i TV kan kännas opålitliga, rentav manipulativa. Bildsättaren till boken ska därför nämnas. Han heter Daniel Malmén.

Läkaren? Linné. Nils-Erik Landell, *Läkaren Linné* (Carlssons, 2004) med undertiteln *Medicinens dubbla nyckel*. Det var länge sedan någon skrev om läkaren Linné. Huvudframställningen är fortfarande Otto Hjelts från 1877 (omarbetad i jubileumsskriften *Carl von Linnés betydelse som naturforskare och läkare*, 1907). Fredrik Berg har också ägnat Linné som läkare kunniga uppsatser. Annars har det mest varit småplock om tidigare okända recept och liknande. Detta är konstigt, dels eftersom Linné var professor i medicin, dels då han själv skattade sin insats i ämnet högt, vidare med tanke på att det finns ett stort material att behandla och att tematiken är fascinerande. Landells syfte att underhålla är lovvärt – men han har till exempel glömt att

Linné framför allt var systematiker också som medicinare, verksam inom sjukdomssystematiken. Läsaren saknar internationell bakgrund, orienterande ord om hur Linné ställde sig till tidens medicinska lärosystem, utnyttjande av det överrika dietetikmaterialet, uppgifter om kontakterna med institutioner och personer – Abraham Bäck som var hans bäste vän och diskussionspartner tillika tidens mäktigaste medicinare nämns bara på en rad (s. 300). Bildurvalet har ofta inget med temat eller ens med Linné att göra. Mer finns kort sagt att göra på detta ämne.

Namngivningens makt. Jenny Beckmans uppsats ”Växter, vetenskap och folkpoesi” i *Den mediala vetenskapen*, red. Anders Ekström (Nya Doxa, 2004) handlar om den botaniska nomenklaturen som medium mellan forskare och allmänhet, en fråga som var aktuell vid sekelskiftet och där folkskoleinspektören Fredrik Laurell drev linjen om en folkspråklig binär nomenklatur. Namngivning som maktmedel och stridsfråga är ett tacksamt tema. Standardiseringsambitioner väcker många känslor, om det gäller trädgårdsnäringen eller skolundervisningen eller bara privata frågor.

Steget fullt ut? *Philosophia botanica* i engelsk översättning av Stephen Freer (Oxford University Press, 2003) utgör en magnifik utgåva alltifrån omslagets blomsterdekoration av Rosemary Wise till den välgjorda inlagen. Linnean Society har varit med i finansieringen av boken som kanske varit avsedd för 250-årsminnet 2001 av denna klassiker. Det finns alltså skäl att glädjas men också för invändningar. Ett problem är priset, som nästan matchar vad originalet skulle kosta. Inledningarna av Paul Cox och översättaren är alltför korta i den meningen att de inte säger något om andra översättningar (till exempel James Lees och Philip Millers), mycket litet om de svårigheter som företaget inneburit. När så ändå sker blir man inte heller nöjd. Utgåvan motiveras som ”an important step in the development of binominal nomenclature” – inget annat. Ja, termen *nomina trivialia* nämns här för första gången, men det är att se väl tekniskt på en texts betydelse. Apropos namn så talas (s. xi) om Linnés fantasifulla etymologier eftersom ”the scientific study of etymology was at a very early stage and its result not very widely available”. Detta är på sin höjd en halvsanning. Översättaren har till exempel återgivit ”philosophia” med ”science” eftersom ”philosophy” i dag har en helt annan klang. Men begreppet ”science” i vår mening existerade inte 1751. Och naturligtvis kan man tala om botanisk filosofi också i dag i meningen grundläggande principer. (Linné får flera sidor just av den anledningen i den

färskas *Routledge Encyclopedia of Philosophy*). En kontroll av några paragrafer skapar också tvekan: § 132, "hanc sententiam explicat" översätts med "explains this opinion" – det bör väl vara just "sentens" eller "paragraf"? Att översätta rubriken till fjärde kapitlet "Fructificatio" med "The Fruit Body" missar latinets markering av en process, medan det valda engelska bara är anatomiskt. Men invändningarna drabbar främst det anrika förlaget. Att Linnés register är uteslutna ska vi kanske inte sörja över, men givetvis borde arbetet ha publicerats dubbelspråkligt, med latinet på vänster sida och engelskan på den högra. Det är bara på det sättet som det kan bli en bra vetenskaplig utgåva. Om man menar att det skulle ha blivit en alldeles för omfattande utgåva så hade det lätt gått att dra in på något av den andra ståten. Nu finns *Philosophia botanica* på nätet – dock inte i originalversionen – <http://botanicallatin.org/philbot/philbot.html>. Man kunde ha gått längre när projektet ändå haft så många goda krafter inkopplade.

En välgärning. Magnus von Wright *Dagbok 1850–1862* och *Dagbok 1863–1868* (Atlantis, 2005) utgör del fyra och fem i den tidigare uppmärksammade utgivningen av bröderna von Wrights dagböcker. Principerna från inledningsvolymen har följts och visar sig fungera utmärkt. Man har syftat till diplomatarisk utgivning och alltså gått fram med stor noggrannhet. Ett antal register över personer, orter, växter och djur, särskilt fåglarna, upptar en stor del av Magnus dagböcker. Registren är publicerade separat så att varje del står för sig men när hela verket är avslutat måste förstås en gemensam registervolym publiceras. Illustreringen är generös. Man kan kanske tycka att pappret inte riktigt klarar återgivningen, men man kan inte få allt. Detta är inte en coffee table-utgåva utan en vetenskaplig källskrift. Utgivarna med Anto Leikola i spetsen har stor heder av projektet vars utgivning nu pågått ett tiotal år.

Djursyn. En avhandling från Lantbruksuniversitetet av Niklas Cserhalmi betitlad *Djuromsorg och djurmisshandel 1860–1925. Synen på lantbrukets djur och djurplågeri i övergången mellan bonde- och industrisamhälle* (Gidlunds, 2004) är trots tidsavgränsningen värd denna tidskrifts läsekrets. SLU och SLÅ har rimligen ganska mycket gemensamt. Cserhalmi ställer frågan om djursynen var bättre eller sämre förr, om Astrid Lindgren hade rätt om den gamla goda tiden eller om Keith Thomas och andra anglosaxiska forskare av idéhistoriskt snitt kommer närmre sanningen genom att framställa djurvänligheten som en relativt sen borgerlig och urban uppfattning. Cserhalmi har

gått igen cirka 500 rättsfall från sin period och funnit att de snarare bestyrker den förra uppfattningen. Man månade om djuren förr. Det är alltså en undersökning inom en motsägelsefull och svårfångad tematik. Ett problem är kontexten: Att den börjar 1860 beror ju på att den första svenska djurskyddslagen stammar från 1857. Det innebär att hans material i princip inte kan jämföras med Thomas, som har ett långt tidsspänn bakåt och som slutar omkring 1800. Ett annat är begreppsligt: Man bör observera att djursynen i denna undersökning rör lantbrukets djur och inte djur av annat slag. Attityden till rovdjuren och till det jaktbara villebrådet är rimligen en annan än de varelser som man var beroende av, umgicks med och ägde. Ett tredje är materialet, som avgränsas till tre län – Malmöhus län, Jönköpings län och Östergötlands län – innebär att mer renodlade skogsområden utesluts. Det är också svårt att veta hur lagen uppfattades och vad som inte uppmärksammades. Till exempel tas inte slakten upp eftersom domstolsfallen är för få. Summan är att Cserhalmi har visat på ett rikt material och ställt ett antal frågor som kan inspirera till mer forskning. Hans bok bör läsas också till exempel för att inspirera till studier av både äldre och senare perioder.

Rekommendabel resa. *Christopher Tärnströms journal* har utgivits i en stilig volym av IK Foundation (Mundus Linnæi Series nr 1). Ansvarig för det stora arbetet att transkribera manus och att kommentera resan liksom skriva inledning har Kristina Söderpalm vid Göteborgs stadsmuseum varit. Hon är värd mycket beröm för detta arbete. Förlaget ska även ges en eloge för den form man givit utgåvan, som är snyggt bunden, välillustrerad, överskådlig och försedd med nödiga register. Läsaren överraskas också av Tärnström. Mest har han blivit hågkommen för sitt olycksöde, symbolisk också för de efterföljande linneanerna, att aldrig komma fram och för att ha lämnat en sörjande änka som anklagade Linné för denna sorgliga utgång och sin fattiga tillvaro. Men Tärnström verkar före resan ha haft tveksamma kvinnoaffärer, Linné skriver om en "ledsamhet". Under resan ondgör han sig över matrosernas svärjande och visar genomgående en god luthersk trosvisshet. Framför allt är han i dagboken reflekterande över alla de småting som dök upp under den långa resan. Det betyder att den inte innehåller så mycket naturalhistoria – förrän mot slutet – men desto mer kulturhistoria. Han går ensam i katolska kyrkor och registrerar utförligt sina känslor inför allt det han ser, han berättar om maten ombord och om samtalsämnen. Den 30 september hamnar han i "starck disput" om tolkningen av Filipperbevet 4:3 där latinsk, grekisk, svensk, engelsk och tysk version ställs mot varandra. Den

engelska översättningen bereder plats för att kvinnorna är medarbetare i församlingslivet vilket Tärnström opponerar sig mot, men – invänder ”den lärde Herr Kitchin” – grekiskans ändelser möjliggör att kvinnor åsyftas. I den svenska bibelöversättningen från 1917 erkänns denna också men inte i *Bibel 2000*. En diskussion i denna inflammerade fråga som väl gärna förbinds med senare tidevarv förs alltså mitt ute i oceanen redan 1746. Tärnström skriver väl och läsaren får veta mycket om ostindieäventyret och om en linnean på resa mot det sorgliga slutet.

Animal History. Reaktion Books presents a new series (from 2003) called Animal series, already with a dozen or so volumes. Having read three, on Dog, Oyster and Ant written by Susan McHugh, Rebecka Stott and Charlotte Sleigh, all university scholars and all good, a safe verdict would be affirmative. Less ethnobiology than natural history, less history than could be expected. There are 1,106 species of ants, symbols for industry, mass society and communication. Films like *R.U.R.* and *Metropolis*, not to mention *Antz*. Famous myrmecologist as Réaumur, August Forel and E. O. Wilson are portrayed. The volume on the oyster and its pearl is fascinating. Recipes are given on how to make these saltwater tasting jellies tasty. Linnaeus could have been quoted (from his lectures on dietetics): “eating oysters—a terrible thing to do.” (“Äta ostron, oerhörd sak”). The dog has been man’s companion since 12,000 years, our common history is enormous. In this series the best buy is to pick an unusual or unwritten animal such as the crow. The cockroach, the moose, the tortoise, the oyster, while there are thousand and thousands of books on the dog. The number of special case studies would now make it possible to write more general surveys on the importance of animal in human history, not only focusing on British examples. (For a Norwegian book on the social history of the dog, see last issue of *SLÅ*, pp. 145 f.)

En blomstrande genre. Trädgårdslitteratur är en av den svenska bokbranschens stora genrer med upplagor som överstiger 100 000 exemplar. De stora förlagen Prisma, Bonniers och Natur och Kultur tävlar om läsarens gunst. Detta är begripligt av en rad skäl: det finns ett genuint intresse att påta i jorden, för dem som inte får eller kan det fungerar denna litteratur som god ersättning, böckerna är trevliga att ge bort, kvaliteten på färgtrycket har förbättrats, priserna är inte orimliga, TV-program ger draghjälp och så vidare. Men ofta är resultatet sockersött och parfumerat – så tycker Maria Flinck,

som slår ett slag för doktorsavhandlingar (*Svensk Bokhandel* 2005: 5). Av dem lär man ju sig något. Och de finns: Kjell Lundquist vid Alnarp har disputerat på krolliljans introduktion i Sverige, *Lilium martagon L. Krolliljans introduktion och tidiga historia i Sverige intill år 1795 – i en europeisk liljekontext* (SLU Alnarp, 2005) – vilket kanske låter begränsat men avhandlingen som med bilagor omfattar nästan sju hundra sidor utgör en genomgång av alla möjliga texter och kan därför visa hur man kan gå till väga också i andra fall. Vad som däremot är begränsat är upplagan, bara 150 exemplar av en stilig skrift med hundratals bilder och resultatet av många års möda. Detta enligt reglerna inom universitetsvärlden som är beredd att kosta på doktorandstudierna i sig stora pengar men som inte bryr sig särskilt mycket om vad spridningen kan kosta. Visst, allt finns på nätet genom elektronisk spikning, men som noteras från många håll, boken är fortfarande den form som mänskligheten vill använda för bildning, förlustelse.

Ett annat exempel är Åsa Ahrlund, *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige* (SLU Alnarp, 2005). Författarinnan har hittat ett utmärkt ämne, som få eller ingen tänkt på. Hon har också sökt i bibliotek och arkiv och det med framgång. I princip har hon knappast uteslutit någon typ av källa. Trädgårdsböcker, memoarer, nekrologer, bilder, bouppteckningar, kamerala handlingar och så vidare. Allt används och resultatet blir en fylld bild av en yrkeskår i en mycket intressant position, ofta nära både makten och marken. Om Linné sägs kanske inte så mycket, här kunde mer tas fram ur föreläsningsanteckningar och annat. Men helheten är rik och här finns också så mycket mer, omsorgsfullt och klokt presenterat. De nästan hundra bilderna förhöjer också värdet, det är inte bara gammal skåpmat vi erbjuds. Uppenbarligen kommer avhandlingen på förlag, som vi får hoppas med bibehållen dokumentation. Vi får återkomma.

Föremål funna. Ett reseapotek som enligt traditionen tillhört Linné såldes våren 2005 på Stockholms Auktionsverk för 29 000 kronor. Skrinet är klätt i läder och lockets dekor har monogrammet CL krönt av en stiliserad krona. Invändigt är kistan tom men en svag doft av turkisk majbalsam lär förnimmas. Kistan är tidsbestämd till 1740-talet. – Ett dolt meddelande återfanns i Linnéstatyn i Humlegården när den var på reparation i Södertälje, en flaskpost som varit tillsluten i 120 år eller från och med 1884 då den ”avsändes”. Texten utgörs av en hälsning från en bronsgjutare till en annan, alltså inget från Linné själv men spännande ändå. (*SvD* 6/7 2005)

The Linnean. Detta nyhetsbrev som utges av Linnean Society of London (redaktör B. G. Gardiner) och som nu är på sin 21:a årgång är i högsta grad värd Svenska Linnésällskapets ledamöters intresse. Nummer tre 2005 innehåller till exempel ett snabbporträtt av Joseph Dalton Hooker, en diskussion om katastrofteorin applicerad på Darwins teori (av Sir Christopher Zee-man), samt andra delen av en biografi över Christopher Henrik Braad och hans år i Indien som superkargör i Svenska Ostindiska kompaniet signerad Jeremy Franks.

Trehundrafemtio år. Uppsala Botaniska trädgård fyllde 350 år 2005, det vill säga Botaniska trädgården, med franska delen (slottsträdgården) och Linnéträdgården, från början Rudbecksträdgården. Det bjöds på visningar och evenemang, utställningar och fika på Café Victoria, under medverkan av Magnus Lidén och Karin Martinsson och orangeur (!) Erik Århammar. Ett tips: ge ut Swederus utmärkta men svåråtkomliga historik i nytryck! Trädgårdsin-tresset är en folkrörelse. Rossällskap, pelargonieföreningar och andra blomst-rar. Finns det något som är mer odiskutabelt än glädjen över dessa trädgårdar – vars existens likafullt ständigt är hotad?

Medicinarens testamente. Johan Otto Hagström (1716–1792) hör inte till de mer kända linneanerna. Ändå vore han mer än de flesta värd sin biografi. Vi känner honom kanske som promoverad av Linné 1749 och som förfat-tare av en beskrivning över hemlandskapet Jämtland. Ändå är det hans lång-variga position som provincialmedicus i Norrköping som gör honom särskilt intressant. Hans omfattande rapportering till Collegium medicum och dess preses Abraham Bäck är en märklig källa för förståelsen av tidens uppfatt-ning av sjukdom och samhällsfrågor. Teoretiskt kan han placeras bland miasmatikerna, det vill säga de som ofta förklarar sjukdomar som uppkomna av stank och gaser, ”miasma”. Han presenteras på några sidor av Jan Sundin *Svenska folkets hälsa i ett historiskt perspektiv* (Folkhälsoinstitutet, 2005), en skrift som täcker tiden från 1750 till i dag. Det är ett stort tema men vi nöjer oss med att citera ur upplysningsmannen och utilisten Hagströms testa-mente, som också liknar Linnés föreskrifter om sin begravning. I båda fallen är det medicinarens kärva uppfattning om livet och döden som hörs:

Inga anstalter med hästar och wagn här i staden /får/ göras: Inga klockor skola röras, ty de äro Påfwiske inventioner. Ingen twättning förrättas på min döda kropp, den är maskarnas boning. Swepning må ske enfalldigt uti ett gammalt

lakan, i en kista af Furubräder, med en lärfts – eller Bomullsmössa på hufwudet. Intet rum bör klädas swart i mitt hus, ty alt prål må wara fjerran wid begrafning. Jag will begrafwas på kyrkogård, ej i Kyrkan, att mit Lik icke måtte med stank beswära de lefwande.

Kurser, symposier och liknande. I Uppsala firades Linnéveckan, 31 juli till 7 augusti 2005, ordnad av Hans Odöo och invigd av landshövding Anders Björck. Programmet spände från jubilaren Petrus Artedi till kvinnorna kring Linné – det senare blir tema i nästa årgång av *SLÅ* – Bellman kom på besök, man blomstervandrade, gjorde kyrkobesök med mera. S:t Sigfrids Folkhögskola utanför Växjö, med Katarina och Sten Dunér som arrangörer, anordnade den 11–14 augusti 2005 en kurs i linneana under medverkan av Gunnar Broberg, Karin Berglund, Stefan Edman, Lars-Ola Borglid, Börje Svensson, Lars-Olof Larsson, David Dunér med flera. I Uppsala har även denna sommar hållits en Linnékurs i regi av Mariette Manktelow (se föregående årgång av *SLÅ*, s. 137).

Petrus Artedi 300 år. I september 2005 firade Vetenskapsakademien Petrus Artedis trehundraårsdag – själv fick han bara uppleva en tiondel av tiden – men ett internationellt symposium. Theodore W. Pietsch invigningstalade utifrån en ännu inte publicerad biografi över Artedi. Med samma person i fokus anordnade Skytteanska samfundet och Johan Nordlandersällskapet i Umeå några dagar senare, den 16–17 september 2005, ett symposium i Gideå (nära födelseorten Anundsjö i Ångermanland). Man lyssnade till föredrag om Artedis liv, så mycket man nu vet om detta, om fiskfaunan och fiskforskningen efter Artedi, om hans Flora över Nordmaling med mera. Även i detta sammanhang svävade den svårbesvarade frågan om vem som var den mest givande, Linné eller Artedi. Om inte mer material kommer fram så är det ganska fritt för spekulationer – men inte hur som helst. Talare var bland annat Gunnar Broberg, Lars Erik Edlund, Per Eliasson, Bo Fernholm, Sigurd Fries, Kurt Genrup, Fredrik Sjöberg och Sofia Åkerberg.

Världsmaskinen. En avhandling i idé- och lärdomshistoria har lagts fram vid Lunds universitet om Linnés svärfars kusin, naturvetaren Emanuel Swedenborg. Johannes Moraeus var nämligen kusin till Swedenborg och en tid även dennes latinlärare. Inte osannolikt har Moraeus inspirerat Swedenborg till en naturvetenskaplig karriär. Avhandlingen, *Världsmaskinen. Emanuel Swedenborgs naturfilosofi* (Nya Doxa, 2004), som har författats av David

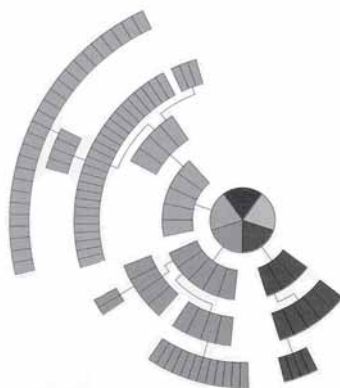
Dunér, behandlar för första gången Swedenborgs tidiga naturvetenskapliga verksamhet. I blickpunkten faller Swedenborgs mekanistiska naturfilosofi, hur han betraktade verkligheten som en enda gigantisk maskin, men också om livet som darrningar, materien som bubblor, universums virvlar och oändlighetens obegriplighet. Det kan tilläggas att Dunér i och med denna årgång har posten som biträdande redaktör för *SLÅ*.

Gunnar Broberg

Nationalnyckeln. I *Oeconomia naturae* (1749) uppskattade Linné det totala antalet växt- och djurarter i Sverige till knappt 3 500. Nu, drygt två och ett halvt sekel senare, antas det finnas omkring 50 000 arter i Sverige, men då tros det återstå en hel del ännu oupptäckta arter för vetenskapen att beskriva. Ett gigantiskt projekt, helt i linneansk anda och barock totalitetssträvande, är *Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna* som har börjat utges av ArtData-banken vid Sveriges lantbruksuniversitet i Uppsala. Det är ett väldigt verk som kommer att ta minst 20 år att genomföra och planeras resultera i över 100 volymer om alla Sveriges flercelliga organismer, i bilder, ord och nycklar. Således är det en nyckel som öppnar dörren ut i naturen, men själv får bli kvar där hemma.

På Linnés tid fanns det tre riken på jorden, sten-, växt- och djurriket, som han bekant skriver i inledningen till *Systema naturae* (1735): ”*Stenarna* växa; *växterna* växa och leva; *djuren* växa, leva och känna.” Numera, efter Robert H. Whittaker, har rikena blivit fem. Det är ett hierarkiskt system i

Naturens fem riken (bakterier, protister, växter, svampar och flercelliga djur) bildar ett cirkulärt diagram, som ringarna på vattnet, och läses inifrån och ut mot allt mer detaljerade indelningar. Nationalnyckelns systematik och orienteringssystem (2005).



naturens fem riken, med överklass och underklass, överordning och underordning. I *Nationalnyckeln* kommer samtliga svenska arter att beskrivas, små som stora. Det är knappt man kan bärga sig för nyfikenheten inför bukhårsdjurens morfologi och systematik, eller ringbärarnas, korsettdjurens, trevotingarnas, trögmakarnas, stavsimmarnas, armfotingarnas, tagghudingarnas och andra små djurs förunderliga skepnader. Men här näst gäller det mångfotingar och bladmossor. Den första delen har dock kommit ut, *Fjärilar: Dagfjärilar. Hesperidae–Nymphalidae* (2005), det vill säga från tjockhuvuden till praktfjärilar. I Sverige finns det cirka 2 700 fjärilsarter, varav endast 121 är dagfjärilar. Så det återstår alltså åtskilliga volymer om bara fjärilar.

Att dela in världen i arter, släkten, familjer, handlar om att kategorisera, klassificera, bemästra den kaotiska omvärlden med namn, skapa ordning i kaos. Världen blir liksom inte riktigt hanterbar utan att man sorterat allt och lagt tingen i sina rätta lådor med rätta etiketter. Som Linné skrev i *Critica botanica* (1737): ”Om du inte känner namnen förlorar du kunskapen om tingen”. Det mänskliga tänkandets behov av att kategorisera gör sig alltjämt påmint. Men *Nationalnyckeln* stöter på andra kategoriseringsproblem än vad Linné gjorde. Att Gud en gång var ordningsam, och Linné själv förstås, förstår vi. Och arterna hade alltid varit de samma sedan begynnelsen. Men numera, med evolutionslära och genetik, blir problemet ett annat. Våra kategorier fungerar inte riktigt längre, de har inga perfekta motsvarigheter i naturen. Naturen förändras, genomgår processer, där gränserna mellan ett tillstånd och ett annat är oskarpa. I *Nationalnyckeln* försöker man skapa en indelning som så gott som möjligt återspeglar den fylogenetiska släktskapen. Det är för övrigt intressant att notera att hela verket ska illustreras med bilder av ett stort antal konstnärer, och inte fotografer. Den allmängiltiga arten är lättare att fånga med en teckning än med ett fotografi av en partikulär, unik individ. Arten finns på så sätt i huvudet, inte i naturen.

Förutom mycket användbara nycklar, bildöversikter, artbeskrivningar och utbredningskartor, finns det ett och annat att ta del av för den historieintresserade. Bland annat finns namngivningsavsnitt som anger av vem och när arten fick sitt vetenskapliga namn och i vilket verk den fick sin vetenskapliga beskrivning. Därtill finns det i slutet av boken en intressant jämförelse mellan entomologen C. Lindequists observationer från Billinge socken i Skåne, publicerad 1880, och tillståndet för fjärilsfaunan i samma trakt i dag, 125 år senare. Många arter har försvunnit från trakten. Till exempel uppgav Lindequist att mnemosynefjärilen (*Parnassius mnemosyne*) var mycket talrik i de glesa ekskogarna. Den tillhör numera en av de mest hotade ar-

terna i Sverige och är helt försvunnen från Skåne sedan 1960-talet. Fjärilen tillägnad minnets gudinna och musernas moder håller på att bli bortglömd.

Hiärnes hjärna. Den 31 augusti till den 4 september 2005 hölls ett Hiärne-symposium på godset Saadjärve utanför Tartu, Estland. För 350 år sedan, den 23 mars 1655, immatrikulerades nämligen den 13-årige ingermanlänningen Urban Hiärne vid universitet i Dorpat. Hiärne var inte minst känd för Linné som föregångare inom geologin, särskilt vattuminskningsteorin, och som arkiater och medlem av Collegium medicum. Symposiet leddes av den avgående professorn i svenska vid Tartu universitet, Stig Örjan Ohlsson, och deltagare kom från, förutom Sverige och Estland, från Danmark, Frankrike, Lettland, Norge och Ryssland. Dagarna fylldes med ett rikt program av föredrag om Hiärnes levnad och tid, hans verksamhet som naturfilosof, bergsvetenskapsman, hydroterapeut, språkvetare, bildkonstnär, poet med mera. Symposiet avslutades med Hiärnes skådespel "Rosimunda" i universitets aula. Vid symposiet bildades även ett Urban Hiärne-sällskap och till dess första ordförande valdes idé- och lärdomshistorikern Kristiina Savin vid Lunds universitet.

Så varför reser Linné? Kungl. Skytteanska Samfundet har givit ut en antologi uppsatser om Linnés lappländska resa, redigerad och tillika smakfullt formgiven av bokhistorikern Roger Jacobsson. *Så varför reser Linné? Perspektiv på Iter Lapponicum 1732* (Carlssons, 2005) innehåller skilda uppsatser av några av våra främsta Linnékännare, av idéhistoriker, författare, naturvetare och andra, som ursprungligen föredrogs vid en Linnékonferens vid Umeå universitet den 21–22 februari 2003. Antologin kan ses som en fjärde, fristående del av Skytteanska Samfundets magistrala och utsökta trebandsutgåva av Linnés *Iter Lapponicum*. Uppsatserna handlar dock inte snävt kring den lappländska resan utan spänner över ett vidare område, Linnés resa genom ett mytologiskt landskap, hans metodiska resesätt, etnologiska fältforskning, om Lapplands flora, Linnés klassifikation, etnobiologin, läkaren Linné, hans korrespondens, om vännen Artedi och mycket annat. Och någonstans i boken finns väl svaret på frågan: Så varför reser Linné? På den ger Gunnar Broberg i sin artikel det tilldragande svaret: "av nyfikenhet, *curiositas*". Linné var helt enkelt en kuriös man.

David Dunér

Etnobotanskt bibliotek till Sverige. Den danske författaren och etnobotanisten Vagn J. Brøndegaard, som vid flera tillfällen medverkat i *Svenska Linnésällskapets Årsskrift*, bland annat med en artikel om ”Linnean i folkmedicinen” (1960), är ett välkänt namn för var och en som intresserar sig för människans förhållande till djur och växter, inte minst tack vare hans tre uppslagsverk *Folk og flora: etnobotanik i Danmark* I–IV (1978–1980), *Folk og fauna: etnozoologi i Danmark* I–III (1985–1986) samt *Folk og få: dansk husdyrsetnologi* I–II (1991–1992). Brøndegaards författarskap belönades för övrigt 2005 med ett hedersdoktorat vid Sveriges lantbruksuniversitet.

I slutet av 1990-talet kontaktades jag av Brøndegaard från hans nuvarande hemort i Spanien. Han ville bland annat höra sig för om vi i Sverige ville förvärva hans omfattande etnobotaniska bibliotek. I mars 2000 besökte jag därför Brøndegaard i hans bostad i bergsbyn Cómpera, 50 kilometer öster om Málaga. Brøndegaard hade under en livstid samlat på sig ett mycket omfattande och välsorterat bibliotek, som innehöll inte bara böcker, artiklar, särtryck och kopior på allt han kommit över och excerperat ur arkivsamlingar, utan allt var också mycket noggrant katalogiserat och indexerat.

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, som redan har ett förnämligt bibliotek med jordbrukshistoria, skogshistoria, trädgårdshistoria, veterinärhistoria och kulturlandskapets historia, anmälde sitt intresse att förvärva samlingen. År 2003 flyttades Brøndegaards samling över till Stockholm. Därmed har vi, till forskningens och den intresserade allmänhetens fromma, fått ett etnobotanskt bibliotek som förmodligen saknar motsvarighet i världen. Det omfattar 70 hyllmeter böcker och flera tusen särtryck, samt en mängd urklipp, allt indexerat i en särskild katalog med närmare 2 400 ämnesord. Brøndegaardssamlingen finns tillgänglig i KSLA:s lokaler på Drottninggatan 95 i Stockholm. En närmare presentation av samlingen, som genom nya inköp ständigt utökas, återfinns på <http://www.kslab.ksla.se/Brondegaard/brondegaardssamlingen.htm> där också många av Brøndegaards egna publikationer görs tillgängliga. KSLA utger hösten 2005 dessutom en volym med Brøndegaards bibliografi samt ett urval av hans etnobotaniska artiklar.

Ingvar Svanberg

Den linneanske fabeln – en europeisk vagabond. I en artikkel, ”En linneansk fabel”, i *SLÅ* 2000–2001, s. 7–28, skriver Kjeld Nielsen og Sven-Erik Sandermann Olsen om en fabel som har blitt tilskrevet Linné og om

dennes resepsjon i Danmark og Frankrike. De sporer fabelens skriftlige kilde tilbake til en dissertasjon av Chr. E. Gedner i Uppsala, publisert i 1752, med tittel *Quæstio: Cui bono?* Denne fabelen finnes i en mer satirisk versjon i det franske tidsskriftet *Journal Encyclopedique* i 1763 og i det danske tidsskriftet *Den Danske Proteus* i 1766. Nielsen og Sandermann Olsens tese er at fabelen ble omskrevet og oversatt til fransk og siden dansk av en tidligere Uppsala-student, Per Rudin, som de identifiserer som *Proteus'* redaktør. Nettopp hans Uppsala-tilknytning skal styrke denne konklusjonen.

Rudin kan likevel ikke tilskrives æren av å ha vært oversetter og internasjonalsator av denne teksten, verken i dansk eller fransk sammenheng. Det er fordi fabelen har hatt en tidligere og større utbredelse internasjonalt enn den som kan knyttes til Rudin. I mitt arbeid med litteratur publisert i norske aviser i 1760-årene, kom jeg over to opptrykk av denne fabelen i to ulike norske aviser i 1769, og disse var den samme versjonen som finnes i *Proteus*. Det ledet til oppdagelsen av en annen versjon av fabelen utgitt i den danske oversetteren B. F. Loddess tidsskrift *Bie-Kuben* fra 1761, altså fem år før Rudins danske oversettelse og to år før den franske. Loddess fabel var hentet fra en engelsk avis, *The London Chronicle* for 1759, hvor den hadde tittel "A Fable. By the celebrated Linnæus". Denne ligger tekstlig nær Gedners versjon. I den latinske originalteksten kan det dessuten se ut til at Gedner selv er ansvarlig for det siste avsnittet, nemlig den eksplisitte moralen (Gedner 1756, s. 237). Gåseøynene som signaliserer start og slutt på gjengivelsen av Linnés fortelling slutter før appliseringen av moralen tar til. Dersom denne er tilføyd første gang hos Gedner, vil det innebære at både de satiriske og ikke-satiriske versjonene som finnes i Vest-Europas presse har sitt opphav i *Cui bono*.

Om den engelske versjonen utgjør fabelens pressedebut har jeg ikke dekning for å påstå, men det undergraver i det minste Rudins banebrytende rolle. Fabelen har altså hatt en internasjonal utbredelse flere år før den sto på trykk på fransk og i Rudins tidsskrift, og har vært kjent i Vest-Europa gjennom Gedners avhandling. Uansett innebærer den engelske versjonen at fabelen ikke var avhengig av Rudin og hans tilknytning til Uppsala for å få sin internasjonale utbredelse. Franskmennene har dermed heller ikke vært avhengige av Rudin. Det er derfor nærliggende å tro at Rudin har hentet fablene fra fransk slik *Proteus* opplyser, uten selv å ha plantet det der først. Spørsmålet blir dermed om det likevel er franskmennene som gjør den satirisk, eventuelt om det er en *missing link*?

Det interessante er ikke så mye hvem som var først ute med å formidle den linneanske fabelen, men at den hadde en bred internasjonal utbredelse

i periodika i alle fall over en tiårsperiode. Tilskrivelsen til "the celebrated Linnæus" som opphavsmann har nok bidratt til denne diffusjonen. Det er også interessant at den finnes i en "seriøs" og en "satirisk" versjon innenfor pressemediet, og ikke bare i en lett, satireform. Om fabelen så er av Linné, eller om han gjenfortalte en annens fortelling, gjenstår så å finne ut, dersom det lar seg gjøre. Nielsen og Sandermann Olsen har lettet på sløret til en fabel-aktig historie som er lenger enn først antatt...

Kjente utgaver av fabelen (kronologisk):

Gedner, Christopher, "Quæstio Historico Naturalis, Cui bono?", i Carl von Linné, *Amoenitates Academicæ; seu dissertations variæ physicæ, medicæ, botanicæ*, Stockholm 1756 [1752].

"A Fable. By the celebrated Linnæus", *The London Chronicle*, 31/3 1759.

"En Fabel af den berømte Linnæus fra the London Chronicle for 1759", overs. B. F. Lodde, *Bie-Kuben*, 22/1 1761.

"Le Voyage de la Lune, Apologue: par M. Linnæus", *Journal Encyclopedique*, 1/1 1763.

"Reisen til Maanen. En Fabel af Hr. Linnæus", *Den Danske Proteus*, 1766.

"Rejsen til Maanen. En Fabel af Hr. Linnæus", *Tronhiems Adresse-Contoires Efterretninger*, 13/1 1769.

"Rejsen til Maanen. En Fabel af Hr. Linnæus", *Norske Intelligenz-Seddelar*, 1/2 1769.

Aina Nøding

Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas, by Hans Helander, Acta universitatis Upsaliensis, Studia Latina Upsaliensia 29 (Uppsala, 2004), 628 pp.

In this voluminous piece of work, Hans Helander, professor of Latin at University of Uppsala, summarises the main features of the Latin literature in Sweden between 1620 and 1720. Latin, which was the natural means of communication among the scientists and other representatives of learned culture at that time, was undergoing a change in order to adjust to the rapid growth of knowledge. New Latin words and expressions that were coined during this period bear witness to scientific innovations and social transformations. But modern scholars usually neglect the Latin texts of the above period.

To remedy this shortcoming, Helander provides an easily accessible and useful guide to the Neo-Latin culture of the epoch. The study contains a variety of observations concerning typical features of learned and scientific discourse. The author collects and accounts for representative phenomena by mapping the frequency and the tenacity of certain words and phrases *en*

vogue. Through an investigation of the language, also the basic convictions of the age are elucidated. The approach of the author can be compared to the method of conceptual history (better known as the German *Begriffsgeschichte*), in which attention is devoted to the history of the formation of concepts, emphasising their crucial role in social development. Concepts do not only mirror the reality, they form it as well. According to Helander Latin can be viewed as “an efficient tool of the re-shaping of Early Modern Europe.”

Helander examines different genres and various kinds of literature: scholarly and scientific texts, poetry, propaganda pamphlets, orations and narrative prose in general. Since the study has taken a comparative perspective, an international frame of reference is present throughout the investigation. Besides the works of Swedish authors, the writings of a wide range of European scholars are scrutinised and quoted, for example Erasmus of Rotterdam, Thomas More, Justus Lipsius, Hugo Grotius, Daniel Heinsius and Ludvig Holberg. Among other scientific writings, several theses by Carolus Linnaeus have been analysed. Although his texts do not belong to the period investigated, they are still included as illustrative examples of the scholarly discourse that had developed during the seventeenth century.

The first section of the study deals with stylistic devices typical of literary texts. Four phenomena are highlighted: *antithesis*, *hyperbole*, *hypercharacterization* and *catalogues* were abundantly used by European and Swedish authors to accomplish the characteristic vividness and richness of the Baroque pathos. In the second part vocabulary is discussed. The shifts and continuities in the usage of Latin expressions reveal a highly creative relationship to the ancient heritage. In spite of purist tendencies, thousands of neologisms occurred during sixteenth and seventeenth century. New words were formed in analogy with the classical patterns; the most popular solutions were compound words and derivations based on existing Latin as well as Greek stems. The latter became especially significant for medicine. In the biological sciences a great amount of compound adjectives were formed to describe the properties of various species. Moreover, new nouns were coined in order to replace medieval “barbaric” names for plants and animals.

A large number of new expressions refer to particular Nordic phenomena; also the Laps, reindeers, skiing and the Baltic Sea had to be depicted in Latin. Besides the neologisms, a number of ancient Latin words are given a special explanation by Helander, either because of an unexpectedly high frequency, or because they are used in a sense that differs from ancient usage. For example, the ancient verb *gaudeo* (‘be glad’) is used in the sense ‘have’ by

Linnaeus. In his texts we find a lot of other expressions typical for academic jargon, as *curiosus* ('who takes great interest in learning and science') and *dispesco* ('divide'). There are also many loans of Greek origin as *scopus* ('purpose'), *cimelium* ('treasure' or 'learned collection'), and, of course, scientific neologisms as *terraqueus* ('consisting of earth and water').

Illustrative examples of typical features with rich quotations are collected by Helander and systematised in separate word-lists. Each of them focuses on one theme, taking us alphabetically through the vocabularies of different areas: reinterpretation of words from pagan religion, the art of warfare, the academic world, inventions, historical events, high titles, Swedish administrative positions and political institutions. Finally the usage of certain names is explained.

The third and largest part of the investigation is devoted to the characteristic ideas of the time. Here the study offers comprehensive and interrelated perspectives on common ideas expressed in religious propaganda, in philosophical, political and scientific works. The Golden Age, the Mourning of Nature, *mundus senescens* (the world growing decrepit), *theatrum mundi* (the world as a scene) and *philosophia perennis* (the perennial philosophy) are some of the crucial topoi explored and described. Helander presents an indispensable overview contributing to a better understanding of Early Modern thinking in its contemporary context. Metaphors, allusions, analogies and typological correspondences played a central role, not only in the belletristic writings, but also in all other fields of cultural activity. As a natural scientist Linnaeus was stimulated by ideas of this kind. When establishing his sexual system he demonstrates parallels and correspondences between the vegetable and animal kingdoms.

The work is well-written, innovative and informative. Since the emphasis is put on the typical, rather than the extraordinary, it would serve as a means of help not only for Latin philologists but also for everyone dealing with Early Modern culture; it will be especially useful for historians and researchers in the fields of the history of ideas and of science. It very well serves the dual purpose of offering the reader both a schematic introduction and more in-depth explorations with rich evidence from different sources. In the latter case, however, a thorough knowledge of classical Latin is necessary. Owing to the comprehensive lists of words, expressions and ideas, the study could also be used as a reference work, like a true *thesaurus* of Early Modern times.

Kristiina Savin



Tomas Anfält avled plötsligt den 2 juli 2005 genom en olyckshändelse vid familjen Anfälts hus i Provence. Tomas hade sedan många år arbetat inom den linneanska sfären, dels som bibliotekarie vid handskriftsavdelningen på Carolina rediviva, dels som drivande i Stiftelsen Leufsta och Charles De Geerska samlingarna där. Han deltog i utgivningen av den rudbeckska *Fogelboken* och reseberättelsen. Han var sekreterare i Svenska Linnésällskapet mellan åren 1995 och 2002. Framför allt ska Tomas Anfält komma ihåg som nyckelpersonen i The Linnean Correspondence. Hans vidsträckta kontakter placerade denna utgivning internationellt. Avhandlingen om De Geer blev tyvärr aldrig färdig, nätverket roade honom, kanske för mycket. Han skrev om 1700-talets förbjudna böcker, kontakter mellan människor och länder, alltså i hög grad vad han själv stod för.

Gunnar Brusewitz avled 2004 sjuttionioårig efter ett rikt liv som konstnär, illustratör och författare. Man frestas tillägga som medial figur. Få i vårt land var så förknippad med naturfrågor som Brusewitz. Han syntes i TV och hördes i radio, fanns med på mässor, intervjuades i pressen. Ändå var han som person stillsamt tillbakadragen och anspråkslös. Hans författarskap var omfattande, en stor bok om jakten genom historien, en rad årstidsböcker om livet kring sjön i Rimbo, essäer i historiska ämnen med anknytning till naturalhistoriska ämnen, till sist en brett anlagd självbiografisk svit. Produktionen är flödande och svåröverskådlig också genom att hans bidrag kan förekomma i flera versioner, som tidningsartikel (han var flitig medarbetare i *Svenska Dagbladet* sedan 1961), som julhälsning, i bokform eller i antologier. Som tidningstecknare förekom han redan i slutet på 1940-talet, han har illustrerat otaliga reseskildringar och gjort omslag till romaner. På så sätt blev han en folkets tecknare. Inte minst har hans stilsäkra bilder i de linneanska resorna (Pehr Kalms bohuslänska ingår också) uppskattats. I *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* medverkade Brusewitz med en uppsats om *Fauna Svecica* och en om den linneanska blomsterkalendern. Brusewitz gav också ut ett personligt urval Linnétexter (1985). I kommentaren till Rudbeck d.y:s stora fågelbok bidrog Brusewitz med de ornitologiska inslagen – fåglarna var hans största kärlek. Hans sista bok, *Olof Thunmans Uppland* (Atlantis, 2005), skrevs tillsammans med Allan Ellenius om Olof Thunman och det uppländ-

ska landskap, där han själv i så hög grad hörde hemma. Som konstnär ska Brusewitz inte bedömas här, det räcker att säga att han också i den egenskapen var oerhört snabb, lätt på handen, öm och nära naturen. Om någon representerade Gunnar Brusewitz den linneanska traditionen och kommer inte att glömmas som en stor förmedlare av såväl känslan för naturen som för historien. Hans stora memoarverk berättar med beundransvärd öppenhet om en svår barndom och hur naturen kunde tjäna som tröst.

Gunnar Broberg

Svenska Linnésällskapetets egna angelägenheter

Verksamhetsberättelse 2003

Svenska Linnésällskapet har under året haft följande stadgeenliga sammankomster: 1) Vårsammankomsten med årsmöte ägde rum den 24 maj på Strömsholms slott och parkområde under guidning av landskapsarkitekt Lena Löfgren från Statens Fastighetsverk, som ansvarar för parkens nuvarande utformning. Besöket på Strömsholm avslutades med en visning av själva slottsinteriören. Därefter gick färden till Åholmen för en visning av parken där, även den förvaltd av Statens Fastighetsverk. Ett trettiotal medlemmar deltog i sammankomsten. 2) Höstsammankomsten hölls den 13 november på Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm. Ett fyrtiotal medlemmar deltog. Efter ordinarie förhandlingar höll Dr. Staffan Müller-Wille, från Max-Planck-institutet för vetenskapshistoria i Berlin, ett föredrag med titeln, "Linné och den vetenskapliga revolutionen".

Styrelsen har sammanträtt den 25 mars och den 15 oktober. Styrelsens sammansättning under verksamhetsåret: Carl-Olof Jacobson (ordförande), Eva Willén (vice ordförande), Lars Jonasson (skattmästare), Gunnar Broberg (redaktör för *SLÄ*), Inger Estham (prefekt för Linnémuseet), Tomas Anfält, Karl Fredga, Nils-Erik Landell, Karin Martinsson, Roland Moberg, Örjan Nilsson, Bertil Nordenstam, Fredrik Ronquist samt Eva Nyström (sekreterare). Adjungerad ledamot har varit Eva Björn (intendent för Linnémuseet).

Linnémuseet: Intendenttjänsten har under året uppehållits av Eva Björn. Museet har hållit öppet från 1/6 till 15/9. Museiutskottet har bestått av Carl-Olof Jacobson, Inger Estham, Eva Willén samt Eva Björn. Under sommarsäsongen var amanuens Veronica Andersson anställd. Föregående års teutställning visades även 2003. Besöksiffrorna har varit något lägre jämfört med tidigare, vilket kan bero dels på den ovanligt soliga och heta sommaren, dels på det något färre antalet gruppbesök med buss, likaså det något färre antalet skolklasser. Ströbesöken har däremot ökat. Bland besökare kan nämnas ett 40-tal honorärkonsuler samt personal från UD:s Amerikaavdelning, deltagare från Species Plantarum-konferensen, inlagt som programpunkt på konferensen, och i samband därmed dess skattmästare och Linnéjubileumssamordnare från the Linnean Society i London. Antal besökare fram till 15/9 har varit ca 3 600 personer, efter detta har tillkommit fler visningar. Några dagar under våren vistades SVT i museet för att filma sin dramadokumentär om Linné. Reparationerna, som ägde rum 2001, har förbättrat klimatet i museet, och givit en bättre arbetsmiljö. Fastighetsverkets renovering av arbetslokalerna på museets tredje våningsplan är i det närmaste avslutad. En utredning om tapetrekonstruktion pågår.

Linnékorrespondensen: Utgivningen av Linnékorrespondensen har även under 2003 administrerats och letts av Svenska Linnésällskapet. I styrgruppen har följande personer ingått: Carl-Olof Jacobson, Bengt Jonsell, Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr, Gina Douglas (Linnean Society of London), Ulla Kölving (Centre international d'étude du dix-huitième siècle de Ferney-Voltaire) samt Tomas Anfält. Den ekonomiska förvaltningen har skötts av Lars Jonasson. I redaktionen har Tomas Anfält haft huvud-

ansvaret. Övriga redaktörer har varit: Ann-Mari Jönsson, Eva Nyström samt lektorerna Johnny Strand och Leif Feltenius, och före universitetsbibliotekarien Sten Hedberg. Arbetet med digital avbildning av originaldokumenten har fortsatt, ett register över hela korrespondensen har utarbetats, samt ett stort antal brev har summerats på engelska. Hemsidan med det nya registret, inskannade bilder av manuskript samt tidigare editioner och sammanfattningar av brevens innehåll på engelska är under uppbyggnad.

Publiceringsutskott: Ett publiceringsutskott har bildats för att återupptaga textutgivning av Linnés verk, driva enskilda bokprojekt m.m.

Linnévandringarna: Linnévandringarna år 2003 har organiserats i Gottsunda, Vaksala och Junkil. Exkursionsledare har varit Roland Moberg, Lars Jonsson och Mattias Iwarsson.

Medlemsantal: Antalet medlemmar är 573, fördelade på 503 vanliga, 35 familjemedlemmar, 35 ständiga och hedersmedlemmar. Totalt 30 medlemmar är bosatta utomlands.

Uppsala den 19 mars 2004

Carl-Olof Jacobson
Ordf.

Eva Nyström
Skr.

Verksamhetsberättelse 2004

Svenska Linnésällskapet har under året haft följande stadgeenliga sammankomster: 1) Vår-sammankomsten ägde rum lördagen den 15 maj på bergsmansgården Sveden, Falun (Sara Elisabeth Moraeas föräldragård). Sammankomsten ägde rum i anslutning till Sällskapets resa till Dalarna och världsarvet Falun, där museichefen Daniels Sven Olsson höll en introduktion och gav några historiska tillbakablickar. Besöket på världsarvet Falun avslutades med besök i Falu koppargruva under ledning av docent Anders Marelus. Därefter fortsatte resan till den så kallad bröllopsstugan vid Svedens bergsmansgård. Ett tjugotal medlemmar deltog i sammankomsten och resan. 2) Höstsammankomsten hölls torsdagen den 18 november i Linnésalen, Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm. Ett fyrtiotal medlemmar deltog. Efter ordinarie förhandlingar höll arkitekt Margaret Mann, Uppsala, ett föredrag med titeln "Ett äreminne över blomsterkonungen. Om Linneanus historia".

Styrelsen har sammanträtt tisdagen den 30 mars och måndagen den 4 oktober. Styrelsens sammansättning under verksamhetsåret: Carl-Olof Jacobson (ordförande), Eva Willén (vice ordförande), Lars Jonasson (skattmästare), Gunnar Broberg (redaktör för *SLÅ*), Inger Estham (prefekt för Linnémuseet), Tomas Anfält (fram till sin bortgång sommaren 2004), Karl Fredga, Nils-Erik Landell, Karin Martinsson, Roland Moberg, Örjan Nilsson, Ingvar Svanberg samt Jon Ågren och Eva Nyström (sekreterare). Adjungerad ledamot har varit Eva Björn (intendent för Linnémuseet).

Linnémuseet: Intendenttjänsten har under året uppehållits av Eva Björn. Museet har hållit öppet från 1/6 till 15/9. Museiutskottet har bestått av Carl-Olof Jacobson, Inger Estham, Eva Willén samt Eva Björn. Under sommarsäsongen var amanuens Anna Schubert anställd till 75 %. Tapetfragment från rokokotiden har tagits fram, signerade av tapet-

makare Bure, verksam i Uppsala 1762–1772. Tapeten, som fanns i huset tvärs över gatan, byggt 1810–1812, byggt av Linnés dotter (gift Duse) och hennes man, har kopierats och målats upp till ett av rummen på museet (2:a våningen mot sydost) under ledning av antikvarie Anders Zander vid SFV, som även gjort arbeten på Drottningholm, Kina Slott och Svartsjö. Arbetet har utförts av Lennart Tjernberg på 1700-talsmanér (tapeten sys ihop och handmålas). Tapeten har beskrivits i en artikel av Samuel Karlsson i SFV:s tidskrift *Kulturvärden*. Sommarutställningen ägnades Linnés syn på brännvinet ur folkhälsosynpunkt: *Brännewin – rus och medicin*, där museets egna producerade material kunde kompletteras med en utställning inlånad från Kulturen i Lund. Flera visningar har baserats enbart på utställningen. Den har också uppmärksammats i Vetenskapsradion. Antalet besökande har varit ca 3 500. I likhet med övriga museer har bussbesöken minskat och ströbesöken ökat, en gynnsam utveckling som oftast innebär mindre slitage på museets interiörer. Linnévandringarna, som är initierade av Linnémuseet, och som äger rum varje lördag under sommaren har tagit sin utgångspunkt från museet. Bland företag som besökt museet kan nämnas Pharmacia Diagnostics, som vill marknadsföra sig med namnet Linné.

Linnékorrespondensen: Utgivningen av Linnékorrespondensen har även under 2004 administrerats och letts av Svenska Linnésällskapet. I styrgruppen har följande personer ingått: Carl-Olof Jacobson, Bengt Jonsell, Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr, Gina Douglas (Linnean Society of London), Ulla Kölving (Centre international d'étude du dix-huitième siècle de Ferney-Voltaire) samt Tomas Anfält. Den ekonomiska förvaltningen har skötts av Lars Jonasson. I redaktionen har Tomas Anfält haft huvudansvaret fram till sin bortgång sommaren 2004, därefter Carl-Olof Jacobson. Redaktörer har varit: Ann-Mari Jönsson och Eva Nyström. Övriga medarbetare har varit lektorerna Johnny Strand och Leif Feltenius, och före universitetsbibliotekarien Sten Hedberg. Som translator och språkgranskare har Nigel Rollison verkat fram till sin bortgång i november 2004. Arbetet med digital avbildning av originaldokumenten har fortsatt, ett register över hela korrespondensen har utarbetats, samt ett stort antal brev har summerats på engelska. Hemsidan med det nya registret, inskannade bilder av manuskript samt tidigare editioner och sammanfattningar av brevens innehåll på engelska är under uppbyggnad.

Publiceringsutskott: I Sällskapets stadgar sägs att en av dess huvuduppgifter är ”att utgiva skrifter av och om Linné och hans lärjungar”. Ett publiceringsutskott har därför bildats för att återupptaga textutgivningen av Linnés verk, driva enskilda bokprojekt med mera, så att fler skrifter av Linné blir tillgängliga för en större allmänhet inför jubileet 2007. Nyutgåvor samt i förekommande fall även nyöversättningar av flera av Linnés avhandlingar planeras, liksom en bok om Linnés syn på mat och hälsa: *Hälsan är det dyrbaraste af allt jordiskt godt: Linné om mat, dryck och livsstil*. Dessutom planeras en brevantologi med exempel från den digitala brevtutgivningen.

Reseutskott: Ett reseutskott har bildats för att planera och genomföra resor i Linnés fotspår i de svenska landskapen, främst med tanke på jubileumsåret 2007.

Linnévandringarna: 2004 ägde en av Linnévandringarna rum, Gottsundavandringen, organiserad och ledd av Karin Martinsson.

Bok & Bibliotek 2004: Sällskapet deltog med en egen monter på Bok & Biblioteksmässan i Göteborg den 23–26 september. Föredrag hölls på De Litterära Sällskapens scen av Carl-Olof Jacobson (Svenska Linnésällskapet – ett litterärt sällskap?), Eva Willén (Linné

på resa i 1700-talets Sverige), Karin Martinsson (Linnés blomsterur – från fakta till fiktion) samt Eva Nyström tillsammans med Ann-Mari Jönsson (Brevskrivaren Linné).

Medlemsantal: Antalet medlemmar är dryga 573, varav 514 boende i Sverige (33 är familjemedlemmar), 3 är hedersmedlemmar och 28 ständiga medlemmar. Ytterligare 28 medlemmar är bosatta utomlands, varav 4 är ständiga medlemmar.

Uppsala den 31 mars 2005

Carl-Olof Jacobson
Ordf.

Eva Nyström
Skr.

Svenska Linnésällskapets styrelse 2005

Ordförande

Prof. em. Carl-Olof Jacobson
N. Rudbecksg. 13, 752 36 Uppsala. 018-50 11 23 (bost.), 018-50 11 24 (fax). carl-olof.jacobson@ebc.uu.se
2005

Redaktör

Prof. Gunnar Broberg
Östervångsv. 34, 224 60 Lund. 046-15 13 98 (bost.), 046-222 75 89 (tj.), 046-222 44 24 (fax). gunnar.broberg@kult.lu.se
2005–2007

Vice ordförande

Doc. Eva Willén
Slagrutev. 4, 756 47 Uppsala. 018-30 27 47 (bost.), 018-67 31 14 (tj.), 018-67 31 56 (fax). eva.willen@ma.slu.se
2005

Prefekt för Linnémuseet

Museichef, FD Ing-Marie Munktell
Gunsta Villav. 15, 755 97 Uppsala. 018-36 37 19 (bost.), 018-471 75 78 (tj.), 018-471 75 72 (fax), 070-425 05 47 (mobiltel.). ing-marie.munktell@gustavianum.uu.se
2005–2008

Sekreterare

Forskningsred. Eva Nyström
Bäverns gränd 18 B, 753 19 Uppsala. 018-71 11 10 (bost.), 018-471 62 71 (tj.), 018-471 62 70 (fax), 070-491 34 47 (mobiltel.). eva.nystrom@idehist.uu.se
2004–2006

Övriga ledamöter

Avd. dir. Inger Estham
Torsg., 753 15 Uppsala. 018-51 50 15 (bost.)
2005

Skattmästare

Bankdir. Lars Jonasson
Morkulleav. 51 B, 756 52 Uppsala. 018-32 13 67 (bost. även fax), 08-534 918 55 (tj.), 08-579 428 30 (fax), 070-607 93 27 (mobiltel.). lars.jonasson@nordea.com
2003–2005

Prof. em. Karl Fredga

Skogsmyrsv. 7, 756 45 Uppsala. 018-30 18 02 (bost.), 018-471 64 23 (tj.), 018-471 64 24 (fax). karl.fredga@ebc.uu.se
2004–2006

Överläk. Nils-Erik Landell

Pokalv. 5^{5 tr}, 117 40 Stockholm. 08-84 23

62 (bost.), 08-658 42 49 (tj.). nils@landell.se
Suppl. 2005–2007

FD Karin Martinsson
Boängsv., Ekbacken, 741 92 Knivsta. 018-55 04 59 (bost.), 018-471 28 74 (tj.).
karin.martinsson@botan.uu.se
2003–2005

Agronom Gunilla Mattsson
Bonadsv. 26, 757 57 Uppsala. 018-42 99 50 (bost.), 08-681 93 52 (tj.), samt 070-549 03 43 (mobiltel.). gunilla.mattsson@bahnhof.se
2005–2007

Doc. Roland Moberg
Banérg. 14 A, 752 37 Uppsala. 018-50 89 95 (bost.), 018-471 27 91 (tj.), 018-471 27 94 (fax). roland.moberg@evolmuseum.uu.se
2005–2007

Doc. Örjan Nilsson
Bellmansg. 166, 754 26 Uppsala. 018-26 07 13 (bost.), 018-471 28 30 (tj.)
2003–2005

FL Ingvar Svanberg
Inst. för östeuropastudier, Box 514, 751 20 Uppsala. 018-417 16 85 (tj.). ingvar.svanberg@east.uu.se
Suppl. 2004–2006

Prof. Jon Ågren
Skolg. 7, 753 12 Uppsala. 018-12 12 10 (bost.), 018-471 28 60 (tj.), 018-55 34 19 (fax). jon.agren@ebc.uu.se
2004–2006
Utsedd av Uppsala universitet

Intendent för Linnémuseet

Eva Björn
Marmorv. 11 C, 752 44 Uppsala. 018-50 62 42 (bost.), 018-13 65 40 (tj.), 018-12

65 47 (fax). eva.bjorn@linnaeus.uu.se

Administratör, register, bokförsäljning

Marie Ericson
Morkulle v. 51 B, 756 52 Uppsala. 018-32 13 67 (tel/fax), 070-314 74 07 (mobiltel.)

Linnémuseet

Svartbäcksg. 27. Postadress: Box 1530, 751 45 Uppsala. 018-13 65 40, (fax) 018-12 65 47. linnemuseet@linnaeus.uu.se

Öppettider: 1/6–15/9 tis–sön 12–16. Mid-sommarstängt. Avgift 2005: 25 kr vuxen, barn (max 15 år) gratis inträde tillsammans med vuxen. Gruppvisningar: 725 kr + inträde, dagtid, vardag. Kväll och helg, 1 425 kr. Visning skolklasser 350 kr.

Museiutskottet

Carl-Olof Jacobson, Eva Björn, Inger Estham, Ing-Marie Munktel, Eva Willén

Valnämnd

Doc. Per Sörbom (sammankallande)
Ö. Tuleg. 26, 733 33 Sala. 0224-155 41 (bost.), 0224-155 75 (fax). per.sorbom@home.se

Övriga två ledamöter är under tillsättning.

Revisorer

Bankkamrer Jan-Olov Sandberg
Skyttes v. 3, 740 21 Järlåsa. 018-39 17 35 (bost.). ann-marie.janne.sandberg@swipnet.se

Prof. Mats Thulin

Noreens v. 48, 752 63 Uppsala. 018-46 33 07 (bost.), 018-471 27 74 (tj.). mats.thulin@ebc.uu.se

Revisorssuppleanter

Prof. Anders Nilsson
018-30 01 01 (bost.). anders.nilsson@ebc.uu.se

FD Börge Pettersson
018-20 48 95 (bost.). borge.pettersson@
cbm.slu.se

Linnéträdgården
Linnég. 6, 753 32 Uppsala. 018-471 25 76

Linnés Hammarby
755 90 Uppsala. Kristofer de Korostensky,
018-32 60 94

Linnékorrespondensen:
Slottet, ing. H0, 752 37 Uppsala. 018-471
62 71, 018-471 62 70 (fax)

Svenska Linnésällskapets adress:
Box 1530, 751 45 Uppsala

Postgiro 55 18 55-0
Bankgiro 625-1169
Organisationsnummer 81 76 00-4409

Medlemsavgift 2005 är 150 kr för medlem
boende i Sverige. 75 kr för extra familje-
medlem. 300 kr/EUR 30/USD 30 för med-
lem boende utanför Sverige. Medlemmen
kan själv välja vad den vill betala i för valuta.
Ständigt medlemskap kan erhållas av fysisk
person mot erläggande av 20x årsavgiften.

Om bidrag till SLÅ

Manuskript sänds som papperskopia och i digital form som bifogat dokument via e-post till redaktionen. Det digitala format som bör användas är Word- eller RTF-format. Eventuella bilder till bidraget levereras digitalt på CD. Konsultera redaktionen i förväg om lämpliga format. En artikel bör ej överstiga 60 000 tecken. Summary på engelska ska medfölja liksom uppgift på författarens akademiska grad och institutionstillhörighet. Noter numreras löpande som slutnoter. Första gången en hänvisning förekommer ska all bibliografisk information skrivas ut i enlighet med exemplen nedan. Därefter räcker det med att ange författarnamn, tryckår och sida. Vid den första hänvisningen till en bok anges förlagssort, däremot ej förlag. *SLÅ* använder inte litteraturförteckning.

Exempel: [bok] Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733*. *Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 168.

[artikel i antologi] Arvid Hj. Uggla, "Linné om öl och ölbrygd", i Bertil Nordenfelt (red.), *Svenska bryggareföreningen 75 år. Minnesskrift 1960* (Stockholm, 1960), 11.

[artikel i tidskrift] Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 14.

Artikeln inleds med artikelförfattarens namn varefter följer artikelns titel. Onödiga blankrader bör undvikas. Underrubriker markeras genom kursiv stil. Nytt stycke markeras med indrag. Undvik förkortningar. De bidrag som inte följer ovan nämnda råd returneras med begäran om korrigerings. Redaktionen förbehåller sig rätten att, i samråd med författaren, göra nödvändiga ändringar i insända bidrag. Redaktionen ansvarar inte för bidrag som inte uttryckligen har beställts. Artikelförfattare får kostnadsfritt 25 särtryck av sitt bidrag. Bidrag för nästa volym av *SLÅ* måste vara redaktionen tillhanda senast 1 maj 2006.